

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

GeograFF
7

Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja

Ljubljana 2018

GeograFF 7

Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja

Avtorica: Irma Potočnik Slavič

Urednika zbirke: Metka Špes, Darko Ogrin

Recenzenta: Marijan M. Klemenčič, Andrej Udovč

Kartografi: Gregor Heberle, Andrej Herakovič, Tanja Koželj, Barbara Lampič, Mirjana Plantan,
Matej Podgoršek, Matej Veider

Fotografije: Špela Guštin, Nataša Kramar, Irma Potočnik Slavič

Lektorski pregled: Zdravko Potočnik

Angleški povzetek: Jean McCollister

Published by/Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani/Ljubljana University Press, Faculty of Arts), zanjo Roman Kuhar, dean of the Faculty of Arts/dekan Filozofske fakultete

Issued by/Izdal: Department of Geography/Oddelek za geografijo

Design and layout/Oblikovanje in prelom: Jure Preglau

First edition/Digital edition; Prva izdaja/e-izdaja

Publication is free of charge. /Publikacija je brezplačna.

Publication is available on/Publikacija je dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>

DOI: 10.4312/9789610600381

Delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v
Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID=293825024

ISBN 978-961-06-0037-4 (epub)

ISBN 978-961-06-0038-1 (pdf)

Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja

Irma Potočnik Slavič

GeograFF
7

Kazalo

Predgovor	7
PODEŽELJE 21. STOLETJA: UJETO MED PRETEKLOSTJO IN PRIHODNOSTJO	9
Podeželje – razvojna ali ogrožena kategorija?	9
Geografske značilnosti slovenskega podeželja	13
Pojmovni trikotnik: podeželje, potencial, endogeni razvoj	19
KAKO PROUČEVATI ENDOGENE RAZVOJNE POTENCIALE PODEŽELJA?	37
Vsebinsko-metodološki okvir	37
Proučevana območja	41
VREDNOTENJE RABE IN ZALOG ENDOGENIH KAPITALOV PODEŽELJA	45
Stvarne in nestvarne oblike kapitala	45
Ocena skupnega kapitala: razlike med dejansko rabo in kapitalsko zalogo	47
Zgornja Savinjska dolina	52
Goriška brda	56
Suha krajina	64
Brkini	68
REGIONALNI GOSPODARSKI KROGI	71
Teoretična izhodišča regionalnega gospodarskega kroga	71
Prenos ideje iz teorije v prakso	76
Predelava lesa v Zgornji Savinjski dolini	79
Predelava grozdja v Goriških brdih	85
Suha krajina v fazi vzpostavljanja regionalnega gospodarskega kroga	88
Sintezna primerjava med proučevanimi območji	89
SKLEPNE UGOTOVITVE	92
Kako pojasniti razvojna neskladja med proučevanimi območji?	92
Komentar ugotovitev	94
Priporočila za aktiviranje endogenih razvojnih potencialov podeželja	107
Summary	109
Viri in literatura	115
Seznam preglednic	124
Seznam slik	125
Stvarno kazalo	127

Pogosto uporabljene okrajšave

EU – Evropska Unija

GG – gozdno gospodarstvo

LEADER – pobuda Evropske skupnosti za spodbujanje lokalnega endogenega razvoja, izboljšanje zaposlenosti, diverzifikacijo dejavnosti na podeželju, izboljšanje upravljanja na podeželskih območjih in širjenje inovativnosti

NSNRP – Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja

OECD – Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj

OPC – obrtno-poslovna cona

OZN – Organizacija Združenih narodov

SKTE – Standardna klasifikacija teritorialnih enot

SURS – Statistični urad Republike Slovenije

UE – upravna enota

WTO – Svetovna trgovinska organizacija

Predgovor

Regionalne razlike v razvitosti so v Sloveniji obstajale že v preteklosti, v zadnjih dveh desetletjih so se celo povečale in poglobile. Zlasti so bila temu izpostavljena podeželska območja, pogosto označena tudi kot obrobna, gospodarsko in infrastrukturno slabše razvita, depopulacijska oziroma kot območja s posebnimi razvojnimi potrebami. Problematika je toliko bolj zaskrbljujoča, ker podeželje zajema večji del državnega ozemlja. S podobnimi regionalnorazvojnimi neskladji se srečuje večina evropskih držav in se odloča za različne rešitve.

Zato je logično vprašanje, zakaj se na videz podobna območja različno razvijajo? Nekatera so razvojno dinamična, druga pa zaostajajo v razvoju. Pogosto gre odgovore iskati v merljivem, jasno vidnem stvarnem kapitalu (fizični, gospodarski, naravni, delno človeški kapital). Vendar kmalu ugotovimo, da nam ta pristop ne prinese odgovorov na vsa vprašanja. Kaj je našim očem kaj ostalo skrito?! Čedalje večji pomen tako namenjamo težje merljivemu nestvarnemu kapitalu (socialni, organizacijski, kulturni, delno človeški kapital). Kapital je ekonomska kategorija, ki prepozna zaloge in dejansko rabo. Razvojni potenciali nekega območja (podeželja) so tisti viri in kapital, ki jih je možno uporabljati danes ali v bližnji prihodnosti za uravnotežen razvoj. Ovine pri izkoriščanju virov in kapitala postavljajo njihova razpoložljivost, koristnost, dostopnost, tehnologija, trg ipd. Endogeni (notranji) razvojni potenciali predstavljajo osnovo za razvoj posameznih dejavnosti na podeželju.

Z raziskavami v Goriških brdih, Brkinih, Suhi krajini in Zgornji Savinjski dolini smo ugotovili, da je za zmanjšanje neskladij in zagotavljanje »živosti« območij potrebno, da najprej prebivalci prepoznajo, vrednotijo, aktivirajo, krepijo in razvijajo obstoječe endogene potenciale na lokalni/regionalni ravni. Istočasno pa je nemogoče in neracionalno izločiti najrazličnejše globalizacijske učinke (demografske, socialne, gospodarske, okoljske ipd.). Endogeni razvoj naj bi vzpodbudil samoiniciativnost podeželskih struktur, jim pomagal pri krepitvi samozavesti, samozavedanja in podjetnosti ter spodbujal njihove povezave navzven in navznoter. Naša raziskava se osredotoča na realne možnosti, ki jih pri reševanju izpostavljenih problemov omogoča krepitev endogenih razvojnih potencialov slovenskega podeželja. Sodobno slovensko podeželje je zanimiv in edinstven konglomerat preteklih in sodobnih elementov, ki včasih delujejo povezano, pogosto pa tudi nasprotujoče. Po našem mnenju ima slovensko podeželje izjemne endogene razvojne potenciale: njihova (ne)uravnotežena raba pa postavlja pred številne stroke ključna razvojna vprašanja. Upamo, da bo pričujoče delo posredovalo teoretska izhodišča in nakazalo tudi praktične rešitve.

Eden ključnih elementov za uspešen razvoj je socialni kapital. Le-ta se je dolgoročno krepil pri nastanku pričujoče monografije. Posebna zahvala gre vsem študentom, s katerimi smo skupaj spoznavali sodobne težnje slovenskega podeželja, kot tudi vsem prebivalcem podeželja, podjetnikom, strokovnim sodelavcem, ki so prijazno, odgovorno in potrpežljivo odgovarjali na moja vprašanja. S pomočjo Marijana, Andreja, Barbare, Irene, Darje, Tanje, Danice, Zdravka, Špele, urednikov, financerjev, oblikovalke in številnih drugih smo spletili podeželsko mrežo – in se vanjo tudi ujeli. Spoštovani bralec/bralka, vabljen/vabljenka tudi ti.

Irma Potočnik Slavič

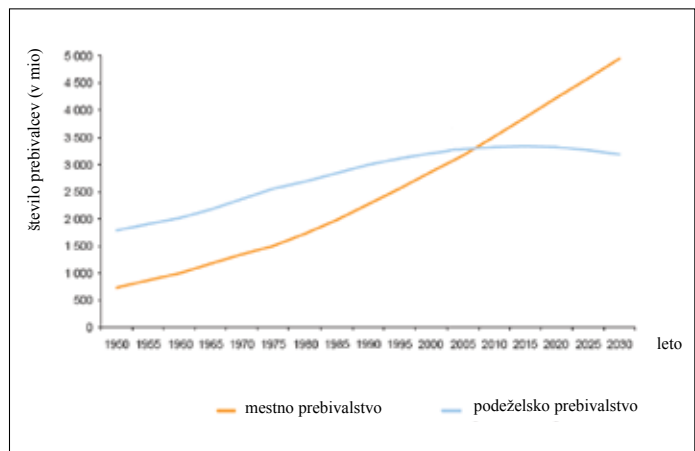
Podeželje 21. stoletja: ujeta med preteklostjo in prihodnostjo

Podeželje - razvojna ali ogrožena kategorija?

V začetku 21. stoletja je podeželje v središču svetovne in slovenske znanstvene, strokovne in laične javnosti, kot še verjetno ni bilo nikoli doslej. In to kljub temu, da je podeželje ena tistih nenavadnih besed, za katero vsakdo misli, da ve, kaj pomeni, vendar jo je zelo težko natančno opredeliti – tako vsebinsko kot prostorsko. Pa tudi navkljub dejstvu, da se je v letu 2007 prvič v zgodovini človeštva zgodilo, da na Zemlji več prebivalcev živi v mestih kot na podeželju (World Urbanization Prospects, 2004).

Slika 1:

Mestno in podeželsko prebivalstvo v svetovnem merilu (1950-2030).

Vir: World Urbanization Prospects, 2004.

Organizacija Združenih narodov (OZN) dolgoročno predvideva upad podeželskega prebivalstva v svetovnem merilu: leta 2005 so evidentirali 3,3 milijarde podeželskega prebivalstva (toliko je bilo vsega prebivalstva leta 1965), leta 2030 naj bi na Zemlji živeli 3,2 milijardi podeželskega prebivalstva. OZN označuje podeželsko prebivalstvo kot *de facto* živeče v naseljih, ki imajo največ 20.000 prebivalcev (Woods, 2005; World Urbanization Prospects, 2004). Čeprav se svet hitro urbanizira, pa je število podeželskega prebivalstva v absolutnem smislu še vedno visoko in narašča. V gospodarsko manj razvitih predelih sveta se bo po predvidevanjih povprečna letna rast števila podeželskega prebivalstva zmanjšala. Leta 2030 bodo po napovedih v teh predelih živele približno 3 milijarde podeželskega prebivalstva. Relativne težnje zmanjševanja števila podeželskega prebivalstva so značilne zlasti za gospodarsko bolj razvita območja: po predvidevanjih bodo leta 2030 imela 300 milijonov podeželskega prebivalstva, na podeželju bo živel le vsak dvajseti prebivalec (World Urbanization Prospects, 2006).

Preglednica 1: Spreminjanje števila podeželskega prebivalstva v svetovnem merilu (1950-2030).

območje/leto (v mio)	1950	1975	2000	2003	2030	1950-2000 (povprečna letna sprememba)	2000-2030 (povprečna letna sprememba)
Afrika	188	305	500	521	650	1,95	0,87
Azija	1166	1823	2313	2341	2222	1,37	-0,13
Evropa	267	230	199	196	140	-0,59	-1,17
Latinska Amerika in Karibi	97	125	127	126	109	0,54	-0,51
Severna Amerika	62	64	66	65	53	0,12	-0,70
Oceanija	5	6	8	9	10	1,04	0,68
skupaj – svet	1790	2550	3210	3260	3190	1,17	-0,03
gospodarsko bolj razvita območja	390	340	310	310	230	-0,43	-1,05
gospodarsko manj razvita območja	1400	2210	2900	2950	2960	1,46	0,06

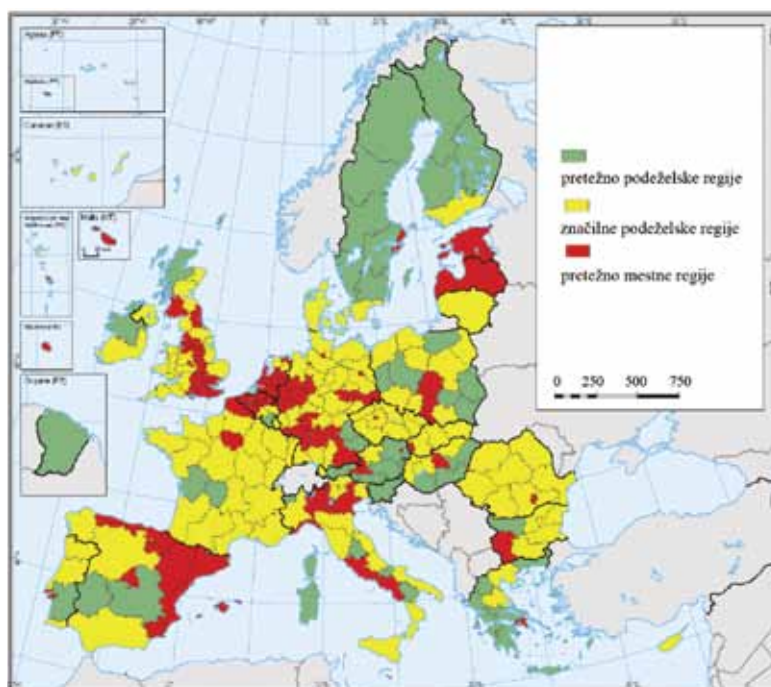
Vir: World Urbanization Prospects, 2004.

V Evropski uniji (EU) podeželje v začetku 21. stoletja zavzema 92 % celotnega ozemlja, po opredelitvah Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) živi 19 % prebivalcev na pretežno podeželskih območjih in 37 % na značilno podeželskih območjih (Community strategic guidelines for rural development, 2006). OZN navaja, da se bo tudi v Sloveniji nadaljeval upad števila podeželskega prebivalstva, ki ga je bilo 963.000 v letu 2005, leta 2030 pa 725.000.

Prihaja do nasprotja: da se v današnjem času o podeželju več govori, piše, bere, sliši, raziskuje, medtem ko se podeželje kot prostorska struktura ozemeljsko krči zaradi urbanizacije, izgublja prebivalce zaradi odseljevanja in svojim prebivalcem ne nudi enako visokega dohodka kot mesto. Zakaj je sodobno podeželje v gospodarsko razvitih državah »privlačno« tako za raziskovalce kot za dejanske in potencialne prebivalce oziroma »uporabnike«?

1. **Globalizacija.** Svet je zajela sodobna globalizacija (drugi val globalizacije; Woods, 2005 in 2007), ki predstavlja za evropsko podeželje na eni strani nove razvojne možnosti za tista območja, ki so bila obrobna in marginalizirana znotraj ozemlja nacionalnih držav, na drugi strani pa je ponovno okrepila že obstoječe strukturne pomanjkljivosti in prinesla nove nevarnosti.
2. **Prestrukturiranje podeželja.** V 20. in ob začetku 21. stoletja se je izkazalo, da sedanje obdobje prestrukturiranja podeželja od preteklih »sprememb« na podeželju ločimo po hitrosti, trdovratnosti, celostnosti in medsebojni povezanosti teženj, pojavov in procesov. Z nekaterimi novejšimi posegi v prostor, na primer z intenzivno gradnjo obrtno-industrijsko-poslovnih con v Sloveniji, spreminjamo fiziognomsko

Slika 2: Podeželje v EU v začetku 21. stoletja.

Vir: Rural Development Report 2007, 2007.

in funkcijsko strukturo podeželja. Podeželje se je znašlo v globalizacijski pasti (Klemenčič M.M., 2006), saj se oblikujejo nove strukture, ki jih podeželje prej ni poznalo; ne poznamo mehanizma delovanja in zahtev teh struktur, zato so tudi učinki lahko precej nepričakovani oziroma nejasni. Nove razvojne strukture in dejavniki zahtevajo njim primerne sodobne razmere (cestno, komunalno, oskrbno, informacijsko opremljenost), »lepo« kulturno pokrajino in socialno živ poseljen prostor.

3. **Heterogenost.** Podeželje je zaradi svoje zgodovinske dediščine, specifičnih naravno-in družbenogeografskih potez ter dinamike sodobnih procesov izjemno raznoliko: podeželska območja se razlikujejo glede gospodarske razvitosti, prebivalstvenih teženj, pokrajinskih struktur, v funkcijskem in fiziognomskem smislu itn. Izoblikovale so se na eni strani mozaične in specifične podeželske strukture, po drugi strani pa podeželje zaradi globalizacije in prestrukturiranja doživlja močan pritisk uniformiranosti in standardizacije.
4. **Podeželje v odvisnosti od mest.** V preteklosti je bilo tudi v Sloveniji podeželje (in kmetijstvo) obravnavano »kot rezervni prostor za širitev mest« in je bilo v mnogovrstni, zlasti gospodarski, infrastrukturni, kapitalski itd., odvisnosti od mest. Le-ta je prisotna še danes, a v nekoliko drugačni obliki: gre za prehod od pasivnega, tj. kapitalistično-kolonialnega k razvoju naravnemu odnosu (Klemenčič M.M.,

2006). Zaradi različnih interesov postaja podeželje prioriteto območje za rekreacijo in preživljanje prostega časa, bivanje in delo določenih socialnih skupin.

5. **Večfunkcijski prostor.** Na podeželju kot tradicionalno večfunkcijskemu prostoru zaradi gospodarskega preobrata trenutno v ospredju niso več njegove osnovne gospodarske funkcije (tj. kmetovanje), ampak bolj okoljske (varovanje kulturne pokrajine), rekreacijsko-turistične in postmodernistične zahteve glede bivalnega in delovnega okolja (delo na domu). Nekatere, nekoč povsem samoumevne in *gratis* storitve podeželja so v današnjem času na novo vrednotene in plačljive. Iz dosedanjih teženj in raziskav je razvidno, da bo sodobno, postmodernistično, globalizirano in hibridno podeželje (Woods, 2005 in 2007; Klemenčič M.M., 2006) služilo dvema novima in zelo različnima namenoma: igrišču in odlagališču (Epp, Whitson, 2001).
6. **Privlačnost.** Za slovensko podeželje se je začelo novo razvojno obdobje, v katerem se križata dve temeljni razvojni tendenci: ostaline dosedanjega razvoja podeželja in nove razvojne težnje. Podeželske prostorske in socialne strukture ter danosti so »privlačne« oziroma zanimive za sodobno prebivalstvo, ki želi z mest na podeželje. »Privlačni« in medijsko odmevni so tudi podatki in razglabljanja o denarju, ki naj bi na podeželje prišel iz vreče evropskih skladov. Podeželje se je znašlo v novi razvojni fazi (v tretji, tj. postmodernistični; Klemenčič M.M., 2006), ko deluje kot supermarket: odprto je najširšim porabnikom, tako v sektorskem kot prostorskem smislu.

Slika 3:

Pokrajinsko pestra in mozaična struktura spodnjega dela Goriških brd. Obmejna pokrajina med Beneško republiko in Habsburško monarhijo danes uspešno trži kulturno dediščino. Privlačno okolje (v ospredju je Šmartno) gosti izobraževalne in kulturno-zabavne prireditve, na primer poletne šole, razstave, praznik češenj, festival knjige in vina, martinovanje itn.

7. **(Neo)endogeni razvoj podeželja.** Pretekle in obstoječe paradigme svetovnega razvoja se čedalje bolj ocenjujejo kot netrajnostne in neuravnotežene. Zato je mogoče premik (Ray, 2006), ki ga spodbujajo tudi sodobni evropski dokumenti k bolj uravnoteženemu razvoju podeželja in njegovih endogenih razvojnih potencialov primerna protiutež za razvoj prihodnjih generacij. (Neo)endogeni razvoj podeželja ne pomeni izolacije iz globalnega gospodarstva ali celo uničenja vseh obstoječih ustanov, ampak predstavlja nujno potrebno dopolnilo obstoječih razvojnih strategij (Mühlinghaus, 2002).

8. **Geografija podeželja.** Geografija podeželja se je kot geografska poddisciplina razvila v 50-ih letih 20. stoletja. Slovenska geografija je zelo zgodaj zaznala odločilne premike na podeželju. Ilešič (1982) je opozoril, da je v razpravi iz leta 1967 skušal podčrtati, da moramo geografi, zlasti v deželah, kakršna je naša, čisto tako imenovano agrarno geografijo nadomestiti z geografijo ne več povsem agrarnega podeželja in podeželske pokrajine. Izjemen in pionirski je prispevek Vladimirja Klemenčiča, ki je v slovensko geografijo vnesel problemsko-funkcijsko-procesno proučevanje, zlasti pri procesih diferenciacije slovenskega podeželja. Marijan M. Klemenčič (2006) ugotavlja, da se pri proučevanju podeželja ni izrazito uveljavil noben celovit teoretični koncept: dosedanje pristope ocenjuje kot pragmatično-utilitarne, ki se naslanjajo na socialnogeografski pristop. Le-ta skuša biti kar najbolj celovit in problemski v dojemljanju podeželja, zato poleg struktur v ospredje postavlja procese in funkcijski pristop. Pogosto je v uporabi tudi predstrukturalistični pristop, ki se osredotoča na sestavine struktur, vendar jih obravnava ločeno. Številni prispevki pa obravnavajo podeželje z izrazito aplikativnega vidika (planerski, okoljski, turistični, kmetijski).

Značaj podeželja in celovitost njegovih problemov sta bila v zahodnoevropskih geografskih krogih deležna sorazmerno skromne pozornosti. Do 70-ih let 20. stoletja so prevladovala študije mest, medtem ko so bile študije podeželja pogosto zapostavljene in prezrte. Takšno stanje se je bistveno spremenilo v 90-ih letih 20. stoletja (Clove et al., 2006): močno povečano zanimanje za podeželje v zahodnoevropskih državah in očitne spremembe na podeželju so vzbudile teoretsko poglobljene razprave geografije in sorodnih ved o značaju podeželja, nekateri govorijo o preporodu podeželskih študij, ki pa (žal) še niso našle ustreznega odmeva v slovenski geografiji (Klemenčič M.M., 2006).

Geografske značilnosti slovenskega podeželja

Slovensko podeželje ima notranjo dinamiko spreminjanja, ki je rezultat učinkovanja naravno- in družbenogeografskih dejavnikov. Trenutni procesi na podeželju so pogosto v nasprotju s sprejetimi državnimi/regionalnimi/lokalnimi programi/strategijami za ohranjanje vitalnosti podeželja z gospodarskega vidika in tudi kot sestavine kulturne dediščine, pa tudi z zahtevami njegovega varovanja zaradi ohranjanja biološke pestrosti. Sodobno slovensko podeželje je v primežu dvotirnosti: ohranjanja tradicionalne in uvajanja postmodernistične podeželske strukture. Izpostavljene so tiste značilnosti slovenskega podeželja, ki zaviralno ali pospeševalno vplivajo na aktiviranje endogenih razvojnih potencialov.

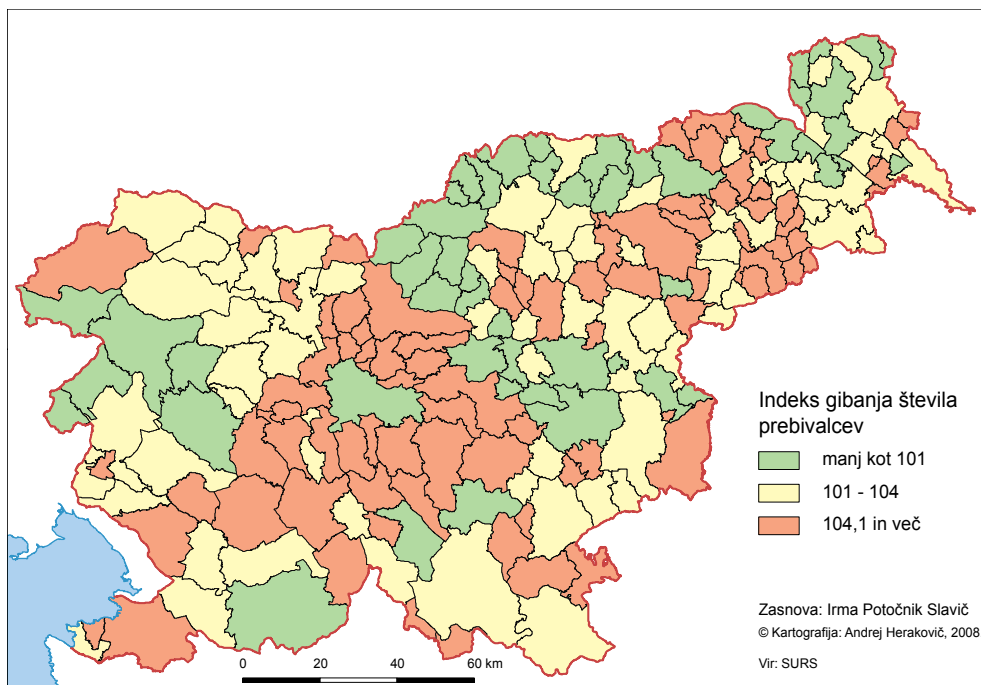
Pokrajinska raznolikost. Slovensko podeželje izkazuje izjemno pokrajinsko raznolikost (alpske, predalpske, dinarske, obmediteranske, obpanonske pokrajine), ki jo dopolnjuje še izjemna pokrajinska mozaičnost. Oboje je pogojeno z naravnogeografskimi (relief, naklon, kraškost ipd.) in družbenogeografskimi (policentrični razvoj, motorizacija, depopulacija ipd.) dejavniki. Posledično se je razvil izjemno razpršen poselitveni vzorec:

prevladujejo naselja z majhnim številom prebivalcev, brez ali z nizko stopnjo središčnosti, kar še dodatno prispeva k izjemni fiziognomski pestrosti (Lampič in Potočnik Slavič, 2006; Prosen, 2005; Potočnik Slavič, 2002).

Uniformiranost. Industrializacija in zaradi ohranjanja razpršene poselitve spodbujana motorizacija, ki je podeželanom omogočila dnevno migriranje v bolj oddaljena zaposlitvena središča oziroma so jim bila le-ta približana s politiko policentričnega razvoja, je prinesla večjo uniformiranost tudi z vnosom tujerodnih elementov na poprej tradicionalno agrarno podeželje. Četudi je bilo podeželje tudi v agrarni dobi navzven precej homogeno (Klemenčič M.M., 2003), navznoter pa precej raznoliko, se je njegova socialna heterogenost začela povečevati ob koncu 80-ih let 20. stoletja s prihodom tujerodnega prebivalstva z mestnih območij.

Razvojna žarišča in pogorišča. Bolj oddaljena podeželska območja so zaradi večinoma koridorskega razvoja gospodarstva po drugi svetovni vojni nadaljevala z intenzivno depopulacijo, kar se je odrazilo v širši naravni in družbeni ekstenzifikaciji: kulturne pokrajine z ogozdovanjem (Klemenčič V., 2002 in 2005), občasno zasedenostjo bivališč in krčenjem osnovnošolske mreže ter osnovnega oskrbnega, socialnega in zdravstvenega sistema. Nekatera obrobna in obmejna območja so to beležila že od konca 19. stoletja, druga intenzivneje v 50-ih letih dvajsetega stoletja, tovrstna preobrazba se je do današnjih dni približala suburbaniziranemu podeželju (Klemenčič, Lampič, Potočnik Slavič, 2008).

Slika 4: Gibanje števila prebivalcev slovenskih občin v obdobju 2002-2007.

Vir: SURS, 2008.

Specifična agrarna struktura. Skromne razmere za predvsem tržno kmetijstvo, industrializacija regionalnih središč in pomanjkanje primernih delovnih mest v bližini kraja bivanja so dolgoročno spremenili do tedaj precej tradicionalno dejavnostno strukturo: deagrarizacija se je v slovenskih razmerah upodobila v prevladujočem deležu polkmetov (Klemenčič V., 2002). Starejše prebivalstvo se je po svojih močeh še ukvarjalo s pretežno samooskrbnim kmetijstvom, mladi pa so večinoma bežali v neagrarne poklice. Tako se je na slovenskem podeželju zgodil svojevrsten paradoks: sobivanje zaposlitvene strukture postmoderne dobe in fevdalne zemljiško-posestne strukture (Klemenčič V., 2005; Cunder, 2006). Tovrstno stanje se kljub drobnim premikom v zadnjih desetih letih nadaljuje v 21. stoletje predvsem zaradi zemljiške razdrobljenosti in pomanjkanja nadzora nad upravljanjem zemljišč ter predstavlja eno temeljnih razvojnih ovir slovenskega kmetijstva/podeželja.

Razvojno zapostavljanje in marginalizacija obrobni območij. Težje dostopna, od avtocestnega križa odmaknjena območja, velikokrat tudi obmejna (z različno stopnjo prepustnosti meje), ki so izkušala depopulacijo v valovih že od konca 19. stoletja, so bila z vidika države večinoma nezanimiva za vlaganja, razen v obliki podružničnih obratov (Peterle, 1982). Njihova demografska energija se je namreč prelila v ravninske, dolinske in kotlinske predele, ki so postali območja zgoščevanja prebivalstvenih, kapitalskih, vlagateljskih in infrastrukturnih tokov. Hkrati so ti predeli izpostavljeni čedalje večjim okoljskim obremenitvam (izpusti v ozračje, kmetijsko obremenjevanje okolja, onesnaževanje podtalnice ipd.). Temu dvopolnemu razvojnemu modelu se je svojevrstno priključilo še »vmesno« območje (Klemenčič V., 2002), ki je zaradi različnih razvojnih impulzov enkrat bolj usmerjeno k središčem, drugič bolj k obrobju. Tista »vmesna« območja, ki so zmogla več notranje energije za drobne podjetniške poskuse, ohranjanje večfunkcijske vloge kmetijstva in sorodnih dejavnosti ter pridobila določene državne pomoči (izgradnja vodovoda, kanalizacije, cest), so uspela zadržati poselitev in večinoma zadovoljivo kakovost bivanja.

Preobrazba podeželja. V drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja slovensko podeželje izjemno hitro doživlja temeljito preobrazbo oziroma prestrukturiranje.

1. Delež kmečkega prebivalstva se je izjemno hitro zmanjšal na dobrih 5 % aktivnega prebivalstva (z velikimi regionalnimi razlikami; SURS, 2008).
2. Zaradi industrializacije in zaposlitve izven kmetijske dejavnosti ter depopulacije se je ponekod izjemno hitro, drugod postopno, spremenila struktura rabe tal v smislu vse večjega deleža gozda (okrog 65 %; NSNRP, 2006).
3. Na kmetijskih površinah, kjer območja z omejenimi dejavniki za kmetijstvo pokrivajo več kot 80 % Slovenije (NSNRP, 2006), so se pojavili novi interesi za prostor – gospodarska raba in poselitev.
4. Zaradi vlaganj v različne oblike infrastrukture so postala podeželska območja tozadevno večinoma zelo dobro opremljena in kot taka hitro dostopna predvsem z osebnim prevozom (pol- do enourni dostop do regionalnih središč; Drozg, 2005).
5. Izjemna doživljajska zmožnost in sprememba življenjskih navad je na podeželje pripeljala še novega akterja – turizem in rekreacijo.
6. Nekateri javni sistemi, na primer avtobusni prevoz, osnovnošolski mrežni sistem,

Slika 5:

Modernizacija je z različno intenzivnostjo zajela slovensko podeželje. Tako izgradnja nove ali le asfaltiranje obstoječe ceste izboljša dostopnost, kar predstavlja dodaten impulz za občasno ali trajno poselitev lokacij v dostopnem, mirnem, zelenem, privlačnem okolju. Posledična otoška poselitev še bolj izpostavlja problematiko razpršenega poselitvenega vzorca.

zdravstvena oskrba, oskrba z živili in blagom široke potrošnje, duhovna oskrba, so zaradi načela tržnosti ali pomanjkanja kritične mase odjemalcev močno prizadeti, ponekod popolnoma uničeni, ponekod so jih umetno vzdrževali, kar pomeni zlasti nižjo kakovost življenja za manj mobilno prebivalstvo (Terensko delo, 2004–2008).

7. Spremenila se je splošna miselna podoba podeželja: od negativne k vse bolj vredni, simbolno pozitivni.
8. V zadnjih dveh desetletjih, ponekod pa že od 60-ih let 20. stoletja, je prišlo do intenzivnejše »sodobne kolonizacije slovenskega podeželja« v občasni ali trajnejši obliki. Ta proces je zaobjel tisti del slovenskega podeželja, ki je izjemno pokrajinsko zanimiv, dostopen in nudi možnosti za izgradnjo individualnih počitniških bivališč. Obenem se posamezniki vračajo na podeželje. Prihaja do preusmeritve poselitvenih razvojnih teženj: ponovno so izjemno zanimive izpostavljene lege v dostopnem, mirnem, zelenem, nedegradiranem okolju v obliki točkaste poselitve, kar še povečuje razpršeno poselitev in izpostavlja vprašanja njene razvojne vloge. Posledična je tudi večja socialna heterogenost (Klemenčič M.M., 2005).

Razvojna dvojnost in aktiviranje endogenih razvojnih potencialov podeželja.

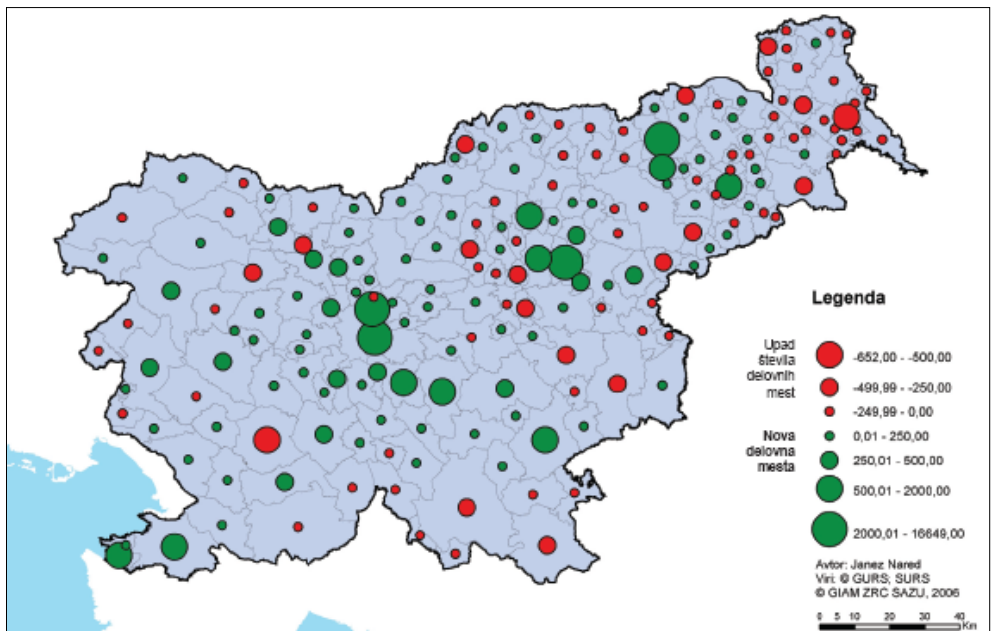
Sodobno slovensko podeželje je na stičišču starih tirnic in sodobnih tokov. To je tudi izhodišče za in pri aktiviranju in rabi endogenih razvojnih potencialov podeželja: istočasno sledimo tradicijam v sodobni preobleki in novostim. Če je bila tradicionalnost in lokalnost še pred kratkim z gospodarskega vidika ovirajoča, je v današnjem času lahko osnova rabi endogenih potencialov: na primer lokalnim pobudam v smislu podjetništva ali vrednotenja z vidika turizma na podeželju.

Slovensko pokrajinsko raznolikost z velikimi doživljajskimi zmožnostmi lahko v sedanjem času tržimo kot temeljno značilnost slovenske podeželske turistične destinacije oziroma z njo privabljamo nove trajne/začasne doseljence na podeželje. Če je bila majhna, pretežno samooskrbna kmetija *a priori* v slabšem gospodarskem

položaju v primerjavi z veliko, konvencionalno tržno kmetijo, lahko danes »sodobno dopolnjena majhnost« ob ustreznem znanju, specializaciji, razpoložljivih virih in tržnih možnostih (na primer v obliki dopolnilnih dejavnosti na kmetiji) pomeni tržno zanimiv način aktiviranja endogenih razvojnih potencialov kmetije/lokalne skupnosti/podeželja. Kljub temeljitemu predrugačenju nekaterih razvojnih dejavnikov pa še vedno ostaja dejstvo, da:

1. so se slovenske podeželske pokrajine zaradi širših procesov izjemno ekstenzificirale; izjemo predstavljajo ravninski predeli, ki so izpostavljeni izjemno močnim in raznolikim razvojnim pritiskom;
2. na območjih različnih razvojnih pritiskov prihaja do stihijskega spreminjanja zemljiških kategorij, večanja deleža neobdelanih kmetijskih površin (Klemenčič V., 2002), čeprav sta kmetijstvo in spravilo lesa iz gozda še vedno prostorsko najpomembnejši dejavnosti na podeželju in tudi najpomembnejša dejavnika oblikovanja kulturne pokrajine;
3. ostaja kmetijska raba tal še vedno večinoma mozaična in kot takšna primerna za razvijanje tako tradicionalnih kot novih oblik kmetovanja in zapolnjevanja tržnih vrzeli tako na področju kmetijstva kot drugih (ne)gospodarskih dejavnosti;
4. se je tudi na podeželju zlasti v zadnjih desetletjih pojavila paleta raznovrstnih dejavnosti, ki so postale pomemben razvojni dejavnik in v načrtovanju razvoja tako rekoč nepogrešljiv člen, saj je od njih že marsikje odvisna glavnina podeželskega prebivalstva; v svoji proizvodni in storitveni funkciji predstavljajo nekakšno

Slika 6: Gibanje števila delovnih mest med letoma 2002-2005.

Vir: Nared, 2007.

superstrukturo, brez katere danes tudi tradicionalne podeželske dejavnosti ne bi bile sposobne konkurenčno delovati ali pa bi se ohranjale na nizki ravni prevladujoče samooskrbne naravnosti;

5. se delovna mesta razporejajo vse bolj enakomerno, saj ima eno delovno mesto 4286 ali 70 % slovenskih naselij (leta 1986 je bilo teh naselij le 2206 ali dobra tretjina, leta 1991 pa že 2902 ali 49 %; Kladnik, Ravbar, 2003); čeprav je na podeželju le petina aktivnega prebivalstva zaposlena v lastnem okolju, Kladnik in Ravbar (2003) izpostavljata, da bi bilo posebej zanimivo dokumentirati morebiten premik bolj propulzivnih dejavnosti na podeželje, o čemer je mogoče sklepati iz posameznih primerov selitve računalniških in storitvenih podjetij na povsem kmetijska območja;
6. ohranjanje in odpiranje novih delovnih mest pomeni največjo spodbudo za lokalno skupnost in lokalno gospodarstvo, pri čemer se število delovnih mest v nekaterih subregionalnih in lokalnih središčih zmanjšuje (Črnomelj, Kočevje, Krško, Sevnica, Ormož itn.), kar je zaskrbljujoče, saj lahko takšna težnja že zdaj izrazite regionalne razlike še dodatno zaostri; zato so potrebni ukrepi, ki bi takšne težnje zaustavili in omogočili prebivalcem lažjo dostopnost do delovnih mest, tako s pomočjo večanja le-teh kot tudi zagotavljanja njihove bližine (Nared, 2007);
7. poselitev na podeželju, z izjemo suburbaniziranega podeželja, postaja čedalje bolj otoška in da se večinoma odnosi na podeželju atomizirajo;
8. smatramo samoizključitev podeželskih območij (razvidna iz izolacionizma, močne kontrole skupnosti in celo agresivnega odnosa do prišlekov, inovatorjev in obiskovalcev) kot glavno oviro modernizaciji in obnovi podeželja; po drugi strani pa so spremembe v obnašanju ljudi, povečana mobilnost, razvoj telekomunikacij, nova prostorsko neodvisna delovna mesta lahko razvojni potenciali za številna območja z zalogami okoljskega, kulturnega, organizacijskega, človeškega in socialnega kapitala;
9. kljub nekaterim fertilnim otokom ostaja največji problem slovenskega podeželja demografska erodiranost (Klemenčič, Lampič, Potočnik Slavič, 2008), ne samo z vidika reprodukcije, ampak tudi z vidika aktiviranja endogenih potencialov, saj sta problematični zlasti brezvoljnost prebivalstva in pomanjkanje podjetniškega duha.

V konceptualno-razvojnih dvojnostih je tako hkrati razvidna moč in nemoč slovenskega podeželja, čeprav trenutna nemoč lahko pomeni tudi skriti potencial za rabo nekega vira, kapitala v prihodnosti, če in ko bodo razmere za to zrele. Problemska žarišča na podeželju so tako predvsem območja križanja interesov, kot antipod temu lahko izpostavimo problemska ledišča, kjer so vsakršne dejavnosti v zamiranju ali so že zamrle. Endogeni razvoj naj bi vzpodbudil samoiniciativnost podeželskih struktur, jim pomagal pri krepitvi samozavesti, samozavedanja in podjetnosti ter spodbujal njihove povezave navzven in navznoter.

Pojmovni trikotnik: podeželje, potencial, endogeni razvoj

Pri opredeljevanju temeljnih pojmov (podeželje, potencial, endogeni razvoj) smo ugotovili, da obstaja velika pojmovna nedorečenost oziroma nejasnost. Opredelitve oziroma njihovi elementi niso »dokončni«, saj večina strokovnih izrazov doživlja »vsebinsko rast« v toku časa. Za številne temeljne pojme se v domači in tuji strokovni literaturi uporabljajo sopomenke, ki pa niso vedno tudi vsebinsko enakovredne. Večinoma obstajajo bolj ali manj skope leksikografske opredelitve, manjkajo pa zgoščene, strukturirane, funkcijske, večplastne in interdisciplinarne opredelitve.

Opredelitev podeželja

V slovenskem jeziku običajno uporabljamo strokovni izraz **podeželje**, ki je nastal iz besede dežela (Kladnik, 1999), kot besedo z izjemno pomensko širino, vendar ne premore specifičnih poudarkov. V strokovni literaturi je največkrat v rabi izraz podeželje oziroma podeželsko območje ali podeželski prostor (ang. *rural area*; nem. *ländlicher/rural Gebiet/Raum*; fr. *espace rural*, it. *spazio rurale*), razpravljamo o problemih podeželja, o podeželskosti, podeželanih, podeželskemu načinu življenja, dognanja posredujemo v raziskavah podeželja. Geografsko proučevanje sodobnih socialnih, gospodarskih, prostorskih in zemljiških teženj, pojavov in procesov, ki se odvijajo na delu Zemeljskega

Slika 7:

Ker sta mesto in podeželje organsko in funkcijsko povezana in ker na prometno dostopno podeželje hitro vdira modernizacija, se izpostavlja vprašanje: ali je razmejitev sploh mogoča, življenjska in smiselna?

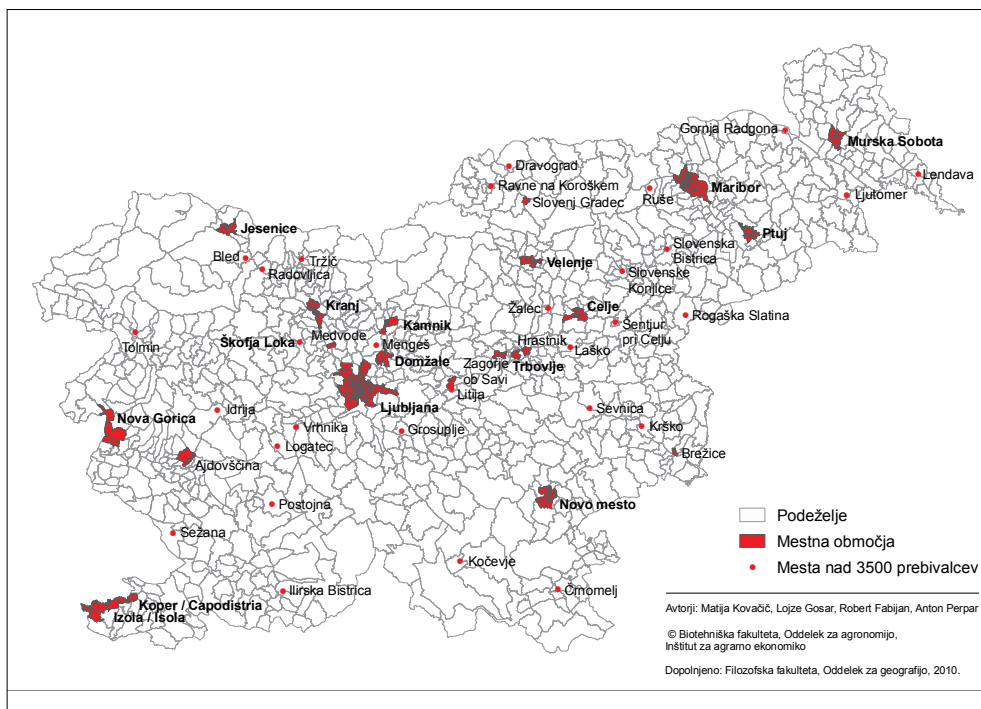
površja, opredeljenem kot podeželje, označujemo kot geografija podeželja. Razumljivo je in logično, da se zaradi močnega povezovanja sveta in posledične soodvisnosti pri proučevanju podeželja vse bolj uporabljajo enotni pojmi, pristopi in predstave, ki jih lahko opredelimo kot »nova geografija« (Klemenčič M.M., 2006). Neizogibno dejstvo je, da nove družbenogospodarske razmere in njihovi prostorski učinki zahtevajo bistvene spremembe v načinu gledanja in razumevanja sodobnega (slovenskega) podeželja.

Najbolj obsežno (»tradicionalno«) slovensko **opredelitev podeželja** najdemo v Leksikonu geografije podeželja (Kladnik, 1999). Podeželje opredeljuje kot »območja zunaj mest, katerih značilne poteze so manjša gostota prebivalstva, prevlada kmetijske in gozdarske

dejavnosti v pokrajinski podobi (čeprav to še ne pomeni njune prevlade v gospodarskem smislu), navezanost precejšnjega dela nekmetijskih dejavnosti na kmetijsko pridelavo in kmečko prebivalstvo, počasnejša prebivalstvena rast in (ali) zaradi poudarjenega izseljevanja celo upadanje števila prebivalcev, preprostejša socialna slojevitost, tesnejše zveze med ljudmi, večja tradicionalnost in praviloma manjša naselja z nižjimi stopnjami centralnosti. Najpomembnejši dejavnosti na podeželju sta kmetijstvo in gozdarstvo, ki sta tudi najpomembnejša dejavnika oblikovanja kulturne pokrajine. Obenem je podeželje čedalje bolj dragocen prostor za bivanje, delo in rekreacijo, ki je okoljsko in socialno bolj zdrav kot tisti v mestu. Za razmejitve med njima ni na voljo nobenega preprostega kriterija, pač pa se ponavadi uporablja skupek kazalcev». »Podeželje je tudi območje bolj ali manj neokrnjene narave, v kateri ima življenjski prostor glavnina živih bitij« (Kladnik, 2001).

Opredelitve naj bi bile po svoji zasnovi jasne, kratke in nedvoumne; zgornja zaradi narave podeželja to seveda ni. Nakazuje pa geografski poskus, da bi se približali pojasnjevanju vprašanja, zakaj je podeželje takšno, kot je. Podobne so tudi opredelitve v tujih jezikih; nekatere poudarjajo družbene preobrazbe, ki so spremenile in razširile funkcije, pripisane podeželju. Njegovi tradicionalni gospodarski funkciji (proizvodnja hrane in gozdarstvo) se danes pridružuje socialna funkcija, funkcija preživljanja prostega časa, bivanjska in okoljska funkcija (Dictionnaire Multilingue..., 1997). Halfacree (1993) je opredelil štiri pristope, ki jih uporabljajo raziskovalci podeželja za opredeljevanje podeželja in podeželskosti.

Slika 8: Opredelitev podeželskih območij v Sloveniji glede na stopnjo središčnosti in število prebivalcev.

Vir: Kovačič et al., 2000.

- 1. Opisne opredelitve podeželja** temeljijo na predpostavki, da lahko med podeželskimi in mestnimi območji potegnemo jasne geografske razlike (tj. meje na karti) glede na njihove družbeno-prostorske značilnosti, merjene z različnimi statističnimi kazalci. Najbolj preprosta in pogosta je uporaba nekaterih prebivalstvenih značilnosti za opredelitev podeželja: tovrsten pristop se uporablja v večini uradnih opredelitev podeželja. Predpostavka se zdi povsem logična in temelji na dejstvu, da imajo mesta običajno več prebivalcev kot razpršena poselitve na podeželju.

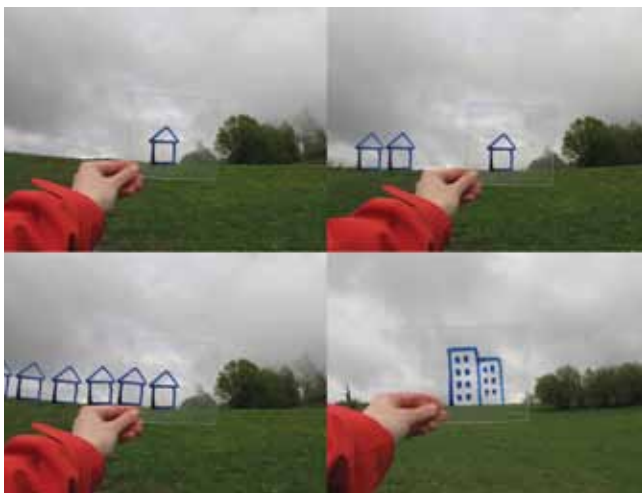
Ključno vprašanje opisne opredelitve nastopi, ko moramo pojasniti, na kateri »točki« podeželsko območje postane mestno. Obstajajo zelo različne opredelitve glede največjega števila prebivalcev, ki ga ima lahko podeželsko naselje: na Islandiji 300, v ZDA 2500, Franciji 2000, Kanadi 1000, Združenem kraljestvu 10.000, na Japonskem 30.000, OZN predlaga 20.000 prebivalcev). Zanimiv je kombiniran pristop, ki za opredeljevanje podeželja v Sloveniji na ravni krajevnih skupnosti uporablja dva kazalca (Kovačič et al., 2000). Prvi je stopnja središčnosti: praviloma so za podeželska naselja značilne nižje stopnje središčnosti. Drugi pa število prebivalstva: naselja, ki so imela v letu 1991 manj kot 3500 prebivalcev, so avtorji označili kot podeželska (slika 8).

Naslednji problem je določitev meja nekega območja: podatki sami po sebi še ne odkrivajo ničesar o funkciji ali položaju naselja. Razlikovanja, ki temeljijo samo na prebivalstvu oziroma njegovi številčnosti v izbrani prostorski enoti, so umetna. Veliko je tako imenovanih »negativnih oziroma izločevalnih« opredelitev, ki izpostavljajo značilnost mestnih območij, za vse »(pre)ostalo«, kar ne izpolnjuje meril mestnih območij, uporabljajo opredelitev »podeželsko«. Te opredelitve so dihotomne: podeželje postavijo nasproti mestnim območjem, ne priznavajo ničesar »vmes«. Hkrati temeljijo na zelo ozkem nizu kazalcev, ki malo povedo o družbenih in gospodarskih procesih, kateri oblikujejo podeželska in mestna območja. Ker je podeželje obravnavano kot »preostala kategorija«, ga obravnavajo kot homogeno, ne da bi priznale njegovo raznolikost.

Nekatere opredelitve podeželja so se zaradi omenjenih problemov odzvale z razvijanjem modelov, ki vključujejo prebivalstveno gostoto, rabo tal in bližino mestnih središč. Podobno tudi na ravni EU posodobljena metodologija OECD upošteva gostoto poselitve, delež prebivalstva, ki živi na podeželju, in stopnjo urbanizacije. V številnih državah uporabljajo različne vladne agencije pravo mešanico različnih opredelitev podeželja (9 v ZDA, več kot 30 v Združenem kraljestvu). Cloke in Edwards sta izoblikovala »indeks podeželskosti« (Woods, 2005) kot sintezno tvorbo, sestavljeno iz več kazalcev (prebivalstvo, opremljenost stanovanj, zaposlitvena struktura, vzorci dnevne migracije in razdalja do mestnih središč). Metodo indeksacije sta izbrala Kladnik in Ravbar (2003) pri zasnovi členitve slovenskega podeželja. Z naborom številnih kazalcev sta želela dosledno in sistematično objektivizirati stopnjo razvitosti slovenskega podeželja. Opredelila sta štiri razrede razvitosti podeželja: močno podpovprečna, podpovprečna, nadpovprečna in močno nadpovprečna. Indeksi podeželskosti so še vedno zelo priljubljeni v medicini, metodološki napredek izkazuje španski indeks podeželskosti na ravni občin, ki temelji na osnovnih sestavinah factorske analize (Ocaña-Riola, Sánchez-Cantalejo, 2005). Čeprav predstavlja indeks podeželskosti napredek v primerjavi z dihotomnimi opredelitvami, obstaja še vedno veliko vprašanj: zakaj bi uporabili ravno te kazalce, kako je bilo določeno ponderiranje med različnimi kazalci, kako so določene meje med kategorijami, ali so izbrane prostorske enote primerna osnova za opredeljevanje?

Metodološke pomanjkljivosti najdemo pri vseh opisnih pristopih opredeljevanja podeželja/podeželskosti; osnovni problem je izpostavil Halfacree (1993), ki zatrjuje, da ti pristopi podeželje samo opišejo, ga pa ne opredelijo. Večinoma opisne opredelitve odsevajo predhodno ustvarjeno mnenje o tem, kakšno naj bi podeželje bilo, ne dajejo pa razlage, zakaj ni/je takšno.

2. Družbeno-kulturne opredelitve podeželja poskušajo prepoznati podeželje v družbenem smislu, ko trdijo, da razlika med mestno in podeželsko družbo temelji na vrednotah in obnašanju prebivalcev, ki tam živijo, ter na družbenih in kulturnih značilnostih skupnosti. Tönnies (Woods, 2005) razlikuje socialne vezi med mestom in podeželjem, kar označi z izrazoma: skupnost za podeželje (nem. *Gemeinschaft*) in družba za mesto (nem. *Gesellschaft*). Wirth je ugotavljal, da je mestno življenje dinamično, nestabilno, brezosebno, da ima meščan raznovrstne stike med delom, doma in v prostem času; podeželsko življenje pa naj bi bilo stabilno, povezano in slojevito, osredotočeno na iste ljudi, ki prihajajo v medsebojni stik v različnih situacijah. Tudi drugi avtorji so zagovarjali podobne dihotomije, ki preveč poudarjajo nasprotje med podeželskimi in mestnimi družbami. Kot odgovor na to se je razvil koncept mestno-podeželskega kontinuuma, ki predlaga, da lahko skupnosti kažejo različne stopnje mestnih in podeželskih značilnosti.

Slika 9:

Vnašanje novih elementov na podeželje, v zadnjem obdobju predvsem z novogradnjami, ki redko upoštevajo arhitekturne značilnosti tradicionalne kulturne pokrajine, prinaša dodatne težave pri opredeljevanju podeželja oziroma razmejevanju mesta in podeželja.

3. Podeželje kot lokaliteta (ang. *locality*; slovenimo kot kraj, prostor): izhaja iz zgornjih pristopov in se osredotoča na procese, ki bi lahko ustvarili posebno podeželsko lokaliteto. Pristop je bil v kasnih 80-ih letih 20. stoletja del širokih razprav znotraj geografije (Woods, 2005), ki so se osredotočale na strukturne značilnosti »podeželskih lokalitet«. Za nobeno strukturno značilnost, za katero so trdili, da je podeželska, niso mogli dokazati, da je edinstvena in sama po sebi podeželska. Zaradi nejasnosti je Hoggart predlagal (Woods, 2005), da je čas, »da končamo s podeželskim«, ker naj bi bil koncept zmeden, hkrati mu je manjkalo pojasnjevalne moči. Zakaj torej dve desetletji kasneje še vedno govorimo o podeželju? Zato ker - ne glede na raznovrstne, bolj ali manj uspešne, teoretične pristope k opredeljevanju podeželja -

obstajajo milijoni ljudi, ki se imajo za »podeželane, saj trdijo, da živijo na podeželju in da živijo na podeželski način« (Woods, 2005). Raziskovanje tovrstnih predstav omogoča oblikovanje četrtega pristopa k opredeljevanju podeželja.

- 4. Podeželje kot družbena predstava** je alternativni način opredelitve podeželja, ki v začetku ne zahteva abstrahiranja vzročnih struktur, ki delujejo na podeželju. Ta pristop prenaša pozornost od statističnih značilnosti podeželja k ljudem, ki tam živijo ali ga obiskujejo. Predlaga, da neko območje ne opredeljujemo kot podeželje zaradi njegovega gospodarstva ali prebivalstvene gostote ali drugih strukturnih značilnosti – ampak zato, ker ljudje, ki tam živijo ali prostor uporabljajo, le-tega zaznavajo za podeželskega. Ljudje imajo vnaprej ustvarjena mnenja o tem, kaj podeželskost pomeni. Informirani so s strani televizije, filma, literature, počitnic, življenjskih izkušenj in to »vedenje« uporabljajo, da prepoznajo določena območja, pokrajine, življenjske načine, dejavnosti, ljudi kot podeželane. Ker je podeželje družbena tvorba (družbena praksa; Klemenčič M.M., 2006), sestavljena iz različnih ljudi, lahko nastanejo trenja o tem, kaj natančno pomeni biti podeželski in kako naj bi podeželje izgledalo. Različne načine, s katerimi je podeželskost družbeno tvorjena, lahko opišemo kot razprave o podeželskosti. Halfacree (1993, 2007) komentira, da so naši poskusi opredeljevanja podeželskega označeni kot teoretske razprave – ker so »tvorbe akademikov, ki skušajo razumeti, razložiti in upravljati socialni svet«. Ampak teoretiki niso edini, ki ustvarjajo razprave, obstajajo tudi politične, kmetijsko-podeželske razprave, utilitaristične, hedonistične, razprave »običajnih ljudi« na podeželju, priljubljene so splošne razprave o podeželskosti, razprave o podeželski idili itd.

Bell (2007) nadaljuje Halfacreejeva razmišljanja in izpostavlja dvojno epistemologijo podeželja, pri čemer obema kategorijama, materialni in miselni, priznava sočasnost in enakovrednost.

- »Prvo podeželje« je predstava o podeželju, ki se običajno najprej pojavi v naših mislih: kot območju z redkejšo poselitvijo, prevlado primarnih gospodarskih dejavnosti, negovano pokrajino. Gre za opredelitev, ki temelji na materialistično-prostorsko-dihotomnih izhodiščih.
- »Drugo podeželje« vključuje naše predstave o podeželju, naše povezave s podeželjem.

Zadnji pristop v praksi pomeni, da se geografi nič več ne trudijo, da bi zarisali natančne meje okrog podeželja, pa tudi, da sociologi nič več ne poskušajo prepoznati bistvene značilnosti podeželske družbe. Danes raziskovalci podeželja skušajo razumeti, kako so določeni kraji, stvari, tradicije, navade, običaji in ljudje prišli do tega, da so prepoznani in se prepoznajo kot podeželski. To ni pristop, ki bi temeljil na geografskem (tradicionalnem) prostorskem razmejevanju podeželja, pa tudi ne na posebnih podeželskih družbenih procesih. Poudarek je na procesih, ki oblikujejo izkušnje ljudi in predstave sodobne podeželskosti. Postmodernizem se namreč ne kaže le v fizični modernizaciji podeželja, ampak spodbuja spremembe v obnašanju in dojemanju ljudi, ki živijo na podeželju in ga oblikujejo. S tem se nadaljuje zmanjševanje meja med mestnim in podeželskim. Še več, nove oblike in predstave o podeželskosti naj bi preusmerjale dojemanje podeželja kot prostorsko trdne entitete na podeželskost kot del družbene prakse (Klemenčič M.M., 2006).

S tem v zvezi se pojavlja razmišljanje o podeželju kot **hibridnem prostoru** (Woods, 2005): njegovo bistvo označujejo mrežna struktura, gibljiv prostor in niz zapletenih medsebojnih odnosov, kar ustvarja različne vrste podeželja. Podeželska socialna struktura je postala tako oddaljena od tradicionalnega dojemanja podeželja, da je govora o post ruralnosti (Cloke, 2006) – »porabnik« podeželskosti naj bi dojemal podeželje kot neavtentično mešanico pomenov in simbolov. Tako je podeželskost postala deteritorializirana: pomenski znaki in simboli podeželskosti so namreč postali vse bolj oddaljeni od njihovih pripadajočih geografskih prostorov, govorimo lahko o določeni vrsti virtualne podeželskosti. Halfacree (2005) zatrjuje, da so prostorski učinki sodobnega kapitalizma usmerjeni v odstranjevanje starih geografskih razmejitev in meja, zato je prišlo do prostorske izgube elementov, ki s(m)o jih smatrali nekdaj za značilno mestne in značilno podeželske. Postmoderno podeželje je manj natančno opredeljeno in omejeno kot predhodno modernizirano podeželje. Potrebno se je odvrniti od razumevanja podeželskosti kot prostorsko trdne entitete in se usmeriti na podeželskost kot družbeno prakso. Pojem hibridnosti naj bi doprinesel k osvetlitvi pestrosti in dinamike podeželja. Usmerjenost na omrežja in fluidne prostore naj bi po mnenju Woodsa razbila predstave, da je določanje in razmejevanje podeželskih prostorov enostavno; nasprotno, povzročilo naj bi celo nasprotujoča razumevanja procesov na podeželju.

Slika 10:

Prvotna funkcija kozolca se zaradi različnih razlogov (socialna praha, opuščanje obdelovanja, baliranje) čedalje bolj prilagaja sodobnim, hitro spreminjajočim zahtevam raznovrstnih prebivalcev podeželja. Neprestane spremembe, nove funkcije in neobičajna raba so temeljne značilnosti podeželja kot hibridnega prostora.

Globalizirano podeželje (Woods, 2007) izpostavlja domneven prostor, ki je rezultat procesov globalizacije; v današnjem času prepoznamo na posameznih podeželskih območjih samo delne ali le nekatere značilnosti globalnega podeželja. Globalizacijo lahko opredelimo kot dinamičen in večplasten proces povezovanja in medsebojnega delovanja, ki vključuje lokalitete v mreže, ki so medsebojno povezane na globalni ravni in ki pospešujejo globalno kroženje ljudi, dobrin in predstav (Steger, 2003). Sodobne raziskave zlasti izpostavljajo večdimenzijsko naravo globalizacije in posledično zapletenost globalnih sistemov (Urry, 2003). Kulturna, gospodarska in politična razsežnost globalizacije nimajo enakega tempa, v teh velikih razsežnostih vladajo neenakost in zapletenost. Sodobna globalizacija, ki jo nekateri označujejo tudi kot

neoliberalno globalizacijo, na katero vpliva tudi dediščina pretekle izpostavljenosti globalnim mrežam in globalnim akterjem, je značilna za pozno 20. in zgodnje 21. stoletje. Od prejšnje globalizacije se loči po intenzivnosti globalnih procesov, gostoti in neposrednosti globalnih mrež.

Globalizirano podeželje je po opredelitvi (potencialno) prostorsko globalno in izkazuje medsebojno povezanost podeželskih lokalitet v gospodarsko razvitem in gospodarsko manj razvitem svetu. Učinek globalizacije na podeželje je v geografskem smislu zelo neenakomeren: nekatere študije so pokazale, da je globalizacija odprla nove možnosti za lokalne razvojne projekte, ki izkoriščajo tržne vrzeli ali pa poceni delovno silo (Woods, 2007). Nasprotno pa je globalizacija videna kot napačno vlaganje in marginalizacija podeželskih gospodarstev. Globalizacija ima tako pozitivne kot negativne učinke na razvoj podeželja, saj spodbuja rast v številnih podeželskih predelih gospodarsko manj razvitega sveta, obenem pa tudi ustvarja realne nevarnosti, da se bo zaradi pomanjkanja veščin, kapitala in dostopnosti do virov povečala podeželska revščina. Pojavlja se celo nova geografija globaliziranega podeželja: področje raziskovanja podeželja, ki je sestavljeno iz mnogovrstnih, spreminjajočih, zapletenih in dinamičnih mrež, ki povezujejo podeželska območja med sabo, povezujejo tudi podeželje in mesto.

Geografski izraz globalizacije je mnogovrsten in ima več vozlišč (multinoden); podeželje se je že v zgodnjem obdobju sodobne globalizacije soočilo s kulturno in drugimi oblikami globalizacije. Prvi problem je že v prostorski omejitvi globaliziranega podeželja: v začetni fazi ga opredelimo kot domneven prostor, ki odgovarja pogoju globalne medsebojne povezanosti in medsebojne soodvisnosti podeželskih lokalitet. Takšen prostor dejansko ne obstaja (lahko, da celo ne bo nikdar obstajal!), tudi ne obstajajo podeželske lokalitete, ki bi jih v današnjem času označili kot »globalizirano podeželje«. Je pa možno predvidevati značilnosti tega namišljenega prostora s projiciranjem dejanskih današnjih globalizacijskih procesov; Woods (2007; v preglednici 2) tako izpostavlja deset značilnosti globaliziranega podeželja.

Trditve v Preglednici 2 so odraz idealiziranih pogojev (domnevnega) globaliziranega podeželja, ki bi se lahko udejanjile v zaključni fazi globalizacije. Obseg razvitosti posamezne značilnosti v podeželski lokaliteti se ne določa samo s stopnjo prodiranja globalizacijskih procesov, ampak tudi z načinom, s katerim se ti globalizacijski procesi posredujejo in kako so vključeni v lokalne procese. Ker globalizirano podeželje ni enoten prostor, ampak precej heterogen in tekmovalen ter navzkrižen, je danes glavno vprašanje, kako se podeželje preoblikuje zaradi globalizacije?

Z vidika razvoja endogenih razvojnih potencialov podeželja je po našem mnenju bolj kot podrobna ozemeljsko razmejitvena opredelitev podeželja pomembno njegovo funkcijsko vrednotenje, tj. da proučimo mreže znotraj podeželja in povezavo podeželskega sistema s širšim svetom, pri čemer se zavedamo, da je to odvisno od vsakokratnega namena raziskave in individualnih miselnih predstav o podeželju. To povečuje metodološko subjektivnost, je pa bližje postmodernističnemu pojmovanju podeželskosti in zaradi upoštevanja posebnosti, različnih razvojnih dejavnikov in mehanizmov tudi bolj realna odslikava sil, ki vplivajo na podeželje kot posebno lokaliteto. Zato podeželje pojmuje kot **teritorialno entiteto, ki jo njeno prebivalstvo zaznava kot podeželsko, z lokalno/regionalno mrežno strukturo, vključeno v širše omrežje**. Navedena opredelitev ima številne pomanjkljivosti

Preglednica 2: Značilnosti globaliziranega podeželja.

značilnost	utemeljitev
1. Potrošnja je prostorsko oddaljena od proizvodnje (podaljšane blagovne verige).	Močan porast obsega svetovne trgovine zaradi davčnih reform, tehnoloških inovacij in spremenjenih gospodarskih odnosov na globalnem podeželju, ki je postalo občutljivo na nestabilnost tečajnih vrednosti, potrošniških navad, na politične in prostorsko oddaljene korporacijske odločitve.
2. Globalizirano podeželje je prostor povečane korporacijske zgostitve in povezovanja s korporacijskimi mrežami, organiziranimi na transnacionalni ravni.	Ključne sektorje podeželskega gospodarstva obvladuje prgišče korporacij (večinoma povezanih v mednarodne prehranske verige po načelu »od semena do police«), ki delujejo po sistemu iskanja najbolj ugodne gospodarske situacije.
3. Globalizirano podeželje je tako dobavitelj delovne sile kot njen delodajalec.	Podeželska gospodarstva gospodarsko razvitega sveta so čedalje bolj preplavljena z doseljeno delovno silo (zlasti v kmetijstvu in storitvenih dejavnostih), ki ne prihaja le iz sosednjih gospodarsko manj razvitih držav, ampak imajo »globalno poreklo«. Pogosto prihajajo iz podeželskih skupnosti matičnih držav, ki so jih večinoma zapustili zaradi posledic neoliberalnega gospodarskega prestrukturiranja, povezanega z globalizacijo kmetijskih trgov.
4. Globalizacija mobilnosti (premičnosti) je povečala tokove turistov na globalizirano podeželje, ki jih privabljajo globalne podeželske privlačnosti*.	Podeželska turistična območja na različnih delih sveta uživajo povečan globalen ugled in privabljajo medcelinske turiste. Nastajajo gospodarstva, ki temeljijo na privlačnostih*.
5. Globalizirano podeželje privablja tuja vlaganja v trgovske in bivalne namene.	Trgovsko vlaganje je povezano z gospodarsko globalizacijo, kopičenjem korporacij in iskanjem »najboljših lokacij«. Vlaganje v bivalne zmožnosti pa izhaja iz privlačnih vrednot podeželskih lokalitet (gre za počitniško domovanje ali pa za stalno doselitev). Poceni letalski prevozi in sprostitvev nepremičninskih trgov so pomagali oblikovati mednarodno »counterurbanizacijo«, tj. selitev na podeželje, ki se je razširila iz regionalne (Britanci v Franciji in Sloveniji, Američani v Mehiki itd.) na globalno (Severnoameričani na Novi Zelandiji, Japonci v Kanadi itd.) raven.
6. Na globaliziranem podeželju je (poleg spremenjenih družbenih in gospodarskih odnosov) preoblikovano tudi naravno okolje in njegovo upravljanje.	Neoliberalna globalizacija vključuje prilagoditev naravnega okolja človeškim potrebam in zahtevam, iskanje novih možnosti za izkoriščanje naravnih virov (ki so lahko v končni fazi povezane z okoljskim uničenjem) in valorizacijo privlačnosti narave. Na lokalne razprave o naravnem okolju vpliva tudi širjenje globalnih vrednot glede varovanja okolja in živega sveta (s propagando mednarodnih skupin oziroma so globalne vrednote uzakonjene v mednarodnih pogodbah, v zasnovah (za)varovanih območjih).

7. Globalizirano podeželje ima vtisnjene znake globalizacije.	<p>Najbolj dramatično je velikopotezno uničenje primarnega gozda, uvajanje sekundarnega komercialnega gozda, odpiranje novih naftnih polj in rudnikov, razvoj globalnih turističnih središč in njihove (super)infrastrukture. Podeželje se spreminja s prenosom rastlinskih in živalskih vrst (uporaba tržno bolj zanimivih vrst in opuščanje manj donosnih tradicionalnih vrst), s prodiranjem simbolov globalne potrošniške kulture na podeželje.</p>
8. Za globalizirano podeželje je značilna naraščajoča socialna polarizacija.	<p>Majhni proizvajalci in trgovci so pogosto potisnjeni na rob ali celo izrinjeni iz podjetništva. Podobno kot mednarodno vlaganje na turistična območja vpliva na konjunkturo podeželskih gospodarstev, tudi stalno doseljevanje pripomore k številčnemu povečanju lokalnega srednjega razreda, kar pa posledično dviguje cene nepremičnin in izključuje lokalne prebivalce z nižjimi dohodki.</p>
9. Globalizirano podeželje je povezano z novimi točkami/ središči/ silami politične oblasti.	<p>Podrejenost državnih kmetijskih politik globalnim trgovskim dogovorom, učinki kopičenja korporacij, okoljska določila itd. prispevajo k predstavi o globaliziranem podeželju, ki se je ustvarila med podeželjani, tj. da se je politična oblast povzpela izven njihovega dosega. Globalizacija je ustvarila nove točke/središča/sile politične oblasti za globalizirano podeželje: najbolj očitno s tajnimi sestanki Svetovne trgovinske organizacije (WTO), sedeži glavnih transnacionalnih kmetijsko-prehrabnih, lesnih in rudarskih korporacij.</p>
10. Globalizirano podeželje je območje navzkrižij.	<p>Preobrazbe, ki jih je prinesla globalizacija podeželja, pogosto naletijo na odpor s strani lokalnih akterjev. Večplastna narava globalizacije prinaša trenja med logikami različnih vidikov globalizacije (na primer med neoliberalnim izkoriščanjem naravnih virov in globaliziranimi razpravami o varovanju okolja). Nasprotja se pojavijo tudi znotraj določenih lokalitet glede nekega posega. Ker je globalizacija videna in občutena kot preoblikovalec prostora, je nasprotovanje globalizacijskim procesom neločljivo povezano z razpravami o podeželski identiteti (istovetnosti).</p>

Vir: povzeto in prirejeno po Woodsu, 2007.

* Privlačnost: pojem je pojasnjen v podpoglavju *Potencial kot vrednostna kategorija*.

(splošnost, odsotnost meril in eksaktnosti), a skuša slediti vsebinsko-metodološkemu okviru monografije. Opredelitev uporablja geografski, teritorialni (bolj primerno bi bilo poimenovanje »lokaliteta«, ki pa bi prinašalo več metodoloških problemov zaradi odsotnosti uradnih podatkov na določeni prostorski enoti), konstruktivistični (upoštevanje predstav lokalnega prebivalstva) in političnoekonomski pristop (vpetost podeželske lokalitete v širše sisteme).

Podeželje se preoblikuje zaradi globalizacije, ker so podeželske lokalitete kot hibridne sestavljanke prepustne, so kot skupaj povezana križišča mrež in tokov, ki niso nikoli povsem ustaljeni ali si nasprotujejo na lokalni ravni. Globalizacijski procesi vnašajo na podeželje nove mreže medsebojne povezanosti, ki včasih delujejo skladno, včasih so si v nasprotju. Preko teh zapletov, križišč in pasti izkušnja globalizacije spreminja podeželje, ampak nikoli ne izbriše lokalnega: mreže, tokovi in akterji, ki jih je prinesel proces globalizacije, se povežejo in se sestavljajo z obstoječimi lokalnimi entitetami, da proizvedejo novo hibridno obliko. Na ta način kraji na globalnem podeželju ohranijo svoje lokalne posebnosti, ampak so tudi drugačni, kot so bili prej. Tako lahko globalizacijo vidimo kot dolgoročno izpostavljenost podeželja zunanjim tokovom, vplivom in oblastem. Razvijanje takšnega novega raziskovalnega pogleda ima izjemno velik potencial: ne le kot prispevek k oživitvi geografije podeželja, ampak tudi k širšemu razumevanju geografije o dinamičnem, medsebojno povezanem, globaliziranem svetu.

Potencial kot vrednostna kategorija

V preteklih desetletjih je strokovna literatura pri obravnavanju razvoja podeželja oziroma njegovem načrtovanju večinoma govorila o razvojnih problemih in možnostih. V tuji strokovni literaturi, zaenkrat še maloštevilni, sta se v zadnjem desetletju pojavili nova terminologija in metodologija, preneseni pretežno iz gospodarskih znanosti: prepoznajajo in vrednotijo se različni kapitali sodobnega podeželja ter njihovi razvojni potenciali. Leksikografske oznake pojma potencial dajejo vtis, da gre za precej preprost strokovni izraz; dejansko pa je večplasten. Opredelitev pojma potencial, ki je vrednostna kategorija, bo podana preko opredelitev pojmov vir, privlačnost* in kapital ter z določitvijo razmerja med njimi.

Vir je običajno oznaka za sestav talnih bogastev, kmetijskih zemljišč, delovnih moči idr., ki se uporabljajo za nek določen namen (Duden, 2003). Terluinova (2001) je pri analizi ključnih dejavnikov, ki vplivajo na zaposlovanje na podeželju EU, prepoznala ključno vlogo med notranjimi (lokalni viri in akterji) in zunanjimi silami (zunanjí akterji, globalizacija). Med lokalne vire je vključila:

- **naravne vire** (na primer gozd, plin, voda, prst itn.), ki služijo kot surovine za gospodarske dejavnosti;
- **podeželske privlačnosti***: velika doživljajska zmožnost kulturne pokrajine, ohranjeno naravno okolje in zavarovana območja, pogoji za razvoj kmetijstva in gozdarstva itn.;
- **prometno infrastrukturo**: dobro razvita prometna infrastruktura lahko prispeva k učinkovitemu pretoku storitev in dobrin ter predstavlja privlačno lokacijo za podjetja;
- **družbeno infrastrukturo**: izkušnje proučevanih območij dokazujejo, da družbena infrastruktura (univerze, raziskovalna središča, druge sekundarne in terciarne izobraževalne ustanove in programi) lahko igra pomembno vlogo pri razvoju podeželskega gospodarstva.

Kot predpogoj gospodarske uspešnosti podeželja je izpostavila **akterje**, ki so vir energije, moči in uspešnosti podeželskih območij. Prepoznala je sledeče skupine akterjev (Terluin, 2001).

1. **Zmožnosti politikov** (zmožnost pojmuje kot lastnost koga, da more uresničiti kako dejanje, dejavnost). Na gospodarsko razvitih območjih le-ti izvajajo programe, ki so v skladu s prednostnimi nalogami in potrebami območja, morajo biti sposobni privabiti javna sredstva in zasebna vlaganja, vzpostaviti dobre delovne stike z višjimi ravni oblasti, ustvarjati predpogoje za naselitev podjetij.
2. **Zmožnosti podjetnikov in zaposlenih.** Le-te so bolj razvite na gospodarsko razvitih območjih, kjer je pogostejše ustanavljanje novih in majhnih podjetij, ki izhajajo iz procesa prestrukturiranja tradicionalnih industrij, in so konkurenčna na državnih in mednarodnih trgih.
3. **Notranja povezanost (mreže).** Vodilna območja imajo močne notranje mreže, lokalne akterje, razvita je solidarnost in živa komunikacija.
4. **Zunanje mreže.** So mišljene kot povezave med akterji znotraj in zunaj območja; najpogostejša je uporaba zunanjih mrež pri pridobivanju denarne podpore na regionalni/državni/evropski ravni (politični odnosi), pri izvozu proizvodov (tržni odnosi), stikih z multinacionalnimi podjetji.
5. **Vloga novincev.** Pozitivna selitvena bilanca dokazuje privlačnost območja za zaposlovanje in bivanje – tako za delovno aktivno prebivalstvo kot za upokoјence. Ponekod je prisotno odseljevanje visoko usposobljene delovne sile zaradi pomanjkanja primernih delovnih mest, kar ustvarja pesimistično gospodarsko klimo in erodira bazo človeških virov. Ker imajo ponavadi doseljenci drugačen odnos kot lokalni akterji, so pogosto sposobni aktivirati lokalne akterje ali celo sami delujejo kot lokalni akterji.

Raziskava Terluinove (2001) je pokazala, da je bila razlika v gospodarski uspešnosti povezana z aktiviranjem in organizacijo lokalnih akterjev. Značilnosti uspešnih (podeželskih) območij so sledeče: lokalni akterji imajo zmožnost za prepoznavanje

Slika 11:

Velikokrat imajo odločilno vlogo pri razvoju podeželja nemerljivi ali težje merljivi dejavniki: povezanost med ljudmi, zmožnosti lokalnih akterjev, reden pretok informacij, družabni dogodki itn.

prednosti in pomanjkljivosti njihovih območij, opredeljujejo razvojne načrte, sodelujejo v notranjih in zunanjih mrežah, prisotno je doseljevanje, lokalni akterji vključujejo domačine in doseljence. Na podeželska območja vplivajo različne lokalne, državne in globalne sile, tako da je razvojni proces na podeželju odvisen od medsebojne igre lokalnih (endogenih) odgovorov in globalnih (eksogenih) sil.

V današnjem času se zlasti v anglosaški literaturi zelo pogosto uporablja izraz (podeželska) **privlačnost*** (ang. *rural amenity*; termin je relativno nov in še ni splošno sprejet, zato ga označujemo z *), ki ga v slovenski jezik lahko prevajamo tudi kot kakovost, lastnost nečesa, da deluje prijetno, privlačno; Oxford..., 2005; Macmillan..., 2002). Gre za naravne ali proizvedene pridobitve (naravne, kulturne, družbene, zgrajene privlačnosti*), ki izhajajo z geografskega območja s specifičnimi naravno- in družbenogeografskimi značilnostmi (Beuret, Kovacsazy, 2005). Na splošno so privlačnosti* izenačene s pozitivnimi eksternalijami proizvodnje, povezane z danim ozemljem (Candau et al., 2005), imajo specifično gospodarsko in družbeno vrednost ter pomembno vlogo pri razporeditvi prebivalstva in gospodarskih dejavnosti, saj le-te sledijo bolj zanimivim/privlačnim lokacijam. Veliko podeželskih skupnosti (zlasti v Evropi in Severni Ameriki), ki se zadnja desetletja soočajo z rastjo prebivalstva, dohodka in zaposlenosti, imajo t. i. (naravne) privlačnosti*: svoje gospodarstvo utemeljujejo na pospeševanju (okoljske) »privlačnosti«.

Privlačnosti* v širšem smislu opredelimo kot **kakovosti območja**, ki naredijo območje zanimivejše (privlačnejše) za življenje in delo. Takšna območja, ki ljudem prinašajo neposredne in/ali posredne koristi, so na primer naravni parki, zgodovinski objekti, območja z veliko doživljajsko zmožnostjo itd. (Green et al., 2005). Ponudbe tovrstnih danosti ni mogoče enostavno povečati, kot na primer povečamo proizvodnjo nekega izdelka, čeprav povpraševanje po njih v gospodarsko razvitih državah očitno raste. V številnih primerih so privlačnosti* skupna last, zato je težko pripraviti uporabnike, da bi plačali za njihovo »uporabo«.

Razpravljavci soglašajo, da so **podeželski viri** čedalje bolj pod pritiski gospodarskih, socialnih, političnih in okoljskih vplivov. Raziskovalci (Garrod et al., 2006) zatrjujejo, da je zaradi ohranjanja njihove raznovrstnosti in kakovosti potrebno na novo opredeliti podeželske vire kot vrsto kapitala oziroma kot **podeželski kapital**, v katerega lahko vlagamo in iz katerega lahko izhajajo koristi.

Kapital je skupek dobrin (materialnih, intelektualnih, duhovnih in moralnih (Larousse..., 2003, str. 209), ki ga poseduje posameznik ali več oseb kot fizične ali pravne osebe, in lahko prinaša dohodek (Duden, 2003, 685; Macmillan, 2002, str. 200). Medtem ko se nekateri tovrstni pojmi, na primer gospodarski kapital, v literaturi uporabljajo že dolgo časa, pa je specifični strokovni izraz podeželski kapital vstopil v teoretično razpravo šele pred nekaj leti, zato njegova opredelitev še ni široko sprejeta.

Podeželski kapital (opredelitev je povzeta po britanski Agenciji za podeželje) »je proizvod podeželja, njegovih vasi in trgov« (Garrod et al., 2006, str. 118). Čeprav se na prvi pogled zdi ta opredelitev preveč poenostavljena, pa je po drugi strani dragocena v tem, da opisuje podeželski kapital, ki vsebuje različne (ne)merljive elemente podeželja/podeželskosti, ki so sestavni deli okoljskega, človeškega, gospodarskega in socialnega kapitala. Podeželski kapital je - tako kot tudi druge oblike kapitala - istočasno gospodarski

koncept: podeželski viri in danosti predstavljajo kapitalsko premoženje (zalogo), s skrbnim upravljanjem lahko zagotavljamo zadovoljivo podeželsko premoženje, ki ostane na razpolago podeželskim podjetjem. Kritično spoznanje je, da si pretekle, sedanje in prihodnje generacije delijo (podeželsko) premoženje, podeželske kapitalske zaloge, ki so podlaga vsem gospodarskim dejavnostim. Kakovost življenja sedanje generacije je v mnogočem odvisna od tega, kako modro (uravnoteženo) so pretekle generacije upravljale te kapitalske zaloge. Blaginja bodočih generacij je v veliki meri odvisna od njihove smiselne (uravnotežene) rabe s strani sedanje generacije. Sedanja generacija mora predati kapitalske zaloge naslednji generaciji, vendar (podeželski) kapital ne sme biti niti manjši glede velikosti niti slabši glede kakovosti od tistega, ki ga je današnja generacija podedovala od prejšnje, saj bo le tako lahko predstavljal potencial bodočemu razvoju podeželja.

Obstoječi načini vrednotenja kapitala so kvantitativno merljivi predvsem pri stvarnih oblikah kapitala (fizični, naravni, gospodarski, delno človeški), medtem ko so koncepti in načini merjenja ter vrednotenja nestvarnih oblik kapitala (socialni, organizacijski, kulturni, okoljski, delno človeški) mlajši, še precej nedorečeni in tudi ne splošno sprejeti. Tako prihaja do konceptualnih, metodoloških, terminoloških problemov, ki se rešujejo večinoma delno in ločeno, obstoječe rešitve so običajno prirejene manjšemu raziskovalnemu območju in imajo pridih subjektivnosti, kar je (delno) upravičeno z vidika konstruktivističnega pristopa k podeželju, še bolj pa utemeljeno z izjemno raznolikostjo podeželskih območij. Zaenkrat je z vidika opredelitve in vrednotenja najbolj težaven koncept okoljskega kapitala, določen napredek je opaziti pri socialnem kapitalu, ki pa je v izhodiščih še vedno precej nedorečen.

Slika 12:

Primerno zasnovana, pregledna in skrbno vzdrževana turistična infrastruktura je zelo pomemben del podeželskega kapitala.

Razvojni **potenciali** nekega območja (podeželja) so tisti viri, privlačnosti* in kapital, ki jih je možno uporabljati danes ali v bližnji prihodnosti za uravnotežen razvoj območja. Ovire pri izkoriščanju virov, privlačnosti* in kapitala postavljajo njihova razpoložljivost, koristnost, dostopnost, tehnologija, trg ipd. Endogeni razvojni potenciali predstavljajo osnovo za razvoj posameznih dejavnosti na podeželju (bivanje, kmetijstvo in gozdarstvo, podjetništvo, turizem, rekreacija, varovanje okolja).

Viri in privlačnosti* predstavljajo temelje, na katerih gradimo različne kapitale kot ekonomske kategorije. Potenciali kot vrednostna kategorija pa nastopijo v fazi, ko imamo (z)možnost, da ovrednoteni vir in privlačnost* ob upoštevanju kapitalskih zalog v prihodnosti razvijemo. Predpostavljamo, da je pokrajina kompleksen vir, katerega vrednost se lahko v toku časa ohrani in poveča samo s pravilnimi vlaganji in ustreznimi ponovnimi vrednotenji; drugače pa je pokrajini usojeno, da ostane »potencialni« vir. Pokrajina kot vir je rezultat (in ni dana) dinamičnega procesa in pripada k družini omejenih oziroma končnih virov (LOTO, 2005, str. 53).

Endogeni razvoj podeželja

Glavni problem večine evropskih držav je razvoj in **revitalizacija podeželja** (Bacurakis, Stamatakis, 1997; pogosto se uporablja tudi izraz regeneracija; Woods, 2005). V sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 20. stoletja je postalo očitno, da je uspeh pristopov od zgoraj-navzdol (eksogeni razvojni modeli) nezadovoljiv, kar je bilo najbolj razvidno iz neuspešnih poskusov zmanjševanja revščine v svetu. V približno istem času pa je gospodarski razvoj v Toskani in Emiliji Romagni (Terluin, 2001) postal središče zanimanja zaradi uspešnosti in prilagodljivosti tamkajšnje proizvodnje glede količine in kakovosti ponudbe. Njihova majhna in srednjevelika podjetja so se izkazala primernejša za soočenje z dinamičnimi in nestabilnimi trgi kot pa velika podjetja z ekonomijo obsega in masovno proizvodnjo. Posledično se je začelo tudi v Evropi čedalje več razpravljati o alternativnih konceptih regionalnega razvoja, med drugim tudi o endogenih konceptih, kjer različni dejavniki lokalnega okolja (veščine delovne sile, tehnično in organizacijsko znanje, družbene in institucionalne strukture itn.) vplivajo na prihodek od vloženega kapitala in dela.

Na nemškem govornem področju ima pionirsko vlogo Avstrija, kmalu je koncept prevzela tudi Švica. V drugi polovici 90-ih let 20. stoletja je opaziti ponovno oživitev omenjenih razvojnih konceptov (Mühlinghaus, 2002), ki jo nekateri označujejo kot reakcijo na globalizacijo (glokalizacija). Obenem se je ideja o endogenem regionalnem razvoju, ki ima čedalje več zagovornikov (Woods, 2005), okrepila v regionalnopolitičnih konceptih, kar je vodilo k različnim praktično orientiranim raziskavam, usmeritvam in projektom. Endogeni razvoj zagovarjajo tudi postmodernisti (Willis, 2005), endogeni koncept z vključevanjem »prizadetega« prebivalstva je prisoten večinoma pri neoliberalnih severnjaških modelih razvoja in napredka.

Endogeni razvoj (ang. *endogenous development*, fr. *développement endogène*, nem. *Selbstentwicklungspotential einer Region*, it. *sviluppo endogeno*) ni v sebi zaprt koncept z jasnimi teoretičnimi koreninami. Izstopajo vodilne ideje, ki predstavljajo idealiziran, opisni kontrast današnjim obstoječim razvojnim modelom. Endogeni razvoj (koncept endogenega razvoja smatramo kot pristop k razvoju podeželja) kot proces temelji na **aktiviranju značilnih in/ali ustreznih notranjih virov in potencialov** nekega območja. Endogeni razvoj je ukoreninjen v določeno ozemlje in njegovo zgodovino, odvisen od dinamike vrednotenja virov (človeških in materialnih). Temelji na notranjih pobudah, ki izhajajo iz aktiviranja gospodarskih akterjev, prebivalstva, finančnih virov, transporta, oskrbe in logistike pri izbranem projektu lokalnega/regionalnega gospodarskega

razvoja. Endogeni proces je povezan z zunanjim (eksogenim) napredkom in je odvisen od zmožnosti prilagoditve zunanjim vlaganjem, odprtosti in povezav z zunanjim okoljem (dostop do trgov, mrež, informacij, kapitalov, tehnologij, zunanjih partnerjev in različnih javnih posegov), ki omogočajo dopolnjevanje potrebnih sredstev za trajnostno gospodarsko delovanje (Dictionnaire Multilingue..., 1997, str. 171). Endogeni regionalni razvoj stremi k celostnemu razvoju in vključevanju lokalnega prebivalstva, pogosto se označuje tudi kot pristop od spodaj-navzgor (ang. *bottom-up approach*), velikokrat ga pojmujejo kot participativni pristop (Willis, 2005; Ray, 2006), če so aktivno vključeni »običajni« posamezniki, se uporablja oznaka »ljudski« pristop (ang. *grass-roots approach*), prisotna je tudi oznaka celostni razvoj podeželja (ang. *integrated rural development*; Kuhnen, 1977).

Slika 13:

Lokalni proizvodi so eden najboljših pokazateljev aktiviranja lokalnih virov, akterjev in njihovih zmožnosti, pa tudi najboljša pot k povečanju lokalne oziroma regionalne dodane vrednosti.

Pri sodobnem razvoju (podeželja) poudarek ni več zgolj na privabljanju zunanjih vlaganj, ampak bolj na **povečanju in rabi lokalnih endogenih virov** (Hofer, Stalder, 2000). V nasprotju z eksogenim modelom predpostavlja endogeni razvojni model (Terluin, 2001), da se razvojne dobrobiti povrnejo v lokalno gospodarstvo in da se spoštujejo lokalne vrednote. Terluinova med predpogoje za uspeh endogenega razvoja prišteva intenzivno sodelovanje, izmenjavo informacij in součinkovanje med vsemi udeleženi. V številnih primerih pa cilj endogenega razvoja ni le gospodarski razvoj, ampak razvoj skupnosti, tj. graditev zmožnosti skupnosti za regeneracijo. Novi pristop skuša revitalizirati podeželje s **povečanjem in dodajanjem vrednosti lokalnim virom** v skladu s prednostnimi nalogami in prednostmi lokalne skupnosti.

Kakorkoli že, endogeni razvoj podeželja ni čudežno zdravilo za vse podeželske bolezni (Woods, 2005, str. 158). Niso vsa podeželska območja enako sposobna lastne obnove s povečanim naborom endogenih virov; pa tudi vse podeželske skupnosti nimajo enakih možnosti, da bi uspešno tekmovala za zunanje financiranje in podporo. S tega vidika lahko spremembo pristopa k razvoju podeželja označimo kot tisto, ki je/bo prispevala k nastanku **nove geografije neenakomernega razvoja podeželja**. Novo vodenje podeželja (ang. *rural governance*) prenaša odgovornost za oblikovanje prihodnosti

Preglednica 3: Temeljne značilnosti neoendogenega razvoja (podeželja).

NEOENDOGENI RAZVOJ	Nov pristop za uravnotežen razvoj podeželja v gospodarsko razvitih državah sveta v 21. stoletju.
sinonimi	<ul style="list-style-type: none"> - pristop od spodaj navzgor (ang. <i>bottom-up</i>, tudi ang. <i>indigenous approach</i>), - participatorjen pristop (ang. <i>participative approach</i>), - »ljudski« pristop (ang. <i>grass-roots approach</i>), - mešani eksogeni-endogeni razvojni pristop (ang. <i>mixed exogenous-endogenous development approach</i>), - celostni razvoj podeželja (ang. <i>integrated rural development</i>), - teritorialni pristop (ang. <i>territorial approach</i>),
časovna pojavnost	<ul style="list-style-type: none"> - zasnove konec 70-ih in v začetku 80-ih let 20. stoletja, - v omejenem obsegu v 80-ih in 90-ih letih 20. stoletja (cilj 5b, pobuda LEADER), - izhodišče razvojnih politik EU,
glavne vrednote	<ul style="list-style-type: none"> - raznolikost, - uravnotežen razvoj (upoštevajoč okoljsko, socialno in gospodarsko razsežnost) , - regionalna solidarnost,
cilji	<ul style="list-style-type: none"> - obnovev lokalnega gospodarstva, - oživitev lokalne (podeželske) skupnosti, - aktiviranje, ponovno vrednotenje in uravnotežena raba lokalnih endogenih razvojnih potencialov (podeželja), - decentralizacija upravljanja, - zmanjšanje regionalnih razlik,
pogoji	<ul style="list-style-type: none"> - intenzivno součinkovanje med akterji, lokalnimi prebivalci, oblastmi, - pretočnost informacij, - ravnotežje med notranjimi in zunanjimi elementi endogenega razvoja, - motivirani lokalni akterji in razvit participatorni pristop, - delovanje mrež,
(pričakovani) učinki	<ul style="list-style-type: none"> - merljivi (manj številni), nemerljivi (zlasti na družbenokulturnem področju), - novo vrednotenje in raba raznolikih lokalnih virov (materialnih in človeških), - krepitev lokalnih zmožnosti, večja prilagodljivost (lokalne) skupnosti, prepoznavnost kulturne identitete, - krepitev lokalnih pobud, - prestrukturiranje javnih posegov, - razvoj infrastrukture, - krepitev gospodarske raznolikosti, - odgovornost na strani lokalnega prebivalstva, - oblikovanje razvojnih javno-zasebnih partnerstev,
posebnosti	<ul style="list-style-type: none"> - prilagoditev dinamike in usmeritve razvojnega procesa pričakovanjem lokalnega prebivalstva in kulturnim značilnostim območja, upoštevanje lokalnih vrednot, - dobrobit povrnjena v lokalno okolje, - upoštevanje koncepta heterogenosti,

kritike	<ul style="list-style-type: none"> - nevarnost povečanja razlik v razvitosti med (podeželskimi) območji zaradi neenakih (z)možnosti, - prevelika odgovornost na strani lokalnih skupnosti, - neoklasicistična gospodarska politika (javni poseg kot protekcionizem),
primeri	<ul style="list-style-type: none"> - švicarske Alpe, Avstrija, - Toskana, Emilija Romagna, - Zgornja Frankovska, Bavarska, - LEADER (različni primeri iz držav EU), - itd.

podeželja z države na same skupnosti, kar za marsikatero skupnost pomeni okrepitev. Po drugi strani pa (Herbert-Cheshire, 2000) lahko podeželske skupnosti tudi neupravičeno krivimo za kakršen koli neuspeh pri poskusih izboljšanja njihovih življenjskih pogojev. Literatura jih označuje kot regije ali skupnosti, ki niso ničesar pridobile, ampak so le na slabšem oziroma zaostajajo. Schmiedova s sodelavci (2005, str. 17) na podlagi vrednotenja izpeljanih LEADER projektov optimistično predvideva, da ni potrebno, da prestrukturiranje podeželja nujno vodi v povečanje neenakosti med podeželskimi območji. Z aktiviranjem lokalnega prebivalstva, s sodelovanjem vseh interesnih skupin, z izmenjavo lokalnega znanja, medsebojnim učenjem in z oblikovanjem stabilnih lokalnih partnerstev lahko pride do pozitivnih rezultatov za vse udeležence.

Čeprav nekatere lokalne pobude ustvarjajo nova delovna mesta ali odpirajo nove dohodkovne vire, je potrebno gospodarske učinke endogenega regionalnega razvoja označiti kot skromne. Glavni učinki endogenega regionalnega razvoja so na družbenokulturnem področju, kar lahko posredno pozitivno vpliva na gospodarski razvoj. Endogeni regionalni razvoj je priložnost zlasti za obrobna območja, ker se akterji in vsi sodelujoči lahko odločijo za pristop, ki upošteva lastno dinamiko razvojnega procesa. Da bi lahko te možnosti endogenega regionalnega razvoja bolje ovrednotili in uporabili, se mora izvršiti sprememba mišljenja. Preveč pogosto se uspeh razvojnega procesa vrednoti le z jasno merljivimi končnimi rezultati, več pozornosti bi morali nameniti razvojnemu procesu.

Endogeni regionalni razvoj lahko vzpostavi dinamičen, ustvarjalen proces, kar je za obrobna (podeželska) območja lahko enako pomembno kot na novo ustanovljena delovna mesta ali povečanje števila turističnih nočitev. Osnovni problem spodbujanja endogenega regionalnega razvoja je v tem, da tisti, ki dajejo denar, upoštevajo večinoma merljive rezultate v krajšem časovnem obdobju. Učinki endogenega regionalnega razvoja pa pogosto zahtevajo dolgoročni proces in so velikokrat nemerljive narave, zato jih načrtovalci razvoja pogosto spregledajo (Mühlinghaus, 2002). Po mnenju Millarda (2005) so endogeni dejavniki vitalnega pomena za razvoj (podeželja), ker lahko izboljšajo kakovost življenja, lokalnih storitev in mrež, povečajo lokalno dinamiko in pospešujejo uravnoteženi razvoj, bolj skrbijo za kakovost okolja in privlačnost. Te prednosti lahko uporabimo, da privabimo zunanja vlaganja, ki so potem generator razvoja (podeželja), tj. povečanja števila delovnih mest, rasti dohodka, izboljšanja kakovosti storitev itd.

Čeprav je endogeni (regionalni) razvoj v primarnem smislu regionalni proces, je nujno potrebno upoštevati zunanje vire v obliki financiranja in svetovanja. Ti zunanji viri se lahko smatrajo kot sestavina endogenega procesa, ker jih morajo lokalni akterji

aktivno iskati. Na tej točki se lomijo številna kopja, saj nekateri trdijo, da na tej stopnji endogeni razvoj preneha biti »endogen« in postane eksogen. Spet drugi zatrjujejo (Ray, 2006), da je to nujna sestavina sodobnega neoendogenega razvoja (zlasti v EU). Zdi se, da so odločilnega pomena za endogeni razvoj ne samo lokalni viri, ampak predvsem ravnotežje med zunanjimi in notranjimi elementi (Bacurakis, Stamataki, 1997). Da lahko notranji in zunanji viri postanejo uporabni, so potrebne povezave tako znotraj regije kot tudi proti zunanjemu svetu. Predvsem so za to potrebne »žive« komunikacije, oživiljena izmenjava informacij med ljudmi, pa tudi med ljudmi in oblastjo. Ray (2006, str. 278) podaja opredelitev neoendogenega razvoja podeželja (uporablja se tudi izraz mešani eksogeni/endogeni pristop; Terluin, 2001, str. 90-93), ki temelji na izhodiščih in izkušnjah evropske politike razvoja podeželja, zlasti pobude LEADER. Le-ta je namenjena izboljšanju razvojnih možnosti podeželja ob rabi lokalnih virov in endogenega potenciala. Prilastek »neo« se osredotoča na prepoznavanje vlog, ki jih imajo različni zunanji elementi v politično-administrativnem sistemu.

Neoendogeni pristop temelji na ideji, da se družbenogospodarsko stanje lahko najboljše izboljša s **prestrukturiranjem javnega posega** (intervencije): gre za alternativo običajni praksi centralnih oblasti, ki oblikujejo posege tako, da delujejo sektorsko nepovezano in predvidevajo rešitev družbenogospodarskih problemov s standardnimi ukrepi – ne glede na lokacijo in (regionalno, lokalno) kulturo. Bistvo neoendogenega kot izrazito ozemeljskega oziroma teritorialnega pristopa je, da lokalno območje ima ali pa mora pridobiti zmožnost, da prevzame na sebe nekaj odgovornosti za izboljšanje obstoječega stanja, obenem pa mora razviti strukture, ki bodo vzpostavile in nadaljevale lokalni razvoj. Pri pobudi LEADER se predvideva sodelovanje različnih interesnih skupin za doseg skupnih razvojnih ciljev in potreb na območju, ki vključuje od 5000-150.000 prebivalcev; teoretično se pobuda LEADER tako izvaja na celotnem ozemlju Slovenije, razen na območju mestnih naselij z več kot 10.000 prebivalci (Kokolj Prošek, 2006).

Neoendogeni razvoj ima še dve osnovni značilnosti: vse razvojne aktivnosti morajo čim več koristi zadržati znotraj lokalnega prostora; razvoj naj bi bil usklajen s potrebami, zmožnostmi, pričakovanji in vrednotami lokalnega prebivalstva.

Sprememba razvojne paradigme naj bi vodila k spodbujanju endogenih razvojnih potencialov podeželja. Zaenkrat je imela z vidika znanosti predvsem verbalni pomen, saj do danes manjka vpogled, ali se težišče učinkovite politike res preusmerja na lokalno raven (Zettler, 2002). Tuje raziskave so večinoma prepoznale dejavnike, ki vplivajo na aktiviranje endogenih razvojnih potencialov (motivacija, sodelovanje, viri, privlačnosti*, kapital, znanje in izkušnje, konkurenca), njihovo posamezno in skupno »moč« večinoma izražajo le opisno. Obenem so s posamičnimi empiričnimi raziskavami tudi potrdile domneve o učinkih aktiviranja endogenih potencialov na razvoj gospodarskih potencialov, boljše sodelovanje, krepitev različnih zmožnosti in ustvarjalnosti. Z raziskavo endogenih razvojnih potencialov slovenskega podeželja želimo prepoznati elemente neoendogenega razvoja ter ugotoviti stopnjo aktiviranja razvojnih potencialov tistih delov slovenskega ozemlja, ki mu lahko pripišemo značilnosti podeželja. To je izredno zahtevna in večplastna naloga, ki bo narekovala podrobnejše lokalno usmerjene raziskave.

Kako proučevati endogene razvojne potenciale podeželja?

Celostno proučevanje endogenih razvojnih potencialov podeželja z vidika njegovega sodobnega pojmovanja se postopoma vključuje tudi med geografske raziskave. Počasi se kopiči kritična literatura o socialnem kapitalu (Putnam, 1993; Mohan in Mohan, 2002; Mandl, 2007), medtem ko je termin podeželski kapital (Garrod et al., 2006) še slabo poznan. Analiza endogenih razvojnih potencialov podeželja na izbranih proučevanih območjih se je oprla na regionalne študije: Brkinov (Klemenčič V., 1959; Barborič et al., 2002), Goriških brd (Vrišer, 1954; Djordjevič, 2004; Ažman Momirski et al., 2008), Zgornje Savinjske doline (Šalej ur., 2006) in Suhe krajine (Volčini et al., 2002). Posebno vlogo ima kompleksna študija strukturnih problemov slovenskega podeželja (Klemenčič M.M. et al., 2005; Klemenčič M.M. et al., 2008): droben del raziskav je bil izveden v sklopu terenskih raziskav imenovane študije. Kljub bogastvu strokovne (geografske) literature s področja podeželja lahko ugotovimo velik primanjkljaj celovitih analiz njegovih endogenih razvojnih potencialov.

Vsebinsko-metodološki okvir

Pri proučevanju endogenih razvojnih potencialov podeželja smo izhajali iz bogate geografske dediščine, tematiko smo skušali obravnavati kompleksno. Pri obsežnem terenskem delu, analizi in vrednotenju pridobljenih podatkov smo uporabili sistemski in genetski pristop. Hkrati smo uporabili koncept politične ekonomije: le-ta je deležen več kritik zaradi prevladujoče usmerjenosti k ciljem in ukrepom skupne kmetijske politike (zlasti v EU; Bell, 2007) ter premajhnega upoštevanja izkušenj in vrednot tistih, ki živijo na podeželju. Druga pomanjkljivost je izrazito poudarjanje tržnega koncepta (Hindle et al., 2006). Obstoječe pomanjkljivosti smo poskušali odpraviti z uporabo temeljnih tehnik geografskega proučevanja (anketiranje, intervjuvanje) ter argumentiranimi kritikami omenjenega koncepta na proučevanih podeželskih območjih, ki podeželje obravnava v okviru mednarodnega politično-gospodarskega razvoja. Pojasnitev odločilnih razvojnih dejavnikov (naravno- in družbenogeografskih), elementov podeželskega sistema (endogeni potenciali) in mehanizmov delovanja (pristop od spodaj navzgor) je sledila izhodiščem teorije lokalnega/regionalnega gospodarskega razvoja. Lokalni gospodarski razvoj je proces, ki poudarja polno rabo obstoječih stvarnih in nestvarnih virov proučevane lokalitete.

Predpostavljamo, da je neoendogeni pristop kot nova razvojna paradigma za uravnotežen razvoj podeželja v gospodarsko razvitih državah sveta v 21. stoletju, usmerjen k obnovitvi lokalnega gospodarstva, oživitvi lokalne podeželske skupnosti ter aktiviranju, ponovnemu vrednotenju in uravnoteženi rabi lokalnih endogenih razvojnih potencialov (podeželja). Predvidevamo, da je razvojne razlike med podeželskimi območji ter mestom in podeželjem mogoče zmanjšati z aktiviranjem endogenih razvojnih potencialov podeželja in njihovim decentraliziranim upravljanjem.

Preglednica 4: Kazalci vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja na proučevanih območjih.

vsebinsko težišče	metodološki postopek	kazalec
Vrste endogenih razvojnih potencialov podeželja.	Pilotna anketa 60 gospodinjstev v Brkinih (2004); anketa gospodinjstev na treh proučevanih podeželskih območjih (2004-2005): občina Žužemberk/Suha krajina (162), občina Mozirje/Zgornja Savinjska dolina (143), občina Brda/Goriška brda (121).	Razvojne možnosti z vidika lokalnega prebivalstva.
	Intervjuvanje direktorjev občinskih uprav/referentov za (ne)gospodarske dejavnosti, kmetijskih svetovalcev, uslužbencev Zavoda za gozdove, direktorjev lokalno pomembnih podjetij, zaposlenih v podeželskih razvojnih jedrih in regionalnih razvojnih agencijah, predsednikov društev (2002-2006) na proučevanih območjih.	Razvojne možnosti z vidika lokalnih akterjev (1)*.
Vrednotenje endogenih razvojnih potencialov podeželja.		
Gospodarski potencial.	Analiza poslovnih subjektov (podatkovne baze SURS, AJPES, BIZI, GVIN).	Število in struktura poslovnih subjektov na proučevanih območjih.
	Register dopolnilnih dejavnosti: stanje 2004 in 2008; anketa nosilcev dopolnilnih dejavnosti (63) v obdobju 2004-2005 na 12 slovenskih podeželskih območjih.	Število in struktura dopolnilnih dejavnosti na kmetijah.
	Rezultati projekta »Drobno podjetništvo na podeželju« (2002-2007), podatkovne baze (SURS, AJPES).	Število in struktura novih delovnih mest na podeželju.
	Analiza 57 obrtno-poslovnih con (2006-2008): tristopenjski vprašalnik. Telefonska anketa občin (2007-2008).	Število OPC na slovenskem podeželju, število delovnih mest, razvojne možnosti OPC z vidika občin, podjetnikov, lokalnega prebivalstva.
Človeški potencial.	Analiza gibanja števila prebivalstva (SURS). Starostno-generacijska analiza vitalnosti gospodinjstev (1027 prebivalcev).	Starostna in izobrazbena sestava prebivalstva na proučevanih območjih.
	Anketa gospodinjstev (427), analiza strukture samozaposlenih oseb po občinah Slovenije.	Delovna aktivnost prebivalstva na proučevanih območjih in v Sloveniji.
	Kartiranje prisotnosti (stalna, občasna) prebivalstva.	Prisotnost prebivalstva v naseljih proučevanih območij.
	V šolskem letu 2007/2008 je bilo v pouk na 790 osnovnih šolah po Sloveniji vključenih 163.156 učencev.	Število matičnih in podružničnih osnovnih šol ter število njihovih učencev na proučevanih območjih.

	90 domov starejših oskrbovancev nudi oskrbo 14.349 oskrbovancem (2008).	Število in zmogljivosti domov starejših oskrbovancev v Sloveniji.
Socialni (in organizacijski) potencial.	Glavne dejavnosti društev (anketiranje 2008), občinsko financiranje, način delovanja društev (modeli).	Delovanje društev in število njihovih članov v občinah proučevanih območij.
	96.395 krvodajalcev v Sloveniji (2006).	Število krvodajalcev po upravnih enotah.
Okoljski potencial**.	Anketa gospodinjstev na proučevanih območjih (2004-2005).	Na kaj so ljudje na proučevanih območjih ponosni?
	Anketa gospodinjstev na proučevanih območjih (2004-2005).	Okoljski problemi z vidika lokalnega prebivalstva.
Podeželski potencial.	Evidentiranje najodmevnejših prireditev (anketa 2008).	Število in vrsta prepoznavnih prireditev na proučevanih območjih.
Obstoječa raba endogenih razvojnih potencialov podeželja.	Analiza regionalnih gospodarskih krogov za specifične proizvode (grozdje, les; modelni prikaz).	Delovanje regionalnih gospodarskih krogov.
Krepitev in razvoj endogenih razvojnih potencialov podeželja.	Anketa lokalnega prebivalstva (879; 2006-2008).	Odnos lokalnega prebivalstva do OPC.
	Anketa gospodinjstev proučevanih območij (2004-2005).	Kaj lokalno prebivalstvo občuti kot problem in kaj pogreša?
	Intervjuvanje direktorjev občinske uprave/ referentov za (ne)gospodarske dejavnosti, kmetijskih svetovalcev, uslužbencev Zavoda za gozdove, direktorjev lokalno pomembnih podjetij, zaposlenih v podeželskih razvojnih jedrih in regionalnih razvojnih agencijah, predsednikov društev (2007-2008).	Razvojne možnosti z vidika lokalnih akterjev (2)*.
	Analiza rabe in zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov na proučevanih območjih.	Dejavniki, ki zavirajo krepitev aktiviranja endogenih razvojnih potencialov.
	Priporočila.	Možnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov na proučevanih podeželskih območjih.

*Lokalni akterji so bili izbrani z metodo teoretičnega vzorčenja (Soliva, 2007): gre za proces, v katerem se ponavljajo krogotoki zbiranja in analize podatkov. Vsaki analizi podatkov tako sledi nova faza zbiranja podatkov itn., dokler zbiranje podatkov ne prinese novih rezultatov, ki odločilno prispevajo k pojasnitvi raziskovalnih vprašanj.

** Večina anketiranih je naravno, nedegradirano in mirno okolje opredelila kot danost oziroma vrednoto, na katero so ponosni. Ker so izjemne naravne danosti, pokrajinska raznolikost ipd. izhodiščni razvojni potencial slovenskega podeželja, ki se ga pogosto na lokalni ravni premalo zavedamo (običajno je izražen v nestvarni obliki), ga nismo podrobneje vrednotili, ampak smo zalogam okoljskega kapitala določili najvišjo vrednost.

Metodološka zasnova pomeni praktično izvedbo raziskave; prilagojena je njenemu vsebinsko-metodološkemu okvirju in naslednjim vsebinskim težiščem:

- vrste endogenih razvojnih potencialov podeželja;
- načini vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja;
- stopnja rabe endogenih razvojnih potencialov na izbranih območjih;
- krepitev obstoječih endogenih razvojnih potencialov in usmerjanje njihovega razvoja.

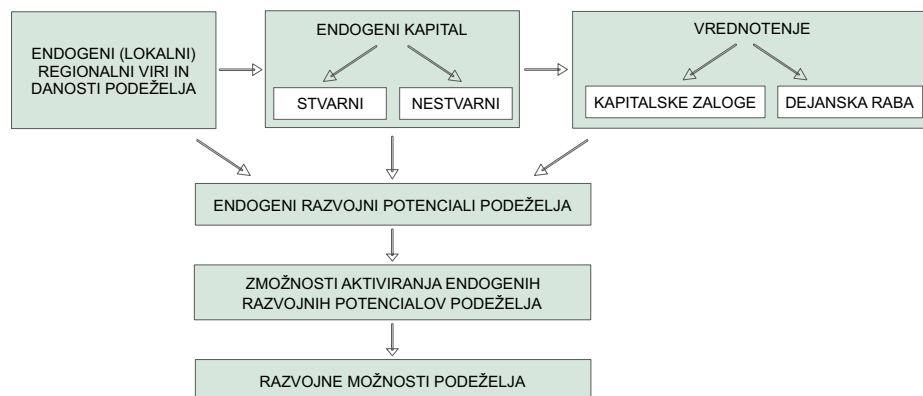
Pristop k raziskovanju endogenih razvojnih potencialov podeželja je vključeval sledeče metodološke postopke:

- zbiranje, analiza in kritika relevantne literature,
- intervjuvanje ključnih strokovnjakov in lokalnih akterjev,
- pilotsko anketiranje (Brkini),
- problemsko anketiranje:
 - a. gospodinjstev in nosilcev dopolnilnih dejavnosti (Goriška brda, Zgornja Savinjska dolina, Suha krajina),
 - b. občinskih strokovnjakov, podjetnikov in lokalnega prebivalstva na območju obrtno-poslovnih con (OPC),
- kartiranje (zasedenosti stavb v izbranih naseljih, podjetij v OPC),
- analiza in vrednotenje pridobljenih podatkov,
- vsebinsko-metodološke ugotovitve in komentar.

Za povezavo vsebinsko-metodološkega okvirja z vsebinskimi težišči in ključnimi metodološkimi postopki je bilo potrebno določiti ključne vsebinsko-metodološke elemente:

- kazalce prepoznavanja endogenih razvojnih potencialov podeželja;
- primerno prostorsko raven analize endogenih razvojnih potencialov podeželja, tj. izbrati primerna območja proučevanja;
- način vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja.

Slika 14: Zasnova proučevanja endogenih razvojnih potencialov podeželja.

Z izbranim metodološkim pristopom odpiramo in opredeljujemo zanimivo strokovno področje proučevanja slovenskega podeželja, tj. notranje (lokalne in regionalne) razvojne potenciale. Njihovo poznavanje in razvijanje postaja bistven pogoj za učinkovit in uravnotežen razvoj slovenskega podeželja.

Proučevana območja

Proučevana območja, Brkini, Goriška brda, Suha krajina in Zgornja Savinjska dolina (zlasti njeno gravitacijsko središče v občini Mozirje), imajo nekatere skupne značilnosti:

- obrobnost in obmejnost (izjema je Suha krajina, ki pa je to bila v času habsburške nadvlade),
- izoliranost od glavnih prometnih tokov (preko njihovega ozemlja ne potekata avtocesta in železnica),
- geografska (izjema so Brkini in deloma Suha krajina) in upravno-administrativno zaokroženost v obliki občine (Brda, Žužemberk) ali upravne enote (UE Mozirje).

Zaradi specifičnih razvojnih potez (politično-gospodarske spremembe po drugi svetovni vojni) ter geografskih dejavnikov so očitne razlike znotraj proučevanih podeželskih območij:

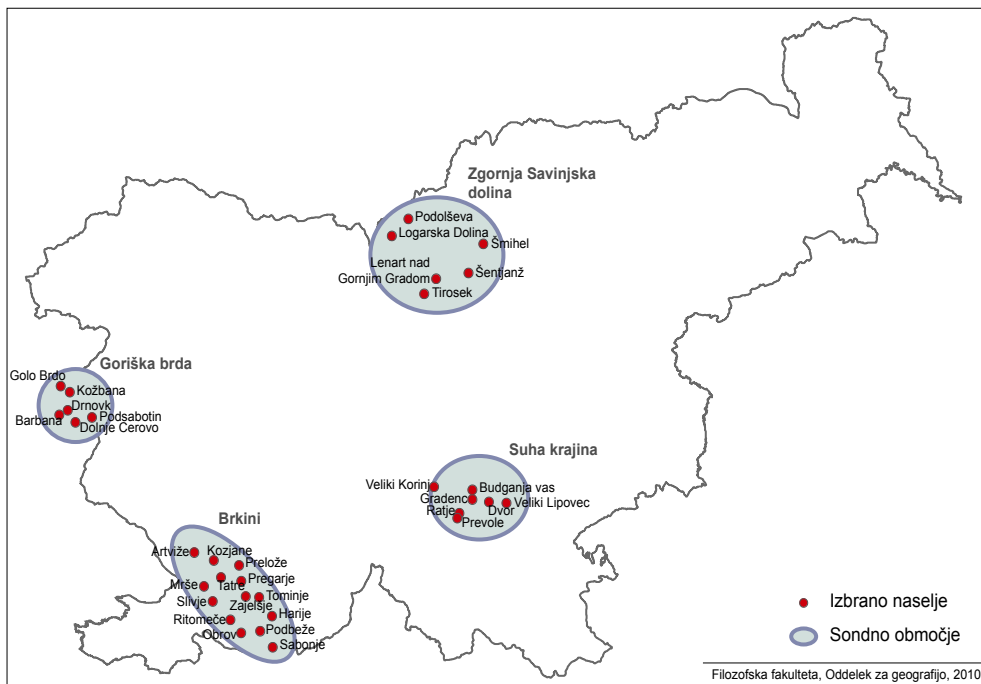
- večja razvojna dinamika v južnih Brdih in vzhodnem delu Zgornje Savinjske doline;
- odvisnost od lastne pobude (zahodni del Zgornje Savinjske doline, dolina Krke);
- ujetost v depopulacijo (Brkini, severni del Brd, planotasti del Suhe krajine; Lampič, Potočnik Slavič, 2006).

Geografsko so območja približno enake velikosti, izstopata celotna Zgornja Savinjska dolina in iz podrobnejše analize izločeni Brkini. Proučevana območja izkazujejo podobne splošne demografske težnje (indeks gibanja števila prebivalcev v obdobju 2002-2007 je bil nižji od 101). Vsa območja so relativno hitro in preprosto dostopna do regionalne oziroma državne prestolnice (Nova Gorica, Novo mesto, Kočevje, Ljubljana). Od navedenega nekoliko odstopajo zahodnejši deli Zgornje Savinjske doline (v odnosu do Celja/Velenja), Brkinov (do Ilirske Bistrice/Kopra/Sežane) in zgornjih Goriških brd (do Nove Gorice).

Naravnogeografsko zaokroženo in prometno odmaknjeno območje **Zgornje Savinjske doline** s pestro pokrajinsko sestavo alpskega in predalpskega sveta je upravno razdeljeno na sedem občin. V celoti jo pokriva upravna enota Mozirje (508 km²), kjer živi 16.600 prebivalcev (2008). V povprečju je Zgornja Savinjska dolina precej redko poseljena (32,3 prebivalca/km²), v vzhodnem in južnem delu so nastala nekoliko večja naselja (Mozirje, Nazarje, Gornji Grad), povezana z večjimi zgostitvenimi območji (Celje, Velenje, Maribor, Kamnik, Ljubljana). Občini Solčava in Luče sta se dalj časa v okviru slovenske regionalne politike uvrščali med problemska območja (Kušar, 2006. str. 280).

Goriška brda, od leta 1994 tudi samostojna občina (72 km²), so geografsko zaokroženo območje, le južni in skrajni zahodni del v skladu z razmejitvijo po drugi svetovni vojni pripadata Italiji. Večinoma jih sestavlja mehko flišno gričevje, dobro desetino predstavljajo

Slika 15: Naselja proučevanih podeželskih območij, v katerih je bilo izvedeno anketiranje gospodinjstev.

trde karbonatne kamnine; izoblikovala se je gosta hidrografska mreža kratkih vodotokov s hudourniškim značajem. Goriška brda sestavljajo štiri pokrajinskoekološke enote: višje gričevje, lapornata slemena, nižje gričevje s širokimi dolinami in aluvialne ravnice. Zaradi dokaj živahne tektonike in izrazite erozije so za gričevnata pobočja značilni razmeroma strmi nakloni (s potencialnimi usadi in plazovi), še posebej izraziti v zgornjih Brdih. Prst je rodovitna, strma osončena pobočja je človek preoblikoval v terasirano pokrajino, primerno zlasti za vinsko trto (vinogradi zavzemajo več kot četrtno občinskega površja), ki

Slika 16:

Zgornja Savinjska dolina je prometno precej odmaknjena in zaprta visokogorska dolina z majhnimi oskrbnimi središči v dolini in samotnimi kmetijami v stranskih dolinah in na pobočjih.

Slika 17:

Obmejna, flišna in terasirana Goriška brda so ena najbolj prepoznavnih slovenskih agrarnih pokrajin. V razvojnem smislu je očitna razlika med zgornjimi (močnejše zaraščanje, manj demografske vitalnosti, brez središčnih funkcij) in spodnjimi Brdi. Le-ta so gospodarsko, prometno, prebivalstveno in izobraževalno vozlišče.

izjemno dobro uspeva tudi zaradi ugodnih obmediteranskih podnebnih danosti. Goriška brda spadajo med najbolj agrarne pokrajine v Sloveniji. V primerjavi s podeželskimi pokrajinami zahodne Slovenije, ki imajo predvsem predalpski in alpski značaj, so precej gosteje poseljena (81 prebivalcev/km²).

Občina Žužemberk (164,3 km²) vključuje večji del **Suhe krajine**, ene najredkeje poseljenih slovenskih pokrajin. Obsega dolino Krke in zakraseli planotasti svet na obeh straneh doline. Ima pomemben mezoregionalni prometni položaj, saj se nahaja na križišču cest Ljubljana-Ivančna Gorica-Novo mesto in Trebnje-Dvor-Kočevje. Severozahodni del občine je v bližini Ivančne Gorice in se močno navezuje na Ljubljano, močna je tudi gravitacija proti Novemu mestu in Kočevju. Glavne pokrajinske značilnosti so: odprtost prostora, razpršena poselitev, oddaljenost od večjih središč, pomanjkanje površinskih vodotokov, plitva prst in vidne poteze zakraselosti. Gozd je precej razširjen, a je njegova gospodarska vrednost razmeroma majhna. Občina danes sodi med gospodarsko šibkejša območja, kar je posledica neugodnih naravnih razmer za kmetijstvo, zgodovinskih dogodkov, slabe prometne dostopnosti (oddaljenost od avtoceste in železnice),

Slika 18:

Suha krajina spada med najredkeje poseljene slovenske pokrajine, zajema dolino Krke (prometna, gospodarska, prebivalstvena os) in zakraseli planotasti svet na obeh straneh doline.

Slika 19:

Brkini so prehodna, pretežno flišna in redko poseljena pokrajina, ki ne premore večjih središčnih naselij. Gospodarska in zaposlitvena središča so tako na njihovem obrobju (Ilirska Bistrica, Hrpelje, Kozina, Sežana, Divača, Pivka, Podgrad).

oddaljenosti od večjih zaposlitvenih središč, pomanjkanja delovnih mest, pomanjkljive izobrazbe, nezadostne komunalne opremljenosti, kar se odraža v depopulaciji in staranju prebivalstva ter opuščanju in zaraščanju obdelovalnih površin.

Brkini (300 km²) so pretežno flišna hribovita in redko poseljena (25 ljudi/km²) geografsko prehodna regija med obmediteransko in celinsko Slovenijo. Pokrajinskoekološka členitev Brkinov prepoznava pet enot: slemena, pobočja v flišu, slepe doline, apnenčasti del in dolinsko dno reke Reke. Njihova specifičnost se kaže tudi v relativni bližini in hkrati relativni oddaljenosti pomembnih prometnih tokov Slovenije. Preko Brkinov ne poteka magistralna ali regionalna cesta, notranje jih povezuje ob koncu 70-ih let 20. stoletja zgrajena slemenska cesta, vendar so v neposredni bližini kar tri pomembne poti: avtocesta od Ljubljane proti Kopru, magistralna cesta Trst-Reka, magistralna cesta Pivka-Ilirska Bistrica-Opatija. Ne glede na relativno bližino glavnih prometnic so Brkini oddaljena in obrobna ter obmejna pokrajina. Notranjo prehodnost slabi reliefna razčlenjenost in temu primerna šibka prometna infrastruktura. Veliko slabost Brkinov predstavlja razdeljenost med štiri občine (Divača, Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Pivka), saj za vse občine predstavljajo manj razvito obrobno območje.

Podrobna analiza endogenih razvojnih potencialov podeželja je bila opravljena na štirih podeželskih območjih: v Zgornji Savinjski dolini, Goriških brdih, Suhi krajini in Brkinih. Izbira le-teh je sledila načeloma podobnosti (obrobnost, obmejnost, geografska zaokroženost, relativna prometna odmaknjenost) in razlik (v demografskem, gospodarskem, infrastrukturnem idr. smislu), saj smo na ta način poskušali celovito zajeti problematiko sodobnega slovenskega podeželja. Raziskava se osredotoča na dva načina vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja: s pomočjo analize sedanje rabe in zalog različnih vrst endogenega kapitala ter s proučevanjem regionalnih gospodarskih krogov. Vrednotenje stvarnih in nestvarnih endogenih virov, privlačnosti*, kapitala in potencialov podeželja je novejša raziskovalna smer (Green et al., 2005; Garrod et al., 2006; Svendsen in Sørensen, 2007; Foissner, 2000). Poskus njihovega vključevanja v regionalne gospodarske kroge je celovito proučila šele peščica raziskovalcev (Bätzing et al., 1999; Maier, 2002).

Vrednotenje rabe in zalog endogenih kapitalov podeželja

Študije podeželja sicer obravnavajo nestvarne endogene dejavnike v lokalnih skupnostih, a le redko sistematično analizirajo vlogo nestvarnega kapitala pri različnih gospodarskih učinkih (Bryden, 2000; Terluin, 2003, cv. Svendsen, Sørensen, 2007). V študijah je očitno pomanjkanje empiričnega dokaza na mikro ravni, ki bi pomagal razumevati delovanje nestvarnega kapitala. Merjenje razlik v gospodarsko-razvojni uspešnosti podeželskih skupnostih, ki vključujejo stvarni, manj stvarni in nestvarni kapital smo izvedli na podlagi primerjav lokalnih skupnosti proučevanih območij. Uporabili smo obstoječe in relevantne zgodovinske vire oziroma na njih temelječo strokovno literaturo, statistično obdelali podatke in izvedli terensko delo.

Stvarne in nestvarne oblike kapitala

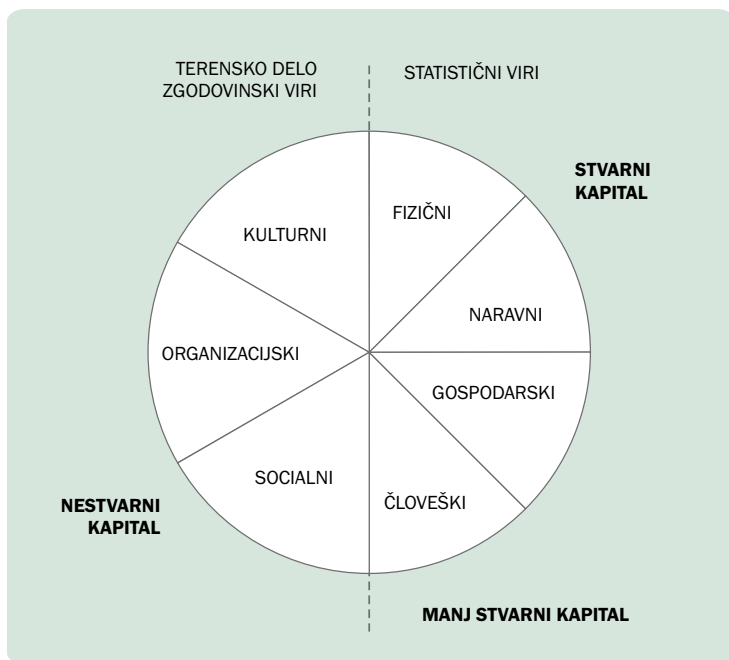
Kapital je materialno ali nematerialno proizvodno blago/premoženje/naložba, ki lastniku omogoča dohodke, oziroma se s takojšnjo rabo ne uniči, ampak celo krepi (značilnost nestvarnega kapitala). Obstoj nestvarnega kapitala gre pripisati klasičnim filozofom: Hume je menil, da zaupanje, pogodbe in učinkoviti ukrepi v primeru prekinitev pogodbe povečujejo gospodarski učinek. Smith (1904; cv. Svendsen, Sørensen, 2007) je trdil, da je gospodarska rast po svetu neenakomerna zaradi neenakomerne razporeditve ustanov, ki jim lahko zaupamo. Veblen (1908; Svendsen, Sørensen, 2007) med nestvarno premoženje uvršča skupna pravila, zaupanje in skupne veščine in trdi, da imajo kljub njegovi navidezni skritosti in težavnemu merjenju nestvarne oblike kapitala vidne družbenogospodarske učinke in bi jih zato morali ovrednotiti kot proizvodne dejavnike, nič manj pomembne kot stvarni kapital. Pomanjkljivost opredelitve kapitala, ki je izločeval nestvarni kapital, je predstavljalo izhodišče za neokapitalne teorije (Lin, Light, Svendsen).

Sodobni razcvet znotraj teorije kapitala se še nadaljuje: Tomer (2002; Svendsen, Sørensen, 2007) zagovarja analize nestvarne ali »mehkejš« strani gospodarskih sistemov, saj trdi, da je neoklasična opredelitev kapitala preveč ozka. Namesto tega širi opredelitev kapitala in vključuje številne oblike nestvarnega kapitala. Danes vse večje število raziskovalcev za pojasnitev različnega gospodarskega učinka na stičnih področjih gospodarstva in sociologije v analize vključuje nestvarne oblike kapitala (Tomer, 2003; Svendsen in Svendsen, 2003).

Svendsen in Sørensen (2007) prepoznavata:

- **stvarne ali materialne oblike kapitala** (fizični, naravni in gospodarski kapital),
- **nestvarne ali nematerialne oblike kapitala** (socialni, organizacijski in kulturni kapital) in
- **stvarno-nestvarno obliko kapitala** (človeški kapital).

Slika 20: Stvarne in nestvarne oblike kapitala.

Vir: prirejeno po Svendsen in Sørensen, 2007.

V raziskavi smo na osnovi izbranih metod obravnavali šest oblik kapitala:

1. **gospodarski:** proizvodne lokacije, infrastruktura, zgradbe, število delovnih mest;
2. **okoljski:** naravni viri in privlačnosti*;
3. **človeški:** formalna izobrazba, strokovne izkušnje;
4. **socialni:** mreže sodelovanja, temelječe na rednih povezavah (pri empirični proučitvi endogenih razvojnih kapitalov smo socialni in organizacijski kapital obravnavali skupaj);
5. **organizacijski** kapital je sredstvo za izgradnjo socialnega kapitala: organizacijska struktura v vsakodnevem življenju vključuje stvarno (programska oprema, patentirani izumi, dnevni delovni procesi) in manj stvarno premoženje (podjetniška organizacijska kultura, organizacijski načini/običaji/določila, ki pripadajo lokalni skupnosti; institucijsko delo: predvsem prostovoljne dejavnosti ipd.);
6. **kulturni:** nestvarno premoženje v obliki skupne lokalne kulture in identitete, prvenstveno medgeneracijsko prenesene (kulturnega kapitala nismo posebej proučevali, smo pa ovrednotili njegove sestavine pri proučevanju podeželskega kapitala).

Z metodološkega vidika običajno najprej proučujemo stvarne oblike kapitala, ki jih lahko kvantitativno registriramo in ki nas oskrbujejo s pomembnimi informacijami o družbenogospodarski strukturi prebivalstva. Nato se usmerimo k nestvarnim oblikam,

ki jih večinoma lahko merimo z uporabo kvalitativnih metod (terensko delo z anketiranjem, intervjuvanjem in kartiranjem ter z analizo zgodovinskih virov oziroma vključevanjem relevantne strokovne literature). To nam omogoča pojasnjevanje, zakaj je lokalna skupnost tako (ne)uspešna, kar je lahko v praktično pomoč politikom. Takšen pristop je zlasti primeren za raziskave podeželja, ko želimo preko različnih pokazateljev (na primer s prebivalstveno in dohodkovno rastjo) in z analizo kapitalov pojasniti raznolikost gospodarskih rezultatov.

Študije podeželja dolgo časa nestvarnega kapitala niso vključevale; izjema je študija DORA (ang. *Dynamics of Rural Areas*; Bryden, 2000) in določen interes glede koncepta socialnega kapitala, še redkejša so kvalitativne raziskave na mikro ravni. Študija DORA je proučevala razloge za dober ali slab gospodarsko-razvojni učinek različnih podeželskih območij, saj so primerjali podeželska območja z na prvi pogled podobnimi gospodarskimi, socialnimi in okoljskimi značilnostmi, a z različnimi gospodarskimi rezultati v daljšem časovnem obdobju. Spremljali so spremembe v zaposlenosti (10-15 let), spreminjanje števila prebivalcev, stopnje brezposelnosti in nastanek novih delovnih mest (Bryden, 2002, str. 3). Druga študija primerja dve švedski občini, kjer nizek gospodarski učinek pojasnjujejo z resigniranostjo in razvojnim pesimizmom stare industrijske skupnosti, ki vključuje tudi odvisnost od državnih pomoči (Westlund et al., 2003; cv. Svendsen, Sørensen, 2007).

Da bi naredili bolj realistične analize razlik gospodarske učinkovitosti na podeželju, se raziskovalci zavzemajo za analizo endogenih procesov v lokalnih skupnostih (Terluin, 2003): to vključuje usmeritev na manj stvarne vire, vključujoč socialni kapital. Bryden in Munro (2000; Svendsen, Sørensen, 2007) sta opredelila stvarne (naravne privlačnosti*, infrastruktura, človeški viri, vlaganja, gospodarske strukture) in manj stvarne vire (lokalna kultura, mreže in kakovost življenja). Trdita, da je različna gospodarska učinkovitost posledica kombinacije stvarnih in manj stvarnih dejavnikov ter načinov, v katerih ti dejavniki učinkujejo medsebojno in tudi z zunanjimi dejavniki. To pomeni, da naj bi se študije lokalnih skupnosti s podobnimi okoliščinami in različnimi gospodarskimi učinki osredotočile na to, kako lokalno prebivalstvo dejansko uporablja (manj) stvarne vire.

Ocena skupnega kapitala: razlike med dejansko rabo in kapitalsko zalogo

Želeli smo razviti metodo za oceno skupnega kapitala, ki bi prikazala in merila stvarne ter nestvarne oblike kapitala podeželskih skupnosti. Z njeno pomočjo skušamo pojasniti družbenogospodarske razlike in tudi stopnjo sonaravnosti/uravnoteženosti majhnih, obrobniških skupnosti, kar naj bi pomagalo pri oblikovanju podeželskih razvojnih politik. Metoda temelji na ocenah in pomagala pojasniti raznolik lokalni razvoj (ang. *differential local development*, DLD). Tovrstnih poskusov je bilo, sodeč po razpoložljivi strokovni literaturi, malo: izhodišča je postavil evropski raziskovalni projekt DORA, vsebinsko in metodološko nadgradnjo pa delo Svendsena in Sørensen (2007). Naša raziskava želi

pokazati pomen razlikovanja med kapitalsko zalogo in dejansko rabo kapitala, kar nam pomaga pojasniti okvirni obseg endogenih razvojnih potencialov za razvoj podeželskih območij.

Prvi model vrednotenja stvarnega in nestvarnega kapitala izraža zaloge kapitala na območju x v času t , torej potencial, kar lahko funkcijsko opredelimo (Svendsen in Sørensen, 2007).

$$\text{SZK} = f(\text{OK}, \text{G}, \text{Č}, \text{S}, \text{OR}, \text{K})$$

Pri čemer je:

- SZK: skupna zaloga kapitala;
- OK: okoljski kapital, G: gospodarski kapital, Č: človeški kapital, S: socialni kapital, OR: organizacijski kapital, K: kulturni kapital.

V naslednji fazi je potrebno oceniti, do kakšne stopnje se zaloge tega kapitala dejansko uporabljajo. Na nekem območju ima lokalna skupnost lahko ogromno okoljskega kapitala, vendar sploh aktivno ne uporablja teh potencialov za povečanje dohodka ali za privabitev novih prebivalcev. Tradicionalni model za merjenje uspešnosti lokalnega razvoja bi vključeval merjenje učinka, tj. dohodka na prebivalca glede na dane zaloge kapitala na proučevanem območju. Dohodek na prebivalca se zdi dober pokazatelj uspešnosti lokalnega razvoja, ker je običajno v pozitivni korelaciji s podjetniško aktivnostjo in stopnjo zaposlenosti na območju.

$$\text{ULR} = D = f(\text{OK}, \text{G}, \text{Č}, \text{S}, \text{OR}, \text{K})$$

Pri čemer je:

- ULR: uspešnost lokalnega razvoja,
- D: povprečni dohodek na prebivalca,
- OK: okoljski kapital, G: gospodarski kapital, Č: človeški kapital, S: socialni kapital, OR: organizacijski kapital, K: kulturni kapital.

V nasprotju s tem modelom Svendsen in Sørensen (2007) predlagata model vrednotenja uspešnosti lokalnega razvoja v povezavi s prebivalstveno rastjo in povprečnim dohodkom na prebivalca. Na strani vloška v lokalni razvoj model vključuje dane kapitalske zaloge in njihovo rabo. Za območje x v času t model vrednotenja stvarnega in nestvarnega kapitala v lokalnem razvoju lahko funkcijsko pojasnimo.

$$f(\text{PR}, D) = f(\text{UOKxOK}, \text{UGxG}, \text{UČxČ}, \text{USxS}, \text{UORxOR}, \text{UKxK})$$

Pri čemer je:

- PR: prebivalstvena rast,
- D: povprečni dohodek na prebivalca,
- U: stopnja uporabe danih zalog kapitala (vrednost med 0 in 1),
- OK: okoljski kapital, G: gospodarski kapital, Č: človeški kapital, S: socialni kapital, OR: organizacijski kapital, K: kulturni kapital.

Šest oblik kapitala smo v naši raziskavi uporabili kot spremenljivke za pojasnjevanje učinkov različnega lokalnega razvoja (podeželja), statistično merjene tudi s prebivalstveno in dohodkovno rastjo. Kombinirani pokazatelj je po našem mnenju izjemno primeren

za izbrana podeželska območja. Metoda ne izključuje merjenja nestvarnega kapitala (socialne mreže, zaupanje, skupni običaji in tradicije med lokalnim prebivalstvom), kar nas vodi k bolj realističnim rezultatom. Na proučevanih območjih smo najprej uporabili relevantno strokovno literaturo in zgodovinske vire, ki so sledili razvoju različnih oblik kapitala, sledila je primerjava družbenogospodarske statistike in terenska analiza človeškega, gospodarskega in socialnega kapitala (z njegovo pomočjo smo raziskali tudi organizacijski kapital) ter sintezno vrednotenje okoljskega in kulturnega kapitala. Na ta način smo želeli prikazati sedanjo rabo lokalnih zalog kapitala. Z empiričnim preverjanjem smo dokazali, da odločilna razvojna razlika med izbranimi podeželskimi območji leži v stopnjah uporabe razpoložljivih virov, kar je v veliki meri povezano s civilizacijskimi stopnjami (Klemenčič, 2003): nekatera območja svojih virov ne kapitalizirajo.

Preglednica 5: Kazalci merjenja kapitalskih zalog in njihove rabe na proučevanih območjih.

oblika kapitala	kazalci ocene kapitalskih zalog območja x	kazalci ocene rabe kapitala območja x
gospodarski	<ul style="list-style-type: none"> - Proizvodne lokacije (obratno-poslovne cone, registrirani podjetniki, nosilci dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, samozaposlene osebe, podzaposlene osebe). - Starost in kakovost stavb, število in struktura gradbenih dovoljenj. - Število delovnih mest. - Povprečna dohodnina na prebivalca. - Dopolnilne dejavnosti na kmetiji. 	<ul style="list-style-type: none"> - Koliko in kako so uporabljene lokalne proizvodne lokacije in stavbe? - Koliko se v njihovo rabo vključuje lokalno prebivalstvo? - Koliko in kako se uporabljajo gospodarski viri območja? - Kako in koliko je lokalno prebivalstvo vključeno v vlaganja? - Koliko lokalnih prebivalcev zaposlujejo podjetja?
okoljski	<ul style="list-style-type: none"> - Razpoložljivost naravnih virov in privlačnosti*. - Število obiskovalcev. 	<ul style="list-style-type: none"> - Koliko in kako se uporabljajo lokalni naravni viri in privlačnosti*? - Koliko se v njihovo rabo vključuje lokalno prebivalstvo (za individualne in tržne potrebe)?
človeški	<ul style="list-style-type: none"> - Gibanje števila prebivalcev. - Stopnja formalne izobrazbe. - Razširjenost šolske mreže. - Vitalnost gospodinjstev. 	<ul style="list-style-type: none"> - Kakšne so lokalne demografske težnje? - Koliko in kako se uporabljajo človeški viri območja?
socialni	<ul style="list-style-type: none"> - Število društev. - Mreženje med podjetji. 	<ul style="list-style-type: none"> - Kakšne oblike sodelovanja znotraj skupnosti obstajajo na območju? - Kolikšno je vključevanje lokalnega prebivalstva?
organizacijski	<ul style="list-style-type: none"> - Število in vrsta prepoznavnih in odmevnih prireditev. - Število sodelujočih pri organizaciji prireditev. 	<ul style="list-style-type: none"> - Koliko in kako se prebivalstvo vključuje v dejavnosti za dobrobit skupnosti?
kulturni	<ul style="list-style-type: none"> - Lokalna kultura in lokalna identiteta. - Lokalna zgodovina. 	<ul style="list-style-type: none"> - V kolikšni meri in kako se lokalno prebivalstvo vključuje v rabo in promocijo kulturnega kapitala zaradi občutka lokalne pripadnosti?

Vir: Terensko delo, 2003-2008.

Intervjuvanje skupaj z anketiranjem je pokazalo, da je veliko nestvarnega kapitala vključenega v lokalno društveno življenje, ki ustvarja skupno dobro in posledično privablja nove prebivalce, nova lokalna podjetja in storitve, prispeva k urejenemu izgledu naselja. Pri izgradnji socialnega, organizacijskega in kulturnega kapitala imajo pomembno vlogo tudi bolj neformalne mreže (različna interesna, gospodarska, cerkvena in politična združenja), ki pa jih je težje proučevati.

Vsa proučevana območja so bogata s stvarnim in nestvarnim kapitalom; Brkini v tem pogledu negativno odstopajo (razen pri zalogah okoljskega in kulturnega kapitala, ki pa niso ustrezno prepoznane in aktivirane) zaradi ujetosti v stagnacijski cikel podeželskih območij (Raagmaa, 2002). Na proučevanih območjih se kapitalske zaloge neenakomerno uporabljajo. Prepoznali smo več ključnih dejavnikov pri rabi stvarnega in nestvarnega kapitala na proučevanih podeželskih območjih:

1. *razpoložljivost stvarnih in nestvarnih endogenih virov podeželja,*
2. *povpraševanje po dobrinah in storitvah lokalne skupnosti,*
3. *povezanost lokalnih/regionalnih podjetij,*
4. *bližina in kupna moč zgostitvenih območij,*
5. *vladne usmeritve politike razvoja podeželja.*

Stopnjo pomembnosti dejavnikov rabe kapitalskih zalog smo opredelili z *a*, *b* in *c* (*a* pomeni nizko vrednost, *b* srednjo in *c* visoko); vrednosti posameznih dejavnikov na izbranih območjih smo določili na podlagi analiz kazalcev.

Preglednica 6: Vrednotenje ključnih dejavnikov rabe stvarnega in nestvarnega kapitala na proučevanih območjih.

dejavnik/območje	Zgornja Savinjska dolina	Goriška brda	Suha krajina	Brkini
razpoložljivost stvarnih in nestvarnih endogenih virov podeželja	b/c	b/c	b	a/b
povpraševanje po dobrinah in storitvah lokalne skupnosti	b	b/c	a/b	a
povezanost lokalnih/regionalnih podjetij	b	b/c	a/b	a
bližina in kupna moč zgostitvenih območij	b	c	a/b	b
usmeritve politike razvoja podeželja	a/b	b	a/b	a

Vir: Terensko delo, 2003-2008.

Pričakovano vzročno povezavo med šestimi oblikami kapitala in lokalnim razvojem smo prikazali s skupnim številom točk. Sintezni pregled je zaključna ocena obstoječih

Preglednica 7: Sintezni pregled rabe in zalog endogenih razvojnih kapitalov proučevanih podeželskih območij.

območje	kapital					dejanska raba kapitala					razlika v lokalnem gospodarskem razvoju		skupna ocena gospodarskega razvoja
	okoljski	gospodarski	človeški	socialni	organizacijski	okoljski	gospodarski	človeški	socialni	organizacijski	gospodarska učinkovitost	prebivalstvena rast	
BRKINI	***	*	*	*	**	*	*	*	*	*	*	*	*
SUHA KRAJINA	***	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	**	**	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{*}{**}$
ZGORNJA SAVINJSKA DOLINA	***	**	***	***	***	**	**	**	$\frac{**}{***}$	***	**	**	**
GORIŠKA BRDA	***	**	**	***	***	$\frac{**}{***}$	***	**	***	***	$\frac{**}{***}$	$\frac{*}{**}$	$\frac{**}{***}$

Vir: terensko delo, viri in literatura.

* nizka vrednost

** srednja vrednost

*** visoka vrednost

kapitalskih zalog in njihove sedanje rabe, hkrati pa izhodišče načrtovanja bodočega razvoja ob upoštevanju izpostavljenih ključnih dejavnikov.

Merjenje ni eksaktno, temelji predvsem na razpoložljivih kvalitativnih podatkih in naših ocenah. Metoda želi zajeti tako potencialne kot dejanske vire v lokalnih skupnostih, kar je po našem mnenju ključnega pomena za tiste, ki odločajo o politikah razvoja obrobnihih podeželskih območij. Menimo, da je predstavljena metoda primerna za merjenje delnih in celotnega kapitala (njegovih zalog in rabe), ugotavljanja endogenih potencialov in posledično ugotavljanje uspešnosti lokalnega razvoja ter razvojnih možnosti podeželskih območij.

Proučili smo družbenogospodarsko strukturo štirih obrobnihih lokalnih skupnosti. Prepričani smo, da nam je metoda, ki temelji na statistiki, zgodovinskemu pregledu in terenskih metodah proučevanja, pomagala bolje pojasniti in razumeti dejanske (podeželske) strukture in njihovo delovanje, kot če bi uporabili samo koncept gospodarske učinkovitosti. Tako pridobljene ugotovitve smo primerjali z odgovori lokalnega prebivalstva na vprašanja: na kaj so ponosni, kaj pogrešajo in katere razvojne potenciale ima območje? Naša metoda se je izkazala kot bolj realistično sredstvo ocenjevanja različne dinamike lokalnega razvoja, uporabna na primeru majhnih in odmaknjenih skupnosti. Metoda je učinkovita pri vključevanju stvarnih in nestvarnih oblik kapitala, saj vrednoti aktivne in pasivne zaloge na vzorcu gospodinjstev, podjetij, lokalnih skupnosti in regij.

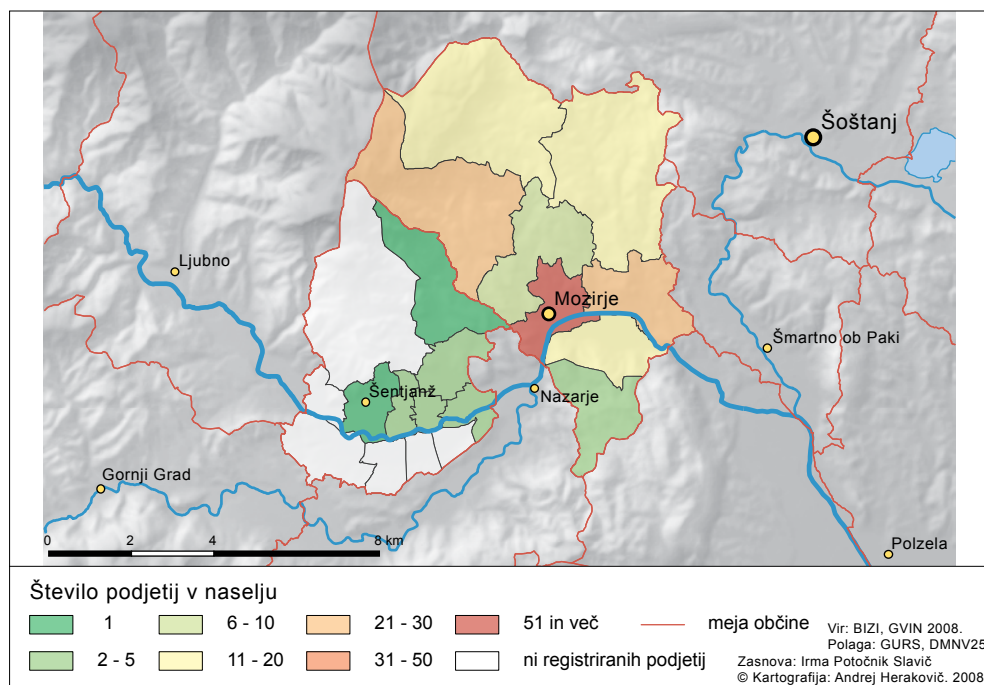
Zgornja Savinjska dolina

Za vsako proučevano območje smo izvedli dvostopenjsko analizo. Najprej so obravnavani dejavniki, ki odločilno vplivajo na rabo in razvoj endogenih kapitalov. V drugem delu so podrobneje predstavljeni endogeni razvojni potenciali in nakazane razvojne možnosti.

Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih kapitalov.

1. **Pozitivna prebivalstvena dinamika.** Leta 1948 je bilo na ozemlju današnje UE Mozirje 15.533 prebivalcev, ki je ob občasnih kolebanjih počasi naraščalo do leta 1991, nato pa je pričelo upadati. Upad je bil hitrejši, kot so predvidevale projekcije (Jakoš, 1993; cv. Josipovič, 2006, str. 120). Kljub temu Josipovič Zgornjo Savinjsko dolino priključuje območju fertilnega polmeseca (2006, str. 117). Na območju UE Mozirje je bila rodnost v celotnem obdobju po 2. svetovni vojni dokaj uravnotežena in je šele v 90-ih letih 20. stoletja doživela močnejši negativni sunek. Kljub temu je mozirsko območje še vedno občutno nad državnim povprečjem: višje vrednosti glede celotne rodnosti dosegajo robna območja (nižja stopnja urbanizacije, večja obrobnost, manj ugodne naravne razmere, razgiban relief) oziroma je rodnost višja v višinskem tipu poselitve, kar so potrdile tudi naše raziskave starostno-generacijske vitalnosti gospodinjstev. Josipovič (2006, str. 126) ocenjuje, da je znotraj širše Savinjsko-Šaleške regije še nekaj demografske energije, ki pa je kot notranji vir prešibka za ustvarjanje večjih prebivalstvenih presežkov za odliv v depresijska območja. Ta demografska energija je po drugi strani temeljni dejavnik ohranjanja poselitve podeželja in obrobnih predelov regije. Jakoš (2006) na območju Šaleške in Zgornje Savinjske doline v slabih tridesetih letih pričakuje porast števila starejših prebivalcev skoraj za polovico sedanjega števila.
2. **Tradicionalna mešana proizvodna struktura v novi preobleki.** V zadnjih desetletjih je gospodarski pomen kmetijstva upadel, vendar bistveno manj kot drugod v Sloveniji. Kmetije so zaradi velikega deleža gozda za slovenske razmere nadpovprečno velike (Lampič, Potočnik Slavič, 2006). Sedanje gospodarske usmeritve kmetij kažejo na tradicionalno mešano kmetijsko proizvodnjo (pridelava mesa, mleka, lesa), ki je bila tudi v preteklosti vedno manj intenzivna v primerjavi z ostalo Slovenijo, zato je v zadnjem desetletju relativno enostavno prešla v »okolju prijazno kmetovanje«. Mešana proizvodna struktura predstavlja dobro izhodišče za intenziviranje regionalnih gospodarskih krogov in nakazuje možnosti specializacije (prepoznavni visokokakovostni proizvodi).
3. **Industrijska tradicija in lokalne gospodarske mreže.** Storitvene dejavnosti se razvijajo podpovprečno (manjkajo predvsem visoko vredne storitvene dejavnosti), medtem ko ima sekundarni sektor pomemben in relativno konstanten delež. Večja podjetja so v Nazarjah, ki je pomembno zaposlitveno središče z nekaterimi starimi (lesnopredelovalna, tekstilna) in sodobnejšimi (izdelava drobnih gospodinjstskih aparatov za širše območje) industrijskimi panogami. Logična je večja zgostitev majhnih podjetij v Mozirju kot gravitacijskem središču celotne doline; precej je samozaposlenih oseb. V Zgornji Savinjski dolini lahko govorimo o lokalnih gospodarskih mrežah, kar je delno povezano z lokacijo in specifično bazo endogenih virov; le-te povezujejo manjša podjetja, so v večini primerov neformalne (Nared, 2006, str. 251).

Slika 21: Število podjetij v občini Mozirje.

4. Turizem v funkciji podeželskega kapitala. Turizem ima izjemno pomembno povezovalno vlogo pri koriščenju podeželskega kapitala: kmetijskih proizvodov, specifičnih storitvenih dejavnosti in edinstvenih naravnih privlačnosti*. Zahodni del Zgornje Savinjske doline ima izjemen pomen z naravovarstvenega vidika. Občina Solčava je območje velike gostote naravnih vrednot: površina vseh zavarovanih območij znaša 4244 ha, kar predstavlja 41 % občinskega ozemlja. Kar 40 % vseh naravnih vrednot je državnega pomena, 71 % je zavarovanih (Krajinski park Logarska dolina, Krajinski park Robanov kot, trije naravni rezervati; Pečnik, Lenar, 2006). Varstveni režimi se v današnjem času izkazujejo kot preveč omejevalni in togi; največja nesoglasja so glede urejanja prostorske rabe in gospodarske rabe naravnih virov.

Endogeni razvojni potenciali in razvojne možnosti Zgornje Savinjske doline.

1. Tradicionalna ali sodobna vrednotenja: problem ali razvojna možnost. Večina raziskav označuje Zgornjo Savinjsko regijo kot "problemsko" v smislu manj intenzivnega in specifičnega gospodarskega razvoja, odmaknjenosti od razvojnih žarišč in zaradi naravne ogroženosti (poplave, plazovi). Zato njihove napovedi bodočega regionalnega razvoja večinoma izzvenijo pesimistično. Najnovejše raziskave "problemsko sorodnih" območij (manjša po obsegu, s specifičnimi regionalnimi viri, znanji, še "živo" identiteto ipd.) v Švici, Avstriji in na Bavarskem pa njihove potenciale vrednotijo drugače. 64 % anketiranih gospodinjstev v Zgornji

Slika 22:

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji (različne vrste predelave kmetijskih pridelkov, turizem na kmetiji, storitve z mehanizacijo, pridobivanje in prodaja energije itn.) predstavljajo pomemben dodaten zaslužek in so zlasti razširjene v Zgornji Savinjski dolini. Količina doma proizvedenih in predelanih visokokakovostnih in zaščitene izdelkov, na primer zgornjesavinjskega želodca, ne zadosti sedanjemu velikemu povpraševanju.

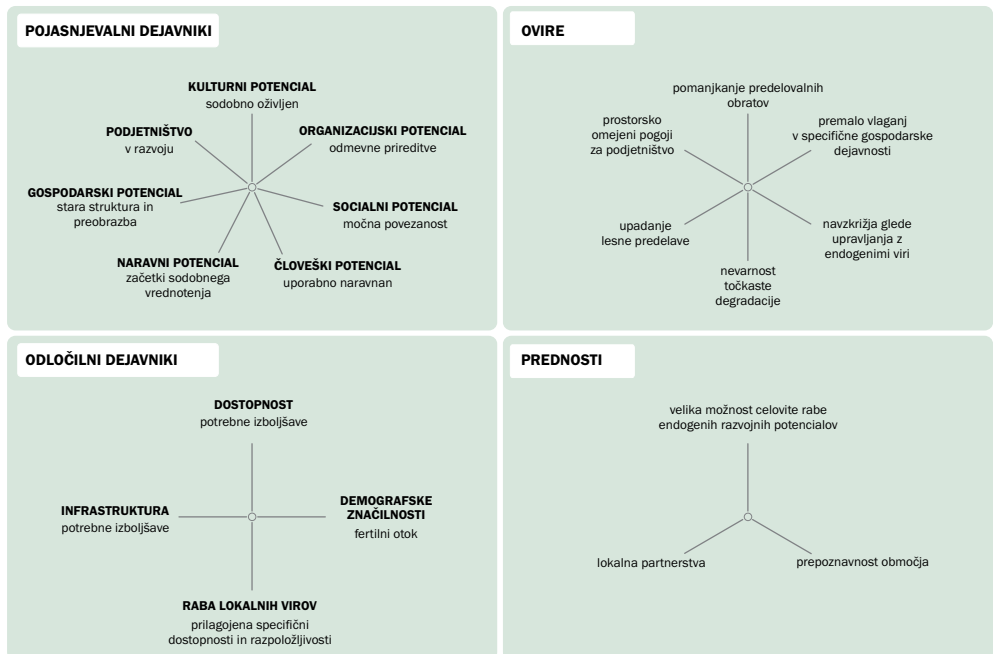
Savinjski dolini smo označili kot perspektivne, približno 10 % kmetij se ukvarja z dopolnilnimi dejavnostmi. Prebivalci kot največjo oviro v razvoju vidijo odmaknjenost, oddaljenost od večjih oskrbnih središč in s tem povezano pomanjkanje delovnih mest. Pomanjkljiva je osnovna infrastruktura (ceste in kanalizacija), kot razvojno oviro pa je domače prebivalstvo izpostavilo še staranje in neugodne naravne razmere. Lokalno prebivalstvo se zaveda velike kakovosti ohranjenega naravnega okolja.

2. **Angažiranost in identiteta lokalnega prebivalstva.** Iz anketnih odgovorov je bilo mogoče razbrati aktivnost in angažiranost lokalnega prebivalstva: anketiranci so ne le izpostavljali probleme, ampak tudi možnosti za razvoj predvsem v okviru obstoječih dejavnosti. Ponekod že sledimo prilagajanju novim razmeram v kmetijstvu in podeželju (specializacija, nove oblike kmetovanja, dodatna ponudba na kmetiji). Na visoko stopnjo lokalne pripadnosti, navezanosti na domače okolje in poznavanje prednosti in kvalitete domače regije kažejo tudi odgovori na vprašanje, na kaj so ponosni v svojem naselju oziroma širši regiji. Prebivalci Zgornje Savinjske doline se zavedajo naravnih danosti, izjemnega in dobro ohranjenega naravnega okolja.
3. **Turizem kot nosilna in povezovalna razvojna možnost.** Daleč največ možnosti za razvoj območja tako prebivalci in lokalni akterji vidijo v turizmu, saj je Zgornja Savinjska dolina prepoznavna turistična destinacija. Nanj se navezujejo še vse ostale dejavnosti: kmetijstvo (pridelava, predelava), gostinstvo, trgovine in druge storitve. Okoljske in pokrajinske omejitve ne omogočajo gradnje večjih hotelov, kar pa ne velja za nadaljnji razvoj družinskih penzionov (Plut, Šterbenk, Kotnik, 2006, str. 22).
4. **Nujnost boljše rabe specifične gospodarske strukture.** Razvoj gospodarstva v Zgornji Savinjski dolini zahteva urejeno in konkurenčno poslovno okolje (tudi poslovne cone), urejeno prometno in energetska infrastrukturo (Avberšek, 2006, str. 35). Velikega pomena je spodbujanje lokalnih grozdov mikro in malih podjetij, s čemer lahko pridejo do izraza lokalni viri, obenem pa se na ta način lahko ublaži

vpliv globalnega trga. Razpoložljivi naravni viri in slaba prometna povezanost sta botrovali precej specifični gospodarski strukturi, v kateri močnejše izstopajo gozdarstvo, lesarstvo in kmetijstvo. Lesnopredelovalna industrija se je relativno počasi odzvala zahtevam s področja varovanja okolja. Lesne zaloge in lesni prirastek omogočajo trajno usmeritev regije v lesarstvo na eni in pretehtano energetske rabo (prednostno daljinsko ogrevanje in sodobna individualna kurišča na drva). Konvencionalno kmetijstvo zaradi specifičnih naravnih pogojev (naklon, kamnine, voda) ter premajhne in razdrobljene posesti nima velikih proizvodnih, organizacijskih in tržnih potencialov na ravni EU, ima pa večje potenciale na področju ekološkega kmetijstva, lastne predelave in trženja, razvoja turizma in ohranjanja kulturne pokrajine.

Nizvodno se pogoji počasi spreminjajo, kar se odraža v gospodarski strukturi Nazarij in Mozirja. Negativne okoljske vplive industrijskega območja v Nazarjah je v prvi fazi potrebno zmanjšati (delno je k temu prispevalo zapiranje obratov). Zmožljivosti okolja in prebivalstveni potencial Zgornje Savinjske doline ne daje možnosti naraščajoče vloge industrije, spodbujati bi morali predvsem mirne dejavnosti, ki se lahko razvijejo tudi znotraj stanovanjske gradnje, saj za večje obrtno-poslovne cone ni primerne prostora. V Zgornji Savinjski dolini sodi prevoznštvo med pomembnejše panoge, ki zaposlujejo veliko število ljudi in relativno malo obremenjujejo lokalno okolje. Zgornja Savinjska dolina naj bi tako tudi v prihodnje slonela na bolj povezani mreži srednjih in manjših podjetij, z večjo surovinsko, turistično-rekreacijsko in energetske rabo endogenih naravnih virov.

Slika 23: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Zgornje Savinjske doline.

- 5. Finančna šibkost kot kompleksna razvojna ovira.** Zaradi majhnosti občin so njihovi občinski proračuni, z izjemo občine Nazarje, v veliki meri podprti s strani države. Mozirje kot nekdanje občinsko središče in Nazarje kot najpomembnejše zaposlitveno središče se soočata z drugačno razvojno problematiko kot občine na zahodnem in južnem delu, ki nimajo širše pomembnih gospodarskih središč. Zaradi nezmožnosti sofinanciranja le-te niso sposobne sodelovati na razpisih za sredstva različnih skladov. Zaradi slabo opredeljenih ciljev subvencioniranja so po mnenju občine učinki pomoči bistveno manjši, dolgoročno pa lahko celo negativni.

Goriška brda

Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih kapitalov.

- 1. Tradicionalno mejno območje.** Po Meliku (1960, cv. Ažman Momirski et al., 2008, str. 32) so Goriška brda tradicionalno trikratna mejna pokrajina: z vidika državne (večino srednjega veka mejno območje med avstrijskimi deželami in Benečani) in narodnostne (slovanske in furlanske) ter pokrajinske meje (stik gričevja in ravninskega sveta). Melikovemu razmišljanju bi lahko dodali še četrti vidik, tj. pomembno podnebno ločnico (obmediteransko in celinsko podnebje). Izoliranost in zaprtost sta pogojevali trdoživost kolonskega sistema. V času Avstro-Ogrske so doživela gospodarski razcvet, saj so z novozgrajenimi prometnimi zvezami pridobila odlično povezavo z naravnim zaledjem v alpskih in podonavskih pokrajinah. Italijanska nadvlada je poleg narodnostnega zatiranja prinesla tudi gospodarsko nazadovanje. Nova politična razmejitev po drugi svetovni vojni jih je nesmiselno prerezala in zaprla prometne povezave Goriških brd z Gorico in Krminom, pa tudi z ostalimi deli Furlanije. Razvoj po drugi svetovni vojni je bil sprva počasen. Po izboljšanju prometnih zvez (tj. zlasti z izgradnjo eksteritorialne podsabotinske ceste), z olajšanim zaposlovanjem zunaj kmetijstva in ponovno občutnejšo komercializacijo kmetijstva, zlasti vinogradništva, so občutni precejšnji pozitivni premiki, razvidni iz ponovne prebivalstvene rasti po letu 1981. Žal so za nekatera naselja v zgornjih Brdih očitno prišli prepozno. Z letom 2004 je prišlo do okrepljenega čezmejnega sodelovanja (zlasti na pobudo slovenske strani), razvidnega iz skupnih projektov, ki zaprošajo za sredstva EU, in opaznega povečanja turističnega obiska.
- 2. Dolgotrajno izseljevanje.** Goriška brda so tradicionalno območje izrazitega izseljevanja. Že v 19. stoletju je bila prebivalstvena rast v primerjavi s preostalo Slovenijo bistveno počasnejša: upadanje je bilo povezano s krizo lokalnih kmetijskih panog, večji del naravnega prirastka se je večinoma odselil. Pred prvo svetovno vojno so se presežki prebivalstva (predvsem iz zgornjih Brd) zaradi postopnega prilagajanja velikostne sestave kmetij sodobnejšim agrotehničnim načelom in posledičnega sproščanja odvečne delovne sile usmerjali v Gorico, Čedad, Tržič in Trst ter v industrijska središča severne Italije. Izseljevanje se je nadaljevalo tudi v medvojnem obdobju zlasti v Južno Ameriko in Zahodno Evropo, saj je priključitev Italiji pomenila hudo konkurenco briškemu vinogradništvu kot temeljni gospodarski dejavnosti. Priključitev k Jugoslaviji je višek delovne sile preusmerila v nekmetijske panoge v kraje Soške doline, v Novo Gorico z okolico ter v Italijo.

Goriška brda so neenakomerno poseljena (45 praviloma majhnih naselij), južni del je gosteje poseljen (tudi več večjih naselij: Dobrovo, Kojsko, Gornje Cerovo). V zadnjih dvajsetih letih se je število prebivalcev povečalo v 25 naseljih. Brda spadajo med slovenske pokrajine z nižjo rodnostjo. V zadnjem obdobju je največ starejšega prebivalstva v naseljih na meji med zgornjimi in spodnjimi Brdi (Vrhovlje pri Kojskem, Šmartno, Brestje, Vedrijan, Imenje, Višnjevnik ipd.). Zaradi prostorske odmaknjenosti in pomanjkanja zaposlitvenih središč je visok delež dnevnih migrantov. Danes v Brdih živi okrog 5800 prebivalcev, leta 1869 jih je bilo skoraj 9000.

Slika 24:

*Novo načrtana meja
po drugi svetovni vojni,
prometna odrezanost od
preostale Slovenije in številni
gospodarski vzroki so bili
tako kot na drugih obmejnih
območjih v Sloveniji gonilna
sila odseljavanja tudi v
Goriških brdih (Golo Brdo v
zgornjem delu Goriških brd).*

3. **Intenzivne spremembe kulturne pokrajine.** Večinoma gozdnata pokrajina (razen južnega obrobja) se je močno preoblikovala z intenzivno obdelavo v 19. stoletju (Vrišer, 1954): ugodne gospodarske razmere za vino v času Avstro-Ogrske monarhije so številne kmete vzpodbudile h krčenju gozda, izoblikovanju teras, zoranju ledine in zasaditvi vinogradov. Posledično je bil gozd v preteklosti v veliki meri iztrebljen, tako da se je sredi 20. stoletja pojavljal le še v obliki osamljenih zaplat. Glavne ovire za boljše gospodarjenje z gozdom so velika lastniška in parcelna razdrobljenost, v polpretekli dobi pa so bili pomembni za oskrbo z drvmi in tehničnim lesom. Sedanje razmere zlasti v zgornjih Brdih nakazujejo vnovično rast deleža gozda, ki danes pokriva že skoraj polovico briškega ozemlja. Najbolj so se razrasli v severnem in vzhodnem delu na račun opuščanja obdelave manj kakovostnih in od naselij bolj oddaljenih kmetijskih zemljišč, kar je povezano z več desetletno negativno prebivalstveno dinamiko. V spodnjih Goriških brdih se kulturne terase vseskozi obnavljajo (Ažman Momirski et al., 2007, str. 5). Površinski delež njiv se je nenehno krčil, čeprav so bile z melioracijami v Prevali pridobljene nove površine, a je njihova glavnina ostala v Italiji. Travniki sicer zavzemajo površinsko znaten delež, vendar je njihov gospodarski pomen sorazmerno majhen; pašnikov je manj in so večinoma že poraščeni z gozdom.
4. **Kolonat.** Kot lastniški in pridelovalni kmetijski sistem se je kolonat najdlje obdržal prav v Goriških brdih, saj je bil odpravljen šele po drugi svetovni vojni in je zapustil neizbrisen pečat (Vrišer, 1954), viden v zemljiški razdelitvi, posestni sestavi in zadružništvu. Delež kolonov je bil najmanjši v zgornjih Brdih, kjer je pomanjkanje

kakovostnih obdelovalnih zemljišč posestnike odvrčalo od kolonskih zakupnih odnosov; zaradi lokalnih kmetijskih kriz je med svojaki prihajalo do prehajanja v status kolonov. Posodobljeno kmetovanje je marsikateremu kolonu omogočilo odkup in hkraten nakup gospodarjevega posestva. Pritisk tujcev je bil posebno močan na vinogradniško najkakovostnejših območjih v spodnjih Brdih, zato so bili od tu najbolj številni sezonski delavci in kot dopolnilna dejavnost najbolj razvita domača obrt. Več trdnjših domačij je bilo le v zgornjih delih Brd s prevlado košenic in gozda, vendar večja posest še ni pomenila večje gospodarske moči.

Po priključitvi dela cone A k bivši Jugoslaviji so stopili v veljavo predpisi o razlastitvi zemlje. Leta 1948 so začeli izvajati agrarno reformo: bivšim lastnikom so pustili le 45 ha zemljišč, gospodarje pa razlastili kot veleposestnike. Tistim, ki so dokazali, da se preživljajo le s kmetijstvom, so pustili okrog 2 ha zemlje, hišo in gospodarsko poslopje. Po poznejši agrarni reformi jim je pripadlo 10 ha obdelovalnih zemljišč in gozd. Razlaščeno zemljo so (drugače kot v coni B) najprej prepustili kmetijsko-obdelovalnim zadrugam, ki so jih po letu 1950 odpravljali in zemljo prepustili agrarnim interesentom, zlasti nekdanjim kolonom in svojakom (lastniki hiše in zemljišč). Kdor ni hotel stopiti v zadrugo, je imel veliko težav. Zadruge so podedovale večino razlaščenega zemljišča veleposestnikov in tujcev, torej predvsem kakovostnejša zemljišča, pa tudi dobro urejene vinske kleti in kmetijsko mehanizacijo; nastale so v večjih briških naseljih, a že leta 1953 so začeli nekatere razpuščati zaradi nasilnih in neživiljenjskih rešitev. Hkrati s tem se je uveljavljala agrarna reforma, končana leta 1955, ki je uzakonila državna posestva; Vinska klet Goriška Brda kot njihova pravna naslednica združuje večino briških vinogradnikov kooperantov, ki razpolagajo z okrog 1400 ha vinogradov.

5. Izrazito tržno usmerjena kmetijska pokrajina. Brda so fiziognomsko in zaposlitveno ena najbolj izrazitih slovenskih kmetijskih pokrajin. Največji razvoj je vinogradništvo doživelo v 90-ih letih 20. stoletja, ko so posamezniki po vzoru italijanskih vinarjev začeli s samostojno predelavo, polnjenjem steklenic in prodajo vina pod lastno blagovno znamko. Italijanski zgledi so bili desetletja pomembni za tehnologijo obdelovanja vinograda in še posebej za tehnologijo kletarjenja, ki je prilagojena zasebnemu vinogradništvu. Tuje izkušnje so Brici prenesli v domače okolje, brž ko so njihove kmetije dosegle za to primerno stopnjo razvoja. Izziv je bilo tudi poznavanje celotnega krogotoka pridelovanja v Italiji, od nabave semen in sadik do prevoza in trženja pridelkov ter načina poslovanja kmetov z državo in bankami. Večji in manjši vinogradniki, ki so se vključili v kmetijsko zadrugo, so večinoma polkmetje.

Vino v Brdih proizvajajo zasebniki, ki so lahko:

- fizične osebe, ki so lahko tudi čisti vinogradniki;
- kmetje, ki poleg drugih kultur pridelujejo vino;
- zaposleni oziroma polkmetje;
- upokojenci, katerim vinogradništvo predstavlja le dodaten vir zaslužka;
- ljubiteljski pridelovalci vina, ki vino pridelajo le za lastne potrebe.

V Sloveniji so se največji premiki k izboljšanju velikostne sestave vinogradov zgodili prav v vinorodnem okolišu Goriška brda, kjer kar 63 % pridelovalcev obdeluje več kot hektar vinogradov (Ažman Momirski et al., 2008). Z najnovejšimi družbenopolitičnimi

spremembami je prišlo do nadaljnje krepitve zasebnega vinarskega sektorja, ki le z večjimi obdelovalnimi površinami kljubuje ostri konkurenci na evropskem oziroma svetovnem tržišču vin.

Sadje pomeni naravno kombinacijo dopolnjevanja zaslužka kmetije. Česnja se je razširila na prehodu iz 19. v 20. stoletje predvsem zaradi povezave Gorice in zaledja z železnico, ki je omogočila hitro dostavo sadja v osrčje Avstro-Ogrske. Vmes je prišlo do njihovega odstranjevanja, zadnje čase pa so jih začeli ponovno saditi in cepiti, vendar verjetno nekdanjega obsega ne bodo več dosegli. Breskev se je tržno promovirala šele z italijansko nadvlado. Druge vrste sadja (marelice, hruške, smokve, kivi) so manj pomembne; v zadnjem času se je pomen sadjarstva zaradi prevlade vinogradništva močno zmanjšal. Oljka je po pozebi leta 1929 zdaj ponovno v vzponu. V preteklosti so se domačini ukvarjali tudi s prodajo in pripravo prunel (lupljene slive).

Slika 25:

Goriška brda so ena najintenzivnejših kmetijskih pokrajin v Sloveniji, kjer se vinogradi prepletajo s sadovnjaki in v zadnjem času ponovno tudi z oljčniki.

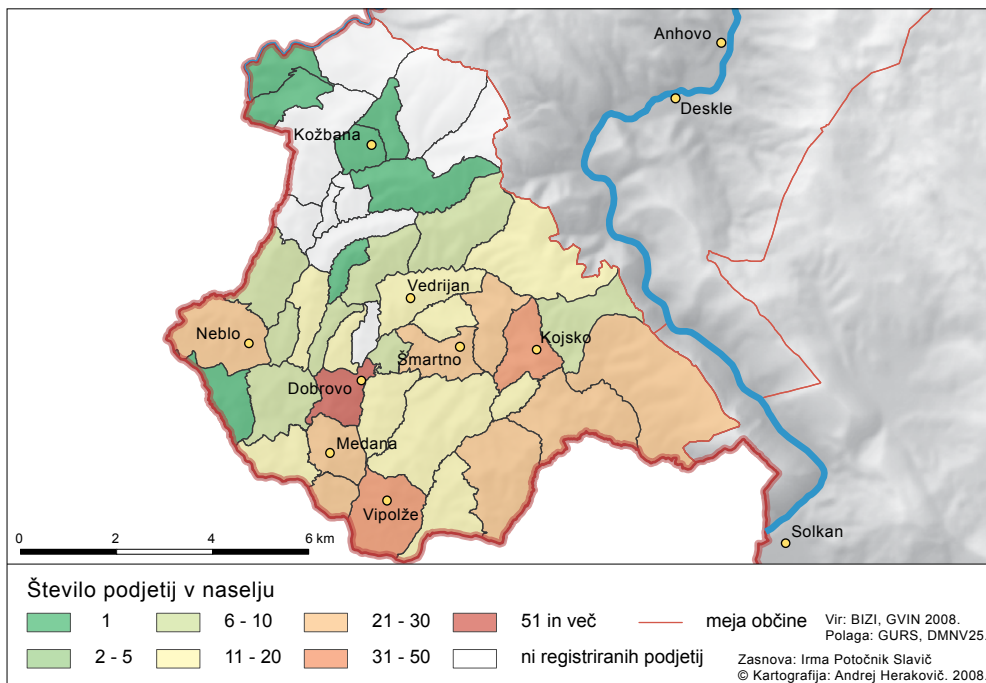

Delež doma porabljenih briških kmetijskih pridelkov je majhen, večina jih je namenjenih prodaji, некоč so jih zamenjevali za druge prehrabne izdelke, krmila, za industrijske in obrtniške izdelke. Glavni tržišči sta bili Gorica in Krmin, drugotni pa Čedad in Videm. Tradicionalna prodaja se je deloma ohranila v današnji čas: briško sadje je še vedno zelo iskano, vendar se je po izgubi jugoslovanskih trgov na začetku 90-ih let 20. stoletja trg zožil na večja slovenska mesta. Podjetni posamezniki neredko naložijo vozila s sveže obranimi sadeži in jih prodajajo v notranjosti Slovenije, pogosto pred vhodi v večje industrijske obrate ali pa kar pred večjimi trgovinami. Najdemo jih tudi po vseh večjih tržnicah. Prodaja je organizirana tudi preko kmetijske zadruge, ki odkupuje pridelane viške, vendar dostikrat po vsiljenih, glede na visoke pridelovalne stroške bistveno prenizkih cenah. Z dobro obiskanimi prireditvami in ob turističnih poteh je zaživela prodaja na domu.

Kljub prepopolitvi deleža zaposlenih v kmetijstvu v zadnjem desetletju ostaja le-ta še vedno pomemben in je z 18,8 % (2002) bistveno višji kot v Sloveniji (4,0 %). Delež zaposlenih v industriji in gradbeništvu ostaja v primerjavi z letom 1991 skoraj nespremenjen, a za polovico manjši kot na ravni cele države (22 %; 2002). Največ je bilo zaposlenih v storitvah (59,2 %; 2002). S tem dobiva zaposlitvena sestava Brd značilnost uravnoveženosti gospodarsko razvitih zahodnih držav, seveda ob nesorazmerni zastopanosti primarnega

sektorja, ki je nadpovprečen zlasti v zahodnem delu Brd. Zaposlenost v industriji in sorodnih dejavnostih je intenzivnejša v naseljih južnih in vzhodnih Brd, ki so bližje industrijskim središčem v dolini Soče ter Novi Gorici z okolico. Največ podjetnikov je v Dobrovem oziroma južnem delu Brd, zgornji del Brd je večinoma (razen redkih izjem) izločen iz podjetniške mreže.

Slika 26: Podjetja v naseljih Goriških brd.

6. Podobnosti in razlike politično razdeljene regije. Razvoj na obeh straneh Brd je ohranil razmeroma podoben pokrajinski videz: v obeh delih prevladuje kulturna pokrajina z obsežnimi terasastimi vinogradi. Slovenski kmetje na italijanski strani Brd so do leta 1968 ostali v kolonski odvisnosti od veleposestnikov. Njihovo razočaranje, saj so se med drugo svetovno vojno borili za njegovo odpravo, pa je vendarle primerljivo z razočaranjem na slovenski strani, kjer je kolonat zamenjalo prisilno vključevanje v kmetijske zadrage. Kljub temu sta razvoj gospodarstva in modernizacija kmetijstva na obeh straneh meje potekala podobno, a s časovnim zamikom na slovenski strani. Svobodni kmetje na obeh straneh so prvi začeli kupovati sodobne kmetijske stoji, modernizacija kmetijstva pa se je dodobra razmahnila ob koncu 60-ih in v začetku 70-ih let 20. stoletja. Na slovenski strani je osvoboditev v psihološkem smislu prineslo gospodarsko osamosvajanje z rednim zaposlovanjem v nekmetijskih dejavnostih in stalnim virom dohodka, ki je, ob dodatnem kmetijskem, omogočal napredek. Večje razvojne razlike so se na obeh straneh meje pojavile konec 60-ih let. Že leta 1965 se je italijanski del Brd povsem usmeril v vinogradništvo: kmetje so dobivali ugodna državna posojila tako za posodabljanje kmetij kot za odkup zemlje v procesu denacionalizacije. Večina nekdanjih kolonov je zemljo odkupila, svobodni kmetje

so jo dokupovali. K razvoju vinogradništva sta prispevali določitev vinske ceste, ki je spodbudila nastanek številnih gostinskih obratov ob njej, in pridobitev blagovne zaščitne znamke za vina, ki pomeni dodatno spodbudo za pridobivanje kakovostnih vin.

7. **Potreba po izgradnji turistične infrastrukture.** Turistični razvoj je močnejši impulz pridobil sredi 90-ih let 20. stoletja, ko je prevladoval predvsem izletniški enodnevni turizem; pred letom 2004 je letno prihajalo 23.000 večinoma domačih turistov. Turistična ponudba na kmetijah je povezana s trženjem pridelkov na domu in je zajela večje, sodobno tržno usmerjene kmetije v spodnjem in srednjem delu Brd, med katerimi sta speljani tudi Briška turistična cesta in Vinska pot Goriških brd. Soočajo se s pomanjkanjem prenočitvenih kapacitet in njihovo razpršenostjo, zato je eden glavnih ciljev povečati nočitvene zmogljivosti (predlogi za gradnjo več majhnih kakovostnih hotelov za ciljne skupine). Trudijo se povečati prepoznavnost na domačem in tujem trgu, kar zahteva sodelovanje s sosednjimi turističnimi območji na slovenski in italijanski strani. Sodobni informacijski kanali delujejo, izboljšuje se ureditev turistične infrastrukture.
8. **Blagovna znamka.** Prvi večji korak pri povečanju prepoznavnosti briških vin in ostalih pridelkov je bila ustanovitev (skupina posameznikov in občina Brda) Konzorcija Brda: namen zavoda kot neprofitne organizacije je vlaganje presežka sredstev v razvoj in promocijo Brd (sadja, vina, olja, kulturnih in turističnih dogodkov). Prepoznavnost na tržišču so okrepili z oblikovanjem blagovne znamke »Brda, dežela opojnih trenutkov«, ki potrošnikom nudi vizualno informacijo o izdelku. Blagovna znamka, ki zagotavlja kakovost proizvoda, je nujno potrebna še posebej zaradi dejstva, da Brda zaradi naravnih razmer ne dovoljujejo masovne proizvodnje, temveč njihov razvoj temelji na kakovosti izdelkov.

Očitno je pomanjkanje ponudbe tipičnih briških izdelkov: med obiskovalci je veliko povpraševanje po domačih izdelkih iz vina, sadja in olj, spominkih, ni specializirane prodajalne, le maloprodaja v sklopu Vinske kleti Goriška Brda. Medsebojna povezanost turističnih ponudnikov (v obliki konzorcija), skupna promocija in ponudba predstavljata pomemben preskok v zavesti Bricev. Individualizem ostaja pomemben dejavnik, saj popestri podobo pokrajine in samo ponudbo, za širšo promocijo pa je potrebno nastopiti pod skupnim prepoznavnim znakom.

Endogeni razvojni potenciali in razvojne možnosti Goriških brd.

1. **Vinogradništvo.** Vinogradništvo se kot najpomembnejša kmetijska panoga v Goriških brdih v novejšem času ponovno širi in zahteva nova zemljišča, stari vinogradi pa se zaradi sodobnejše tehnologije pridelovanja prenavljajo. V celotnih Brdih je bil leta 2005 delež vinogradov 27 % (Momirski et al., 2008, str. 63). Sodobno vinogradništvo je sredozemski obdelovani način potisnil v ozadje. Dvolastniki so ravninske parcele v Italiji ohranili za njivsko in travniško rabo, njive in travnike v bližini doma ali že obstoječega vinograda pa so preuredili v zaokrožene vinogradniške komplekse.

Nekateri vinogradniki so se že uveljavili na tržišču. Problematična je razdrobljenost vinogradov, lega na manj ugodnih območjih, posledično višji stroški pridelave, seveda pa tudi zunanji vplivi: odpiranje trga vina, konkurenčnost naših vin zmanjšuje visoka cena surovine,

ki je posledica naravnih danosti. Garancija je v boljši prepoznavnosti, celovitem trženju, višji kakovosti (potrebni ukrepi znižanja stroškov pridelave s povečanjem hektarskega donosa, izboljšanje strukture vinogradov, tehnološke izboljšave v kletarstvu, povečanje izvozne usmerjenosti). Klet Brda se uvršča med evropske kleti z najsodobnejšo tehnologijo in ima primerno strategijo prodaje kakovostnih vin (prepoznavnost, sloneča na tradiciji).

Pri oblikovanju strategije razvoja vinogradništva bi bilo nujno ločiti dve razvojni poti: strategijo razvoja tradicionalnega vinogradništva, ki ne bi bilo tržno usmerjeno, temveč predvsem za domače potrebe, pomembno vlogo pa bi imelo pri ohranjanju tradicije in kulturne pokrajine. Drugi del strategije pa bi bil usmerjen v vinogradništvo kot gospodarsko panogo. Nadaljnji razvoj temelji na znanju, zato je neizogibno sodelovanje med raznimi izobraževalnimi ustanovami, kmetijsko svetovalno službo in kmetovalci, gostinci, živilskopredelovalno industrijo ter ustrezno informiranje trga o kakovosti. Primer tovrstnega uspešnega sodelovanja je tudi projekt *terroir* za sorto rebula (mikrorajonizacija, tj. vrednotenje posameznih fizičnih dejavnikov in njihovih vplivov na rast rebule), saj je določitev optimalnih pogojev za njeno rast ena glavnih osnov za povečanje konkurenčnosti sorte.

2. Sadjarstvo. Ob vedno bolj razvijajočem se vinogradništvu ponovno pridobiva na pomenu tudi sadjarstvo; njegov pomen je večji na čistih kmetijah, kjer sadje predstavlja pomemben dodatni zaslužek. V mnogih primerih pa je nasprotno vidno opuščanje sadnih nasadov: problematično je pomanjkanje delovne sile in prodaja sadja. Samostojna prodaja na tržnicah je sicer cenovno bolj ugodna, a zahteva veliko časa in truda. Prepoznavnost briškega sadjarstva je večja z ustanovitvijo Združenja pridelovalcev briškega sadja; nekateri vidijo rešitev v ustanovitvi sadjarske borze. Za Brda je značilna velika pestrost sadnih dreves, pospešujejo zlasti češnje (40 % delež med vsemi sadnimi drevesi, vendar je manj pomembna kot vinogradništvo) in breskve. Sadje večinoma prodajajo sveže, skoraj pozabljeni so načini predelave sadja: različne oblike konzerviranja sadja, sušeni sadeži, sokovi (pod skupno blagovno znamko). Izoblikovanje manjšega predelovalnega obrata bi pospešilo razvoj sadjarstva, zmanjšalo odvisnost od ene same kmetijske panoge in nudilo več delovnih mest izven kmetijstva. V tej smeri vrednotimo stiskalnico za olje v Dobrovem (leta 1998 je bilo ustanovljeno Društvo oljkarjev Brda), ki je smiselna tudi z gospodarskega vidika, saj bi bili drugače stroški pridelave višji zaradi dolgih prevozov do stiskalnic.

3. Turizem povezuje lokalno specifične gospodarske dejavnosti. Vinogradništvo in sadjarstvo sta v Goriških brdih že tradicionalno pomembni dejavnosti, saj podpirata razvoj drugih dejavnosti (predelovalna industrija, turizem, turizem na kmetiji), omogočata ohranitev kulturne pokrajine, zagotavljata obdelanost površin in preprečujeta praznjenje podeželja. Kmetijstvo bi bilo lahko še tesneje povezano s turistično ponudbo, kar se že uresničuje s širšo in nekoliko bolj povezano ter prepoznavno kakovostno ponudbo turizmov na kmetiji in vinotočev, njihovo vključitvijo v vinsko cesto (vino, sadje), v vsakoletne tradicionalne, prepoznavne in dobro obiskane prireditve (Praznik vina in češenj, Brda in vino, Vino in poezija, ...). Ekološko kmetovanje se zaenkrat vrednoti kot tržna vrzel.

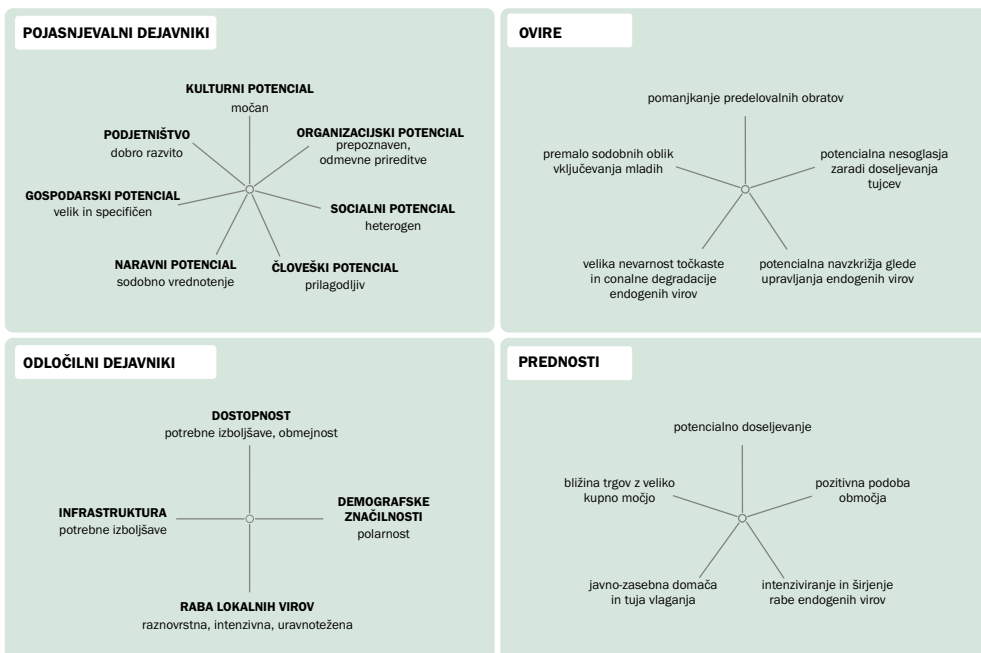
4. Čezmejni zgledi. Na italijanski strani Brd se v zadnjem desetletju vinogradništvo razvija v treh smereh (Miklavčič-Brezigar, 1992; cv. Ažman Mozirski et al., 2008, str. 69-71).

- Obnovili so posestva veleposestnikov, mnoga preuredili v luksuzne gostinske objekte; tako so povezali proizvodnjo in prodajo vin visoke kakovosti, kar posredno zagotavlja uveljavljanje celotnega vinogradniškega območja.
- Večji kmetje so se usmerili v monokulturno vinogradništvo in razvoj družinskih kmetij s polnilnicami sortnih vin in lastno distribucijo. Celotna proizvodnja ostaja v okviru družine, dodatne delavce zaposlujejo le sezonsko. Na kmetiji sta zagotovljena zaposlitev in zaslužek tudi za naslednike, saj so že od malih nog vključeni v podjetniško usmerjeno delo na družinski kmetiji.
- Velik del malih in srednjih kmetov kombinira kmečko delo z zaposlitvijo v bližnji Gorici. Združeni so v zadrugo, ki skrbi za predelavo grozdja in kontrolo zorenja, stekleničenje, pa tudi distribucijo vina, kolikor ga ne porabijo za sebe. Kmetije niso povsem vinogradniško monokulturne, na mnogih je še vedno živa živinoreja.

Večina srednjih in malih kmetov na obeh straneh meje kmetovanje še vedno dopolnjuje z dohodkom iz redne zaposlitve. Prihodnost je nedvomno v nadaljnji polarizaciji in specializaciji del. Bricem vinogradnikom na slovenski strani Brd izredna marljivost omogoča, da:

- uspešno posnemajo,
- v nekaterih elementih dohitevajo (visokokakovostne gostinske-turistične-vinarske storitve),

Slika 27: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Goriških brd.

- preHITEVAJO (boljšo kakovost grozdja na slovenski strani priznavajo in dokazujejo italijanski vinarji z nakupom slovenskega grozdja),
- a tudi še zaostajajo (prešibko in počasno sodobno vrednotenje izjemno bogate naravne in kulturne dediščine z vidika sodobnega turizma in krepitev regionalnih gospodarskih krogov s širjenjem baze virov) za vinogradniki v italijanskem delu Brd.

5. Neenakomerna razvitost občine. Občina je neenakomerno razvita: razvojno zaostajajo zgornja Brda, kjer je tudi večje sklenjeno zavarovano območje. Turizem se šele razvija, saj so še bolj prometno oddaljena od osrednjega dela Slovenije in Brd (a le nekaj kilometrov od Čedad). Hkrati ni možnosti za zaposlovanje izven kmetijstva (razen danes redki turizmi na kmetiji, umetniške galerije na primer v naselju Breg pri Golem Brdu), zato jih je izseljevanje še močnejše prizadelo.

Občina načrtuje obrtno-industrijsko cono v spodnjih Brdih (v smislu krepitev in razširitve obstoječe v Štalonih), kjer bi ugodna prometna povezanost pospešila razvoj, hkrati pa tudi kupcem ponudila večjo zgoščitev dejavnosti na enem mestu. Zabaviščno središče skupaj z igralniškim ocenjujemo kot popestritev turistične ponudbe, ki prispeva k povečanemu pretoku turistov in odprtju novih delovnih mest. Izpostavlja se vprašanje konkurence z Novo Gorico ter problem vključevanja in sprejetosti teh dejavnosti v okolju: zaenkrat je lokalno prebivalstvo (Neblo) to zelo dobro sprejelo, ker menijo, da gre za dejavnosti, ki so še v mejah nadzora. Ambiciozno je zastavljena gradnja izobraževalnih središč: Grad Vipolže naj bi bil študijsko središče kot del Politehnike (za senzorično ugotavljanje kakovosti vin in kot središče za podiplomski študij), a se sooča s pomanjkanjem sredstev, tako bodo morda zgradili manjše središče oziroma podpirali širitev zasebnih laboratorijev. Tudi načrti za izgradnjo več družinskih hotelov se pretežno usmerjajo v spodnja Brda. Povsem nov značaj ima najsodobnejša »kolonizacija«, za katero je značilno razraščanje naselij in zaselkov z novogradnjami, številnimi tudi arhitekturno problematičnimi. Zajela je zlasti prometno dobro povezane predele, za katere sta značilni tudi gospodarska stabilnost in ugodne demografske razmere.

Suha krajina

Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih kapitalov.

- 1. Pomanjkljiva infrastruktura.** Petina prebivalcev občine ni priključenih na vodovodni sistem (zlasti Ajdovska planota in nekateri manjši zaselki ali deli naselij, ki se oskrbujejo s kapnico), postopoma se izgrajuje javni kanalizacijski sistem. Cestno omrežje je znotraj občine dobro razvito, saj je zaledje Krke povezano z relativno novimi cestami. Širše gledano pa je občina slabše dostopna in oddaljena od glavnih prometnih tokov, kar ovira celovit razvoj občine. Izboljšanje cestnega omrežja in predvsem navezava na avtocesto bi lahko podaljšala suburbanizacijske lovke Ljubljane, kar bi v občino privabilo novo ali vsaj v preteklosti odtujeno, zdaj (v starejšem življenjskem obdobju) pa vračajoče prebivalstvo.
- 2. Neagrarna preteklost.** Še v 19. stoletju je bila zgornja dolina Krke eno izmed gospodarsko bolj razvitih območij Slovenije, k čemur je zlasti prispevalo fužinarstvo in železarstvo, razvite so bile tudi nekatere druge panoge (žagarstvo, oglarstvo,

strojarstvo, usnjarstvo). Po raznih ocenah (Volčini et al., 2002) je bilo takrat v teh obratih zaposlenih približno 2500 ljudi in glede na to je bila dolina Krke zelo neagrarna pokrajina. Propad fužinarstva in zgraditev železnice ob Temenici so območje potisnili v gospodarsko osamo. V začetku 20. stoletja je tako prišlo do ponovne preusmeritve v agrarno dejavnost.

3. **Bipolarni razvoj.** V Suhi krajini sledimo bipolarnemu razvoju: na eni strani je vitalno območje doline Krke, kjer število prebivalstva narašča in se zgoščujejo gospodarske dejavnosti; na drugi pa je zaledje doline, ki odмира (opuščajo se kmetijske obdelovalne površine, prevladujoči so procesi ogozdovanja, staranja prebivalstva in zmanjševanja števila prebivalstva). Važnejši dejavniki razvoja v občini Žužemberk, ki pa še niso dovolj izkoriščeni, so geografska lega v osrčju Dolenjske in neposredna bližina večjih zaposlitvenih središč, neokrnjena narava in podeželski značaj pokrajine ter posledično velika doživljajska vrednost pokrajine, primerne za razvoj turizma, in bogata naravna in kulturna dediščina. Vse te dejavnosti omejujejo številni zaviralni dejavniki: velika pokrajinska občutljivost zaradi kraškosti omejuje razvoj intenzivnega kmetijstva na že tako skromnih kmetijskih površinah, ovira tudi masovni turizem in zaradi pomanjkanja ustreznih zemljišč tudi razvoj večje industrije.
4. **Ekstenzifikacija pokrajine.** Kmetijstvo dodatno ovirata še posestna razdrobljenost in razgiban relief ter neugodna starostna struktura kmečkega prebivalstva. Delež kmetov je kljub skromnim naravnim danostim precej nad slovenskim povprečjem. Govedoreja pretežno mešanih kmetij je glavna panoga in najbolj tržno usmerjena kmetijska dejavnost v Suhi krajini. Zadnjih 20 let se ponovno širi ovčereja, konjereja in prašičereja sta relativno mladi panogi. V obdobju 1900–2000 se je delež gozda in travnikov zaradi deagrarizacije stalno povečeval, medtem ko so se površine njiv, sadovnjakov, vrtov, vinogradov in pašnikov stalno zmanjševale. Vse to kaže na vedno bolj ekstenzivno rabo. Obremenjevanje okolja je veliko kljub razpršeni poselitvi, saj občina še nima zgrajene kanalizacije (razen ožjega središča v Žužemberku, kjer je zgrajena tudi čistilna naprava predvsem za potrebe OPC).

Slika 28:

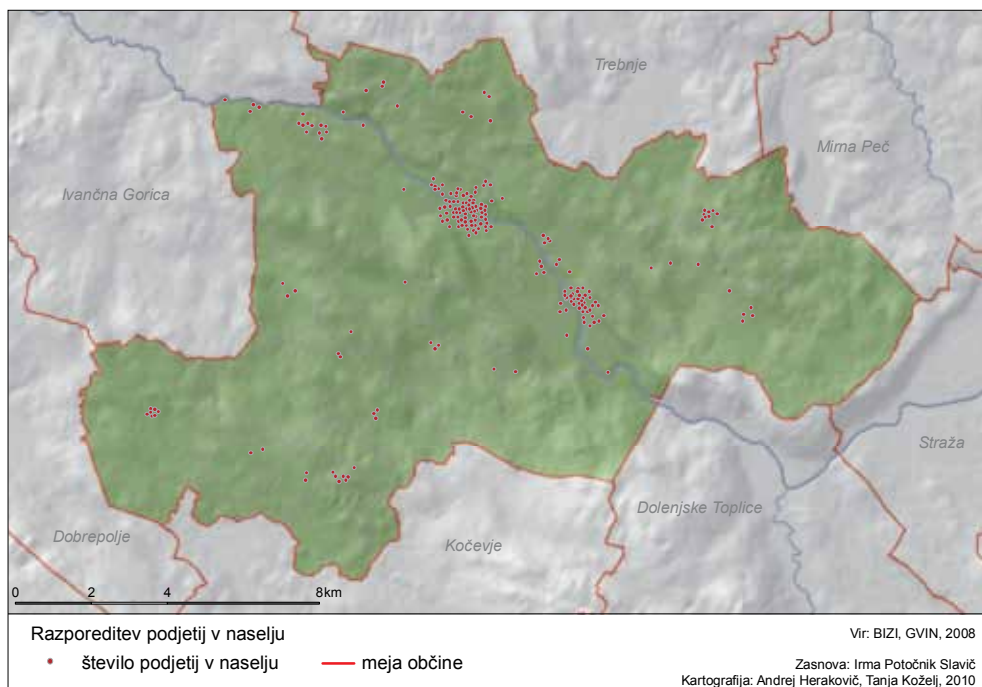
Dolina Zgornje Krke je bila do sredine 19. stoletja zelo neagrarna pokrajina, k čemur je zlasti prispevalo fužinarstvo in železarstvo, razvite so bile tudi nekatere druge panoge (žagarstvo, oglarstvo, strojarstvo, usnjarstvo). Zaradi različnih razlogov je že v začetku 20. stoletja prišlo do ponovne preusmeritve v agrarno pokrajino.

5. Dolgotrajno izseljevanje. Demografska slika občine je neugodna: izmed 51 naselij jih je 37 demografsko ogroženih. Dvajseto stoletje je bilo namreč obdobje izseljevanja in vsesplošnega upada števila prebivalcev. Po propadu železarstva in s speljanjem železnice mimo doline Krke na začetku 20. stoletja se je začela gospodarska kriza. Izseljevanje je bilo zato najmočnejše od leta 1890 do prve svetovne vojne in je bilo predvsem odraz gospodarske krize in agrarne prenaseljenosti. Druga svetovna vojna je prebivalstvo dodatno prizadela, kar je še pospešilo izseljevanje. Skupno število prebivalcev občine se je v zadnjih 120 letih skoraj prepolovilo (s 7407 leta 1880 na 4572 leta 2006). Vsa naselja v občini, razen Žužemberka, Dvora in Sadinje vasi, izkazujejo močan in stalen upad števila prebivalstva vse od začetka 20. stoletja do danes. Proces depopulacije še ni ustavljen. V prometno dostopnejši dolini Krke je število prebivalcev začelo stagnirati ali celo naraščati. V zaledju Krke pa je stagnacija prebivalstva v zadnjih dvajsetih letih opazna v naseljih Lazina, Lopata, Lašče, Mali in Veliki Lipovec, Dolnji Ajdovec in Podlipa, drugod pa število naglo upada oziroma se stara.

6. Pomanjkanje delovnih mest. Pomanjkanje delovnih mest je velika ovira za razvoj občine. V preteklosti se je pretežno izven občine zaposlovala predvsem nekvalificirana delovna sila, zato izobrazba ni igrala tako pomembne vloge. Neustrezna delovna mesta v manjših in bližnjih obratih bolje izobražene delovne sile ne zadržujejo, temveč jo silijo k dnevni migraciji ali izselitvi. Velika večina zaposlenih je dnevnih migrantov. Sekundarni sektor še vedno zaposluje največ prebivalcev, kar kaže tudi na gospodarsko odvisnost in nerazvitost občine. Industrijska nerazvitost Suhe krajine pa je na srečo imela tudi nekaj dobrih posledic, saj je okolje ostalo skoraj neobremenjeno

Slika 29: Razporeditev podjetij v občini Žužemberk.

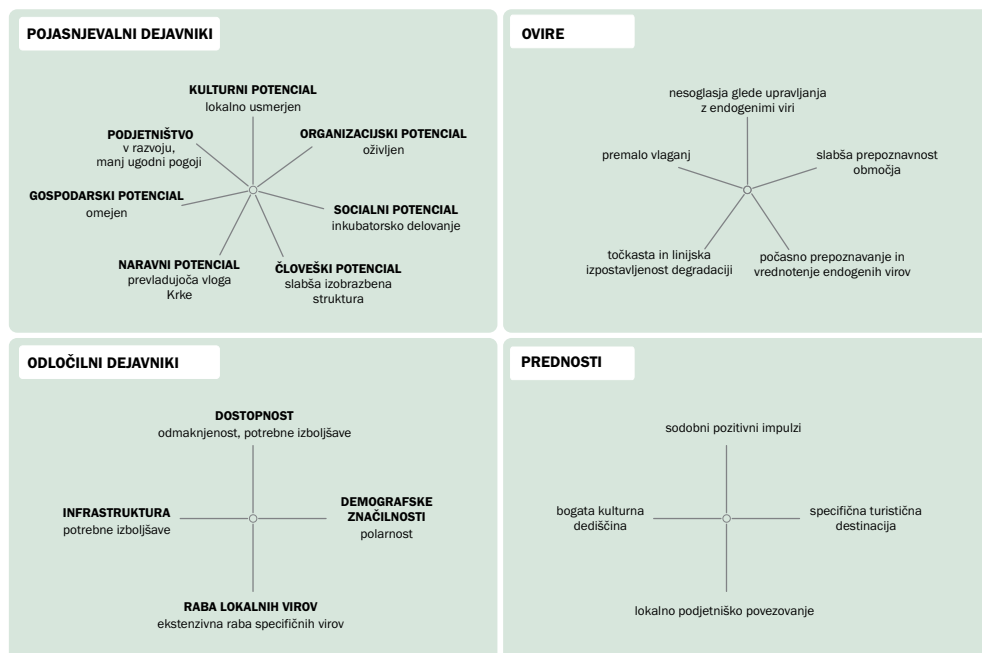

z industrijskimi odpadki. Edina industrijska obrata, ki sta se razvila v Občini Žužemberk, sta bila Iskra – tovarna keramičnih kondenzatorjev (ustanovljena 1960, kasneje Keko) in lesnopredelovalno podjetje Novoles Dvor (ustanovljeno 1950 kot Ergo Dvor). Tovarna Iskra je šla leta 1994 v stečaj in je obdržala majhno število zaposlenih, Novoles so prestavili v Stražo. Tako danes prevzemajo razvoj zasebna podjetja: Kekon, Keko Oprema, Keko Varicon, Stelem in FS prevozi; sledijo drobni podjetniki (Metes, Unitplast, Install, Alboma, Ribarnica Legan, KZ Suha krajina s trgovsko in gostinsko mrežo v Suhi krajini, v zadnjem času tudi s svojo pekarno Grad). Veliko ljudi se ukvarja z lesno dejavnostjo (razrez lesa, mizarstvo) in avtoprevozništvom.

Endogeni razvojni potenciali in razvojne možnosti Suhe krajine.

- 1. Turizem na podeželju.** Občina ima razpoložljive potenciale za razvoj okolju prijaznega in na bogati dediščini temelječega podeželskega turizma in nanj vezanih storitvenih dejavnosti, povezanih z rabo Krke in njenega zaledja. Turistična infrastruktura še ni zadostna, premalo je prenočitvenih zmogljivosti, velikokrat se zanemarijo vplivi na okolje in lokalni interesi. Potencialno je zanimivo tudi ohranjanje nekaterih obrti (mlinarstvo, kovaštvo, žagarstvo).
- 2. Mešane kmetije s specializiranimi kakovostnimi pridelki.** Za intenzivno kmetovanje je velika večina kmetij premajhna, zato je potrebna usmeritev v tržne vrzeli: ekološko kmetijstvo, sadjarstvo, čebelarstvo, živinorejo, vinogradništvo. Kakovost življenja na podeželju naj temelji na uvajanju gospodarskih dejavnosti, ki izhajajo iz lokalnih virov in danosti in niso v nasprotju z varovanjem okolja.

Slika 30: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Suhe krajine.

- 3. Nevarnost okoljske degradacije razvojne osi.** Gospodarska dejavnost je omejena na ozko dolino reke Krke, skrb vzbujajoče pa je zaledje doline, ki gospodarsko in demografsko odмира. Z vidika uravnoteženega razvoja občine bi bila bistvena razbremenitev doline Krke in uvajanje novih zaposlitvenih možnosti v zaledju, za kar bi bilo potrebno izboljšati infrastrukturo, določiti ustrezne lokacije za razvoj dejavnosti, predvsem pa osveščati prebivalstvo o kakovosti življenja na podeželju.

Brkini

Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih kapitalov.

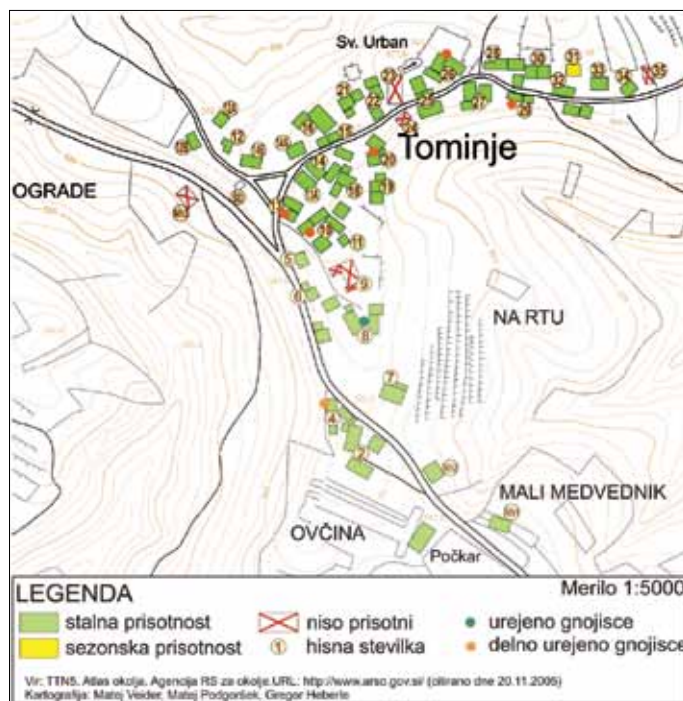
- 1. Dolgotrajen demografski upad.** Največje število prebivalcev je popis v 43 brkinskih naseljih zabeležil med letoma 1890 in 1910 (15.000), nato je njihovo število naglo upadalo. Splošna gospodarska, predvsem pa agrarna kriza je spodbudila množično izseljevanje v primorska mesta (Trst, Reka) in čezmorske dežele. K hitremu propadanju kulturne pokrajine sta na začetku 20. stoletja največ pripomogli prva svetovna vojna in italijanska okupacija, kasneje druga svetovna vojna in nazadnje še priključitev Trsta k Italiji leta 1953. Danes živi na območju Brkinov okrog 7000 prebivalcev. Brkinska naselja imajo neenakomeren demografski razvoj: porast je opaziti v zadnjih dveh desetletjih na robu Brkinov (Hrpelje, Podgrad, Slivje), stagnacijo v Artvižah, D. Bitnjah, Rodiku, upadanje pa v preostalih naseljih. Upadanje se je nekoliko umirilo v obdobju 1981-2000, ker se je najbolj vitalni del prebivalstva do tedaj že odselil. Za Brkine je značilno zelo intenzivno staranje prebivalstva, rodnost je manjša od smrtnosti.

Naselja imajo izrazito slemensko lego: zaradi redkih ravnih površin, primernih za poljedelstvo, so večinoma na ožjem in strmejšem delu slemen (Pregarje, Huje, Tominje, Prelože), v vzhodnih Brkinih pa predvsem na vrhu kopastih vzpetin (Sabonje, Podbeže, Veliko Brdo), tudi skoraj vsaka slepa dolina ima na robu svoje naselje (Brezovica, Slivje, Velike Loče ipd.). Za večino naselij je značilna gručasta strnjena zazidava.

Zaposlitvenih središč (razen osnovne šole v Pregarjah in nekaj obrtnikov ter samozaposlenih kmetov) v Brkinih ni, so pa na njihovem robu: Ilirska Bistrica, Hrpelje-Kozina, Divača, Pivka, Podgrad, nekaj je zaposlenih v obalnih mestih, tudi v Ljubljani in Italiji. Posledična je preobrazba naselij v spalna oziroma obljudena le ob koncu tedna s strani vračajočih ostarelih domačinov, tedenskih migrantov ali vikendašev. Tako se ponekod tradicionalne kmečke hiše spreminjajo v počitniške, s tem se spreminja videz in funkcija domov, naselij in pokrajine. Prehodna in obmejna lega je spodbudila razvoj gostinskih in storitvenih dejavnosti predvsem v Podgrajskem podolju, tj. izven Brkinov.

- 2. Gospodarsko zaledje Trsta.** Od začetka 18. stoletja do konca druge svetovne vojne se je kmetijstvo razvijalo v odvisnosti od ključnega tržaškega trga in Reke, saj so Brkini predstavljali njuno gospodarsko zaledje. Intenzivno sadjarstvo se je začelo razvijati v 19. stoletju. Obdobje od prve svetovne vojne do leta 1956 so zaznamovale tradicionalne vezi s Trstom, njihova prekinitev po priključitvi Trsta Italiji ter posledičen gospodarski zaton Brkinov in tudi zamiranje sadjarstva. Sledila sta dva neuspešna poskusa njegove obnove; razlog je bil v pomanjkanju izkušenih sadjarjev. Do konca 70-ih let 20. stoletja je bilo kmetijstvo v Brkinih najpomembnejša gospodarska panoga. Od nastanka samostojne države in postavitve državne meje s Hrvaško so

Slika 31: Zasedenost hiš v Tominju.

se Brkini še bolj gospodarsko-razvojno marginalizirali. Z vidika sadjarstva so znani po pridelavi jesenskih in zimskih jabolk zlasti na severovzhodnih flišnih predelih. Slive, češplje, češnje in višnje uspevajo na jugozahodnem in osrednjem delu Brkinov, na južnem obrobju gojijo orehe in lešnike. Ekološko kmetijstvo in dopolnilne dejavnosti na kmetiji se razvijajo počasi in v izjemno majhnem obsegu.

Endogeni razvojni potenciali in razvojne možnosti Brkinov.

- 1. Kmetijstvo s sadjarstvom.** Kmetijstvo s sadjarstvom je še danes ena najpomembnejših gospodarskih panog Brkinov, saj ima dolgo tradicijo in je pogojeno s specifičnimi naravnimi dejavniki (slemena v termalnem pasu, flišna podlaga, nevarnost žleda, burja, močno ogozdovanje, strma pobočja in izpostavljenost eroziji).
- 2. Razvoj turizma zaradi potenciala bližine glavnih turističnih tokov, a pomanjkanje turistične infrastrukture.** Prehodnost znotraj ali ob robu Brkinov je velik potencial zaradi obsežnih turističnih tokov, ki pa se zaenkrat Brkinom na široko izognejo zaradi splošne nizke stopnje prepoznavnosti in pomanjkanja turistične infrastrukture. Zaradi pomanjkanja finančnega in drugih elementov podeželskega kapitala ter kroničnega primanjkljaja podjetništva tudi postopno in točkasto usmerjanje v razvoj turizma poteka počasi. Aktiven je TIC v Ilirski Bistrici, posebno vzpodbudo je pomenila registracija lastne blagovne znamke (Brkinska slivovka), za turistične namene osnovane tematske poti (Brkinska sadna pot, Kettejeva pot, Pot Toneta Kralja).

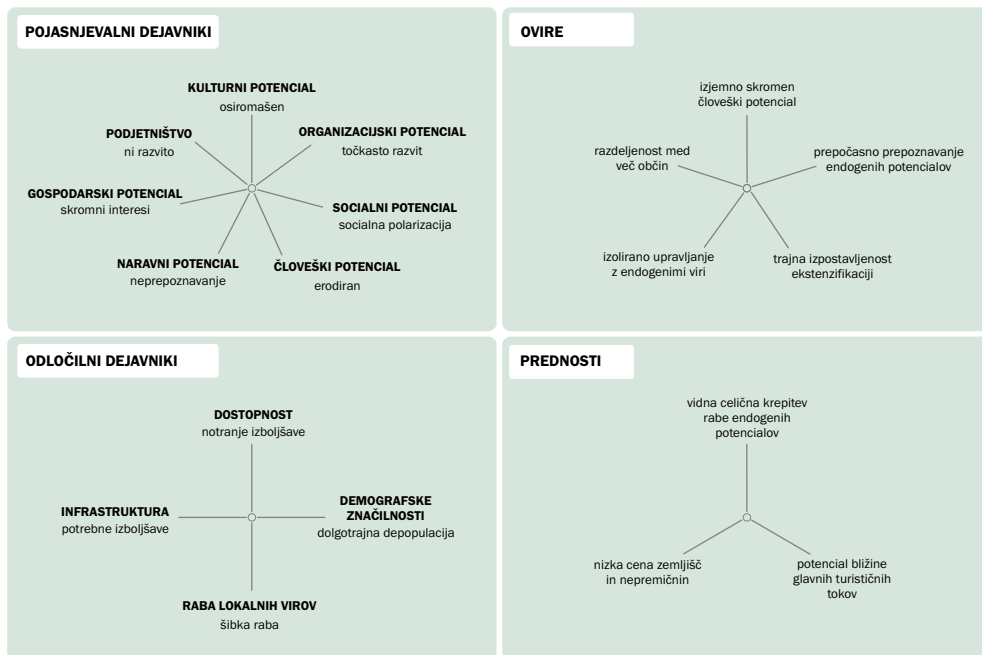

Slika 32:

Velik potencial, zaenkrat še premalo izkoriščen, predstavlja makro prometni položaj Brkinov. Turistični tokovi so zaenkrat večinoma mimobežni, saj se Brkinom na široko izognejo zaradi splošne nizke stopnje prepoznavnosti in pomanjkanja turistične infrastrukture.

3. Počasno oživljanje podeželskega potenciala. Brkinski potenciali se skrivajo v bogatem podeželskem kapitalu (ribolov, gobarstvo, lov, jahanje). Dve turistični društvi skrbita za promocijo lokalnih običajev (škoromati, brkinska žganjekuha) in posebnosti (Češpovi dnevi v Slivju, ledenice, Dimnice). Večni problem ostaja pomanjkanje ljudi in njihovo nezadostno angažiranje za napredek lokalne skupnosti. Turistični potencial Brkinov zmanjšujejo bližnja priznana in uveljavljena turistična središča (Lipica, Škocjanske jame ipd.).

Slika 33: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Brkinov.

Regionalni gospodarski krogi

Gospodarski krogi predstavljajo zaradi zasnove in načina delovanja primer aktivnega vključevanja endogenih razvojnih potencialov podeželja v lokalno/regionalno gospodarstvo. Raziskave o delovanju regionalnih gospodarskih krogov so redke in se osredotočajo predvsem na proučevanje pridelave, predelave, distribucije in potrošnje glavnih kmetijskih proizvodov. Zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov ne moremo izdelati natančnih kvantitativnih analiz; lahko podamo grobe ocene vključevanja izbranih proizvodov podeželja v regionalne gospodarske kroge. Uspešnost delovanja regionalnih gospodarskih krogov nakazuje stopnjo prepoznavanja, aktiviranja in rabe endogenih razvojnih potencialov podeželja. Uspešno delujoči regionalni gospodarski krogi prispevajo h gospodarski krepitvi podeželskih območij, v dolgoročnem smislu tudi k zmanjševanju regionalnorazvojnih razlik.

Teoretična izhodišča regionalnega gospodarskega kroga

V ekonomski teoriji je termin gospodarski krog (ang. *economic cycle*, nem. *Wirtschaftskreislauf*) opredeljen kot poenostavljen in shematiziran prikaz gospodarskih odnosov oziroma tokov med gospodarskimi enotami (zasebnimi gospodinjstvi, podjetji, državo in drugimi državami). Uporabljamo ga za boljše razumevanje, predstavitev in raziskovanje denarnih tokov in tokov dobrin v gospodarstvu (Medmrežje 10). Osnovna opredelitev sicer nakazuje zaprtost gospodarskih odnosov med navedenimi gospodarskimi enotami, v realnosti sta oba elementa (tokovi in enote) povezana, medsebojno soodvisna in odprta v širši sistem (regija, mednarodna raven). V poenostavljeni obliki jih je (kot fr. *tableau économique*) francoski fiziokrat François Quesnay opisal kot tokove dobrin in denarne tokove med gospodinjstvi in podjetji ter obratno; poudaril je še drugo zakonitost, da vsakemu toku dobrin ustreza obratni denarni tok.

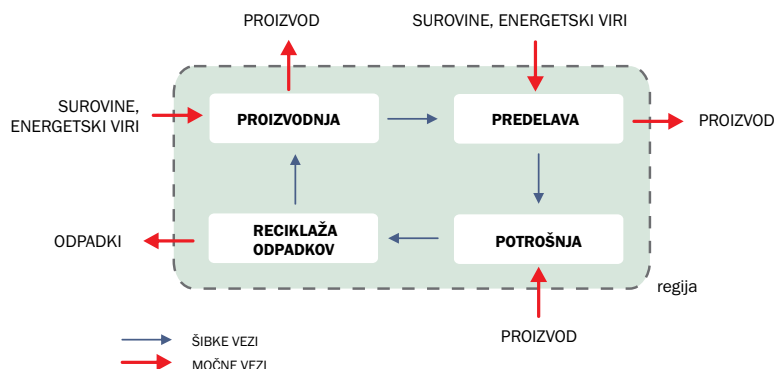
Gospodarski krog v ožjem smislu upošteva samo povezave med podjetji in gospodinjstvi: gospodinjstva prispevajo proizvodne dejavnike (zemlja, delo, kapital), tok dobrin tako poteka od gospodinjstev k podjetjem. Kot nadomestilo gospodinjstva od podjetij dobijo dohodek, ki se končno spet vrača k podjetjem, saj gospodinjstva nakupujejo njihove dobrine in storitve.

Gospodarski krog v širšem smislu upošteva vezi med podjetji, gospodinjstvi, bankami in državo: gospodinjstva so udeležena pri delu in nakupih, podjetja kupujejo surovine, proizvajajo in prodajajo dobrine ter storitve, banke posredujejo denar, država pobira davke in s tem financira javne storitve (Medmrežje 9).

Zanimiva je primerjava med idealno (trajnostno) zasnovo regionalnih gospodarskih krogov in njihovo realizacijo v sedanjem času, ki kaže (ne)ravnotežje odnosov med regijo in zunanjim svetom. Očitna je sedanja pretežno ekstrovertirana usmeritev gospodarskih odnosov: surovine in energetski viri so večinoma proizvedeni izven regije, zelo malo je proizvodnje, trženja in prodaje vmesnih proizvodov v regiji, saj je le-ta usmerjena v izvoz »lastnih« končnih proizvodov. V istem času se uvažajo vmesni in končni proizvodi, ki bi

jih večinoma lahko proizvedli v regiji. Sistem je v veliki meri naravnan k izvozu odpadkov po končani življenjski dobi proizvoda.

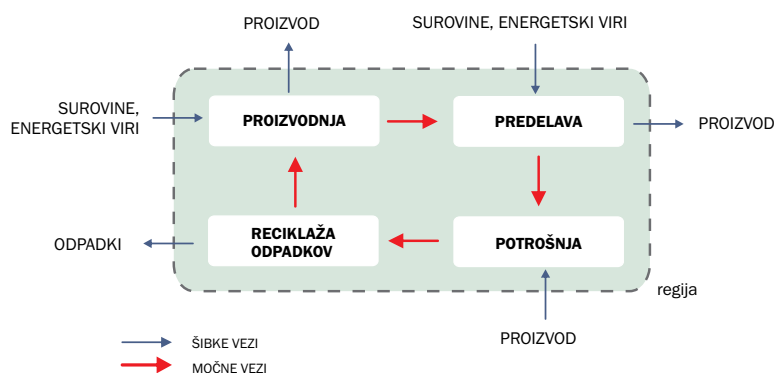
Slika 34: Model delovanja regionalnih gospodarskih krogov v sedanosti.

Vir: Peteres, Sauerbronn, Spehl, 1996; cv. Maier, 2002, str. 75.

V idealnem modelu, v smislu katerega naj bi zaradi dolgoročnega uresničevanja ciljev uravnoteženega regionalnega razvoja vse bolj intenzivno delovali zlasti na podeželju, kjer so prisotni naravni in družbeni predpogoji, je poudarjena krepitev gospodarskih odnosov znotraj regije: uporaba in predelava lastnih surovin in energetskih virov, iz njih izhajajoča proizvodnja znotraj regije, spodbujanje zavesti kupcev za povečan nakup izdelkov, proizvedenih v regiji, tudi večja odgovornost znotraj in med gospodarskimi odnosi in enotami za predelavo odpadkov. Model regionalnih gospodarskih krogov naj bi tako krepil notranje odnose, zmanjšal odvisnost od zunanjega okolja, gospodarskih odnosov in enot ter istočasno s svojimi proizvodi prodrl na tuja tržišča. To seveda pogojuje tudi razvoj tehnologij, sposobnih uporabe lokalnih/regionalnih virov, privlačnosti*, kapitalov in potencialov, krepitev regionalne identitete in odgovornosti med vsemi gospodarskimi enotami za proizvodni proces v celoti.

Slika 35: Zasnova regionalnih gospodarskih krogov prihodnosti.

Vir: Peteres, Sauerbronn, Spehl, 1996; cv. Maier, 2002, str. 76.

Regionalni gospodarski krogi so podpora zmanjšanju transportnih in boljšemu nadzoru materialnih tokov, zagotavljajo pregled nad razvojem znotraj regije in imajo pozitivne učinke na regionalni trg delovne sile. Gospodarski krogi delno pokrivajo regionalne potrebe in krepijo regionalno identiteto in povezanost prebivalcev, ker postavljajo v središče pozornosti človeka in skupnost. Glavni gospodarski cilj takšnega kroga je povečanje regionalne dodane vrednosti. Z izboljšanjem regionalne izvozne bilance pride do dodatne blaginje v regiji. Regija tako ne izvaža le surovine, ampak predelane izdelke z višjo vrednostjo. Najpomembnejši gospodarski vidik regionalnih gospodarskih krogov je ohranitev regionalnih delovnih mest. Če je ljudem neke regije zagotovljena zaposlitvena baza, se lahko zmanjša odseljevanje. Predvsem mladim, dinamičnim skupinam prebivalstva, ki so nagnjene k odseljevanju, je treba zagotoviti (tako po številu kot po kakovosti in raznolikosti) ustrezna delovna mesta.

Regionalni gospodarski krogi omogočajo tudi bolj učinkovito sodelovanje in soodgovornost za dejanja in proizvode. Regionalna usmeritev gospodarstva ustvarja bolj jasen gospodarski krog in večje vključevanje socialnih skupin, ki oblikujejo in dosegajo okoljsko-politične cilje in ukrepe z intenzivnim vključevanjem potrošnika in proizvajalca v odgovornost za proizvod. Regionalni gospodarski krogi so zanimivi tudi z vidika podjetij, saj temeljijo na večji regionalni prepoznavnosti in zavezanosti k nakupu lokalnih/regionalnih proizvodov. Ustvarjajo se odnosi, ki temeljijo na zaupanju in vzajemnosti vseh vključenih. Odnosi med podjetji zahtevajo večjo prilagodljivost in večkrat poenostavljajo izmenjavo informacij in dobrin.

Območja/regije, ki so potencialno primerna za izgrajevanje regionalnih gospodarskih krogov morajo imeti dovolj velike zaloge surovin (s tem je določena njihova velikost), obnovljive vire energije, fosilna goriva itd. Primarne vire lahko uporabimo v regionalnih gospodarskih krogih zlasti pri pridelavi, predelavi, distribuciji in ponovni uporabi, istočasno imajo lahko tudi določen vpliv na formalno in stalno izobraževanje obstoječe in potencialne delovne sile (na primer v regijah, bogatih z lesno zalogo, na področju oskrbe z vodo, pri reciklaži odpadkov, dobaviteljnih energije, odnosu do zdravja). Regije s specifičnim know-howom so zelo primerne za izgradnjo regionalnih gospodarskih krogov in mrež, ravno tako tudi območja, na katerih je močno prisotno zavedanje strukturnih problemov ali na območjih, kjer strateško kombinirajo kratko-, srednje- in dolgoročne projekte in perspektive. Vsa območja seveda ne razpolagajo z vsem naštetim, zato pa so sposobna posamezen člen bolje uporabiti in razviti ter s tem nadomestiti primanjkljaj neke druge.

Izpostavlja se vprašanje ali obstajajo v sodobnem globaliziranem gospodarstvu realne možnosti za majhna in srednje velika podjetja v smislu krepitve regionalnih gospodarskih krogov? Na primeru Zgornje Frankovske je Hacker (2000) ugotovil, da ima trgovina zaradi organizacijskih in družbenih struktur idealne predpostavke za realizacijo regionalnih gospodarskih krogov. Problematično pa ostaja dejstvo, da število trgovin zlasti na podeželju že leta nenehno upada. Zaradi tega obstaja v dolgoročnem smislu strah pred kritično maso trgovcev (podobno tudi mlinov, žag ipd.), potrebnih za doseganje konkurenčnega sodelovanja. Konkretni primeri regionalnih gospodarskih krogov (večinoma nemški, avstrijski in švicarski) potrjujejo predvidevanja, da danes uporabljamo le peščico številnih razpoložljivih možnosti, saj je potencial za povečanje regionalne dodane vrednosti ogromen. V procesu globalizacije se (bodo) namreč le regionalne

strukture v regiji zavzemajo za regionalne probleme in njihovo reševanje z endogenimi koncepti.

Preko regionalnih gospodarskih krogov poskušamo aktivirati in krepiti (regionalne) razvojne potenciale. Za nekoga, ki v regiji prebiva in je v njej tudi zaposlen, obstaja večja verjetnost, da razvije pozitiven odnos do regije: v praksi je to lahko razvidno kot aktivno vključevanje posameznika tudi na socialnem in političnem področju. Regionalnost sama po sebi še ni znak kakovosti, pa tudi sam znak kakovosti še ne pove nič o regionalnosti; za proizvod je odločilnega pomena njegova kakovost. Regionalnost in kakovost sta predpogoj za potencialno tržno uspešno pozicioniranje regionalnih proizvodov.

Prav posebno vprašanje in v današnjem času tudi novo kakovost predstavlja lokalna/regionalna identiteta in njena vloga pri oblikovanju regionalnih gospodarskih krogov. Raziskave (Klemenčič M.M., 1995 in 1997) so pokazale, da se ljudje v prvi vrsti istovetijo z lokalnimi naselji; ne zanima jih širše območje, pač pa točke (transportna križišča, vozlišča). Zavedanje in interes za lokalno identiteto se hitro spreminja, kar je posledica številnih gospodarskih in drugih sprememb, medtem ko je za oblikovanje regionalne identitete potrebno več časa. Poleg precej dobro razvite identitete na ravni naselij je Klemenčič na srednjem in zgornjem Gorenjskem odkril (1995 in 1997), da se je identiteta zelo poredko ohranila na širši lokalni ravni, torej da se je raztezala na večji del ali celotno (večinoma manjšo) občino. Lokalna identiteta te vrste se je običajno razvila na osnovi tradicionalne gospodarske dejavnosti, hkrati so taka območja običajno fiziognomsko homogena (ravnine, hribi, kotline, doline). Zaradi upada in propada osnovne gospodarske dejavnosti, ki je zaznamovala celotno življenje prebivalcev območja, se je individualnost začela izgubljati in skupaj z njo tudi ime območja, zlasti zato, ker je pogosto vključevala negativni predznak (primer prebivalcev Suhe krajine). Oživetev lokalne/regionalne identitete ali oblikovanje nove je v času postmodernizma zlasti na podeželju spet prisotno, med drugim tudi zaradi želje po krepitvi danes precej osiromašenih medosebnih odnosov, zaradi »romantičnega« odnosa do pretekle bogate tradicije ali pa zaradi možnosti, da nekdanja posebnost, ohranjena v bolj ali manj živi obliki in na različne načine (praznovanja, proizvodi ipd.), dobi tudi sodobno tržno uporabnost.

Slika 36:

Vzporedno z obnovo gradu se je v občini Žužemberk razvilo kar nekaj društev, ki izhajajo iz bogate srednjeveške dediščine (na primer Žužemberški rogisti, Društvo srednjeveških najemnikov). Tovrstno delovanje prebivalce medsebojno povezuje, hkrati pa prispeva k večji (turistični) privlačnosti in prepoznavnosti.

Poleg gospodarske baze, ki običajno zadržuje prebivalstvo na podeželju, se pri oblikovanju regionalnih gospodarskih krogov pogosto uporablja koncept ohranjanja regionalnih posebnosti, kar lahko obravnavamo tudi v smislu oživljanja in krepitev lokalne/regionalne identitete. Velikokrat gre za primere »kulture prehranjevanja«: lokalne/regionalne specialitete (nekaj registriranih primerov tudi pri nas: Belokranjska pogača in povitica, Prekmurska gibanica, Nanoški sir, Mohant, Kočevski gozdni med, Zgornjesavinjski želodec, Idrijski žlikrofi, Kraški pršut, različna vina, naravne mineralne vode). Samo znanje, posebnosti in skrivnosti proizvodnje na majhnem območju se lahko generacijsko prenašajo. Pomembno vlogo pri aktiviranju regionalne kulture prehranjevanja ima trgovina z živili: tovrstno so zanimivi lokalni prazniki, na primer žegnjanja oziroma šagre, dnevi promocije določenih proizvodov, kmečke tržnice ipd., pri katerih se širšemu okolju predstavijo določene specialitete. Zaradi tega je izgradnja gospodarskih vezi znotraj regije odločilen pogoj za funkcioniranje koncepta regionalnih gospodarskih krogov. Izgraditi je potrebno tudi mreže sodelovanja med kmetijstvom in trgovino z živili, pa tudi med proizvajalci, potrošniki in obiskovalci v regiji.

Kritika regionalnih gospodarskih krogov večinoma prihaja s strani zagovornikov neoklasične gospodarske politike, ki podpiranje regionalnih konceptov označujejo kot vmešavanje v tržne zakonitosti. Ostro nasprotujejo regionalnim gospodarskim krogom, ki jih vidijo kot element tržne zaščite: vsaka oblika zaščite bi po njihovem mnenju samo zavlačevala strukturne spremembe, krepitev regionalnega gospodarstva pa bi vodila k zmanjšanju blaginje. Tako s tržno-gospodarskega vidika zavračajo vsakršen vpliv na lokalno ponudbo in se sklicujejo na samoregulativno sposobnost trga. Zanimarjajo okoljske in socialne sestavine regionalnega gospodarstva ter pasivno sprejemajo nadaljevanje negativnih prebivalstvenih procesov. Princip uravnoteženega razvoja, sprejeti zakoni in resolucije ter pobude lokalnega prebivalstva pa kar kličejo k tlakovanju novih poti regionalnemu gospodarstvu v vsaki niši globaliziranega gospodarstva.

Kritika je smiselna tudi z geografskega vidika: spodbujanje regionalnih gospodarskih krogov naj bi zmanjševalo razvojno zaostajanje območij (zlasti podeželskih) in postopoma odpravljalo regionalnorazvojne neenakosti. Izpostavlja pa se vprašanje, če z njihovo krepitevijo ne spodbujamo nastanek (nove) geografije neenakomerne razvitosti ob jasni predpostavki, da vsa (podeželska) območja nikoli ne bodo enakomerno razvita.

Načrtovana trajnostna situacija predvideva jasno krepitev gospodarskih odnosov znotraj regije:

- vse sestavine, uporabljene v celotnem gospodarskem krogu, so vključene v proizvodni proces znotraj regije – tudi odpadki (okoljski vidik);
- podaljša se življenjski krog proizvoda znotraj regije, s tem tudi poveča njegova dodana vrednost (gospodarski vidik);
- zaradi povečane odgovornosti za proizvod in njegovo rabo znotraj regije se krepijo odnosi med tistimi, ki so del proizvodnje, predelave in potrošnje (socialni vidik).

Prenos ideje regionalnih gospodarskih krogov iz teorije v prakso

Tuje izkušnje. Poudarjanje krepitve regionalnega gospodarstva je potekalo v povezavi s prevzemanjem razvojnega koncepta od spodaj navzgor, ki je že v sedemdesetih letih 20. stoletja v praksi našel potrditev predvsem v Avstriji in na Bavarskem ter dosegel določen višek s preobrazbo evropskih strukturnih skladov leta 1985, tj. s promoviranjem podeželja preko cilja 5b. Zanimiva je primerjava usmeritev in ukrepov regionalne politike v zadnjih tridesetih letih, saj vidimo njihovo zorenje v smislu prepoznavanja elementov in pozitivnih učinkov regionalnih gospodarskih krogov na podeželju.

V 80-ih in 90-ih letih 20. stoletja so strategije in ukrepi regionalne politike, namenjene predvsem podeželju, podpirali (Maier, 2002):

- sodelovanje med majhnimi in srednjimi podjetji za krepitev konkurenčnih sposobnosti, racionalizacije in aktiviranja regionalne potrošnje;
- pobude za iskanje tržnih niš in novih organizacijskih oblik;
- prenos inovacij in informacij do porabnikov (sejmi inovacij);
- ustanavljanje družb s skupnim interesom;
- poživitev regionalnih gospodarskih krogov s krepitvijo znotrajregionalnih tokov dobrin in storitev.

V programskem obdobju 2000-2006 se je na primer nemška regionalna politika vse bolj osredotočala na pobudo LEADER+ (Maier, 2002), ki je podpirala:

- ustanove za povezovanje ponudbe regionalnih proizvodov (t. i. organizacije regionalnih proizvajalcev);
- mala in velika podjetja;
- sodelovanje in trženje lokalnih proizvodov (informativne table, skupna tržna in izvozna vlaganja), pilotne projekte za trženje lokalnih proizvodov podeželja, ki je blizu zgostitvenim območjem;
- ustanove za skupno prodajo lokalnih proizvodov (»mamina in očetova trgovina«);
- gospodarsko raznovrstnost na podeželju;
- izgrajevanje in ohranjanje regionalnih gospodarskih krogov.

V programskem obdobju 2007-2013 naj bi pobuda **LEADER** kot horizontalna os in metodološko orodje povezovala vse tri vertikalne osi politike razvoja podeželja, njeno glavno poslanstvo oziroma dolgoročni cilj je aktiviranje endogenega razvojnega potenciala podeželja. To naj bi postopoma dosegli s krepitvijo lokalnih zmožnosti za ohranjanje in povečevanje zaposlitve in gospodarske raznolikosti podeželja. Prebivalci podeželja naj bi to občutili kot razvoj podeželske infrastrukture, oživljanje podeželja, izboljšanje osnovnih storitev, krepitev lokalnega gospodarskega razvoja in z izvedbo lokalnih razvojnih strategij udeležali svoje ideje (Rural Development, 2005). Dolgoročni cilj, katerega dobrobiti naj bi bili deležni vsi prebivalci podeželja, bi z instrumentom, ki se

sicer posebej ne označuje kot regionalni gospodarski krog, ima pa vse njegove elemente, dosegli na naslednji način:

- s povečanjem zmožnosti lokalnih javno-zasebnih partnerstev, spodbujanjem in ohranjanjem znanja in veščin, ki pomagajo aktivirati lokalni potencial;
- s sodelovanjem in spodbujanjem inovacij, podjetništva, poudarjanjem krepitve oskrbe z lokalnimi storitvami;
- z izboljšanjem lokalnega vodenja s poudarkom na izboljšanju odnosov med kmeti, gozdarji in lokalnim gospodarstvom.

Tokrat je večji poudarek na krepitvi lokalnega okolja, njegovih zmožnosti preko ohranjanja bogatega znanja, povezovanja države in zasebnega kapitala, krepitvi lokalnega podjetništva, ki je zainteresirano tudi za ohranjanje lokalnega oskrbnega sistema, krepitvi okoljsko odgovornega, medgeneracijskega in gospodarskega odnosa med vsemi prebivalci podeželja.

Očitno ponavljanje tematik dokazuje globoko zasidranost tovrstnih problemov podeželja in verjetno tudi nezadostno dosedanje učinkovitost, pomanjkanje časa in denarja za izvedbo programov ter tudi nepripravljenost/nezainteresiranost prebivalcev podeželja za tovrstno delovanje.

Želja po povečanju regionalne dodane vrednosti zahteva tudi regionalne gospodarske kroge in kakovostne izboljšave lokalnih proizvodov, kar je empirično dokazoval Walter Isard (Maier, 2002, str. 74) v petdesetih letih 20. stoletja. Maier je v začetku sedemdesetih let 20. stoletja proučeval registracijo lokalnega proizvoda na primeru Ostrachtala. Spehl je napisal kar nekaj študij o lesni industriji v Porenju, pa tudi o proizvodnji in distribuciji govedine ter ugotovil, da imajo regionalni gospodarski krogi velik potencial (cv. Maier, 2002). Za okrožje Neumarkt na Zgornjem Frankovskem so Bätzing, Ermann in Scheu (1999) naredili podrobno raziskavo tržnega potenciala, regionalne samooskrbe in regionalnih mehanizmov za različne kmetijske in trgovske proizvode. Našli so na primer dokaze o regionalni stopnji samooskrbe (114 %) s svinjino; le desetina svinjine, proizvedene v okrožju, je tu tudi konzumirane, kar je slaba tretjina vse v okrožju porabljene svinjine. Zelo podrobna in teoretično podprta je analiza švicarskih organizacij regionalnih proizvajalcev kot preoblikovalcev obstoječe preskrbe s hrano, ki temelji na konceptu neoendogenega razvoja (Hofer, Stalder, 2000). Mühlinghausova (2002) izpostavlja uporabnost koncepta neoendogenega razvoja in njegovo realizacijo v smislu krepitve regionalnih gospodarskih krogov kot izjemno primerno razvojno možnost za gorska (obrobna) območja.

Meodološka izhodišča raziskave regionalnih gospodarskih krogov. Vodilna ideja pri aktiviranju regionalnih gospodarskih krogov je ohranjanje oziroma ustvarjanje decentraliziranih delovnih mest na podeželju, zaradi česar smo najprej proučili dejansko gospodarsko stanje izbranega območja. Zaradi zapletenosti razmer in dejstva, da je zelo malo ali sploh ne obstajajo primerljive raziskave, se analiza osredotoča na prepoznavanje in analizo temeljnih proizvodov na proučevanem območju ter na njihovo nadaljnjo obdelavo, predelavo in potrošnjo. Cilj analize je podrobno zajetje aktualne situacije na omenjenem območju, iz česar želimo razviti konkretna priporočila za krepitev regionalnih gospodarskih krogov.

Z metodološkega vidika je raziskava izjemno problematična, ker ne razpolagamo s podatki o regionalni proizvodnji, predelavi in porabi, zato naše ugotovitve temeljijo na kritičnem ovrednotenju in primerjavi ocen, pridobljenih s strani pristojnih lokalno/regionalno pomembnih podjetij. Ker raziskovanje in ugotavljanje pretoka dobrin v regionalnem gospodarskem krogu ni preprosto, smo uvodoma uporabili model, ki omogoča odkrivanje in prikaz soodvisnosti med različnimi fazami in akterji proizvodnje, predelave, distribucije in potrošnje ter nam je pomagal pri analizi prodajnih poti izbranih kmetijskih oziroma gozdarskih proizvodov na proučevanih območjih.

Z vidika dejanskega delovanja gospodarskih krogov in potencialnih možnosti za njihovo krepitev smo proučili Zgornjo Savinjsko dolino (lesno gospodarstvo) in Goriška brda (pridelava vina). Suha krajina zaenkrat še nima vodilnega in širše prepoznavnega regionalnega proizvoda, katerega vključevanje v regionalni gospodarski krog bi lahko spremljali (kot potencialni tovrstni proizvod se še najbolj nakazuje cviček), zato smo proučili splošno razvojnogospodarsko stanje. Zaradi že navedenih razlogov se Brkini niso izkazali kot primerno območje za tovrstno proučevanje, mogoče pa bodo v prihodnje le vključili en ali skupino proizvodov v regionalni gospodarski krog. Problematična je zlasti medobčinska razdrobljenost, neangažiranost prebivalstva in pomanjkanje skupne »brkinske« identitete. Pozitivni premiki so razvidni iz delovanja Društva brkinskih sadjarjev, ustanovitve blagovne znamke Brkinska slivovka in že nekaj let dobro obiskanih »češpovih dnevov« v septembru (Turistično društvo Slivje). Potencial Brkinov, predvsem v sadjarstvu (Klemenčič V., 1959), je bil že v preteklosti zanimivo aktiviran, a je bil zaradi različnih vzrokov, predvsem političnih, prekinjen. To dokazuje, da so nekatera območja že v preteklosti oblikovala zelo smotrne, bolj ali manj uravnotežene regionalne gospodarske kroge, in da je sodobna družba zaradi povečane mobilnosti in premagovanja razdalj ter povečevanja soodvisnosti enostavno prekinila, zmanjšala ali celo uničila nekdanje zelo pozitivne učinke na regionalno gospodarstvo in zlasti za podeželje. Izbrana območja oziroma občine večinoma pokrivajo (homogene) geografske regije (Goriška brda, Zgornja Savinjska dolina, Suha krajina), so tudi del upravno-administrativnega sistema (teritorialni pristop), hkrati obstajajo lokalne identitete (Brici, Savinjščani, »Kranjci«).

Empirično delo je bilo sestavljeno iz pogovorov s pristojnimi na občinah, v kmetijsko svetovalni službi, vinarski zadrugi, v strokovnih društvih, zavodih za gozdove oziroma gozdnim gospodarstvom, s posameznimi kmeti, vinarji in gozdarji ter podjetniki, vključno s kritičnim pretresom in vrednotenjem pridobljenih podatkov sistematičnega anketiranja vodij podjetij ali zastopnikov podjetij, pa tudi iz pridobitve in vrednotenja drugih statističnih podatkov iz različnih virov.

Krepitev regionalnih gospodarskih krogov ima v pokrajinah z različno kulturno-civilizacijsko stopnjo različne poudarke. Na gospodarsko šibkih območjih naj bi krepitev kmetijstva in gozdarstva, s tem povezane predelovalne in prodajne strukture, onemogočila propad decentralizirane gospodarske strukture in s tem povezane infrastrukture. Na tovrstnih območjih je potrebno ohraniti gospodarski prostor in spodbujati možnosti za vzpostavitev oziroma naselitev novih podjetij. Na gospodarsko krepkih območjih pa naj bi poleg navedenega vzdrževali še široko panožno raznolikost, pa tudi krepitev kulturne/lokalne identitete in povečanje vrednosti mehkih lokacijskih dejavnikov.

Analiza in posledična krepitev regionalnih gospodarskih krogov se v našem delu osredotoča na glavne proizvode kmetijstva in gozdarstva na proučevanih območjih, tj.

v Goriških brdih in Zgornji Savinjski dolini (vino, les). Proučevana območja proizvedejo precej večje količine teh proizvodov, kot jih lahko porabijo, zato se takoj postavlja vprašanje potencialnih kupcev ob obstoječem in načrtovanem povečanju proizvodnje. Vodilna ideja uravnoteženega regionalnega razvoja ni samo preskrba lastnega podeželskega območja z živili in lesom, ampak oskrba sosednjih zgostitvenih območij, na primer bližnjih mest: podeželsko zaledje želi sistematično krepiti povezave z mestnimi območji.

Ciljne skupine za regionalne proizvode so:

1. prebivalstvo območja njihove proizvodnje (izredno težko in časovno dolgotrajno je prebujanje motivacije);
2. na novo naseljeni na območju (majhne ciljne skupine, običajno z večjo kupno močjo in višjo motivacijo);
3. prebivalstvo zgostitvenega območja (na primer Nove Gorice oziroma Celja: velika ciljna skupina, potencialno višja kupna moč na suburbanih območjih in večji interesi);
4. obiskovalci (majhne ciljne skupine z zelo velikim interesom).

Analize nakazujejo, da v sedanjem času izkoriščamo le malo potencialov za delovanje regionalnih gospodarskih krogov in da je potencial za doseganje višje dodane vrednosti ter njihovo krepitev velik. Najpomembnejši razlog za »odmikanje« od izvajanja vseh gospodarskih tokov znotraj regije je struktura distribucije, ki je velikopotezna in deluje na velike razdalje, podobno je tudi trgovina prepletena z globalizacijskimi zahtevami in funkcijami, ki pa le redko vključujejo regionalne posebnosti. Z novejšimi družbenimi spremembami so se spremenile številne prostorske in časovne meje (Hofer, Stalder, 2000). Ob čedalje večjem zavedanju prevelikih transportnih stroškov, povezanih z distribucijo živilsko-prehrabnih izdelkov (zahteva po t. i. *low food miles*), naraščajočih izdatkih za energetske vire, odmevnih boleznih in zlorabah v živilsko-predelovalni industriji (bolezni norih krav, pomori čebel, nedovoljena trgovina s fitofarmaceutskimi sredstvi ipd.) ter posameznikovo skrbjo za zdravo in kakovostno hrano s preverjenim poreklom, se zdi preusmeritev h krepitvi regionalnih gospodarskih krogov zlasti na tem področju pravzaprav nujna ob sočasnem zavzemanju za uresničevanje uravnoteženega regionalnega razvoja.

Predelava lesa v Zgornji Savinjski dolini

Za proučitev delovanja in možnosti aktiviranja regionalnih gospodarskih krogov smo izbrali geografsko zaokroženo, gospodarsko in prebivalstveno specifično območje Zgornje Savinjske doline. Pri predhodnih tematikah smo zlasti vrednotili potenciale občine Mozirje kot gravitacijskega središča Zgornje Savinjske doline, hkrati pa smo pri analizi dopolnilnih dejavnosti na kmetiji in človeškega kapitala posegali z anketami na celotno območje Zgornje Savinjske doline. Z vidika regionalnih gospodarskih krogov nas

je zlasti zanimala **predelava lesa**. Gozdno gospodarstvo (GG) Nazarje (od maja 2008 v postopku likvidacije) je s svojim delovanjem večinoma pokrivalo ozemlje upravne enote Mozirje in vključevalo sedanje občine Solčava, Luče, Ljubno, Gornji Grad, Nazarje, Mozirje (od 2007 še Rečica ob Savinji), Šoštanj, Šmartno ob Paki in večji del občine Velenje. Od skupne površine 51.000 ha gozdovi pokrivajo 95 % ozemlja (skupaj več kot 48.335 ha gozdov; Cajner, 2008).

GG Nazarje, ustanovljeno leta 1953, je upravljalo z vsemi gozdovi Zgornje Savinjske in Šaleške doline. Pred razpadom Jugoslavije leta 1991 je bila v Nazarjah zgoščena primarna in sekundarna velikopotezna predelava lesa (skoraj v celoti les iz Zgornje Savinjske doline, manjši delež je predstavljal uvožen les slabše kakovosti):

- velika žaga Glin Nazarje (z letno zmožnostjo žaganja 80-120.000 m³ lesa),
- izdelava stavbnega pohištva (po 120.000 oken in vrat na leto),
- tovarna ivernih plošč (uporaba manj kakovostnega domačega in uvoženega lesa), ki je bila vezana na izdelovanje stavbnega pohištva.

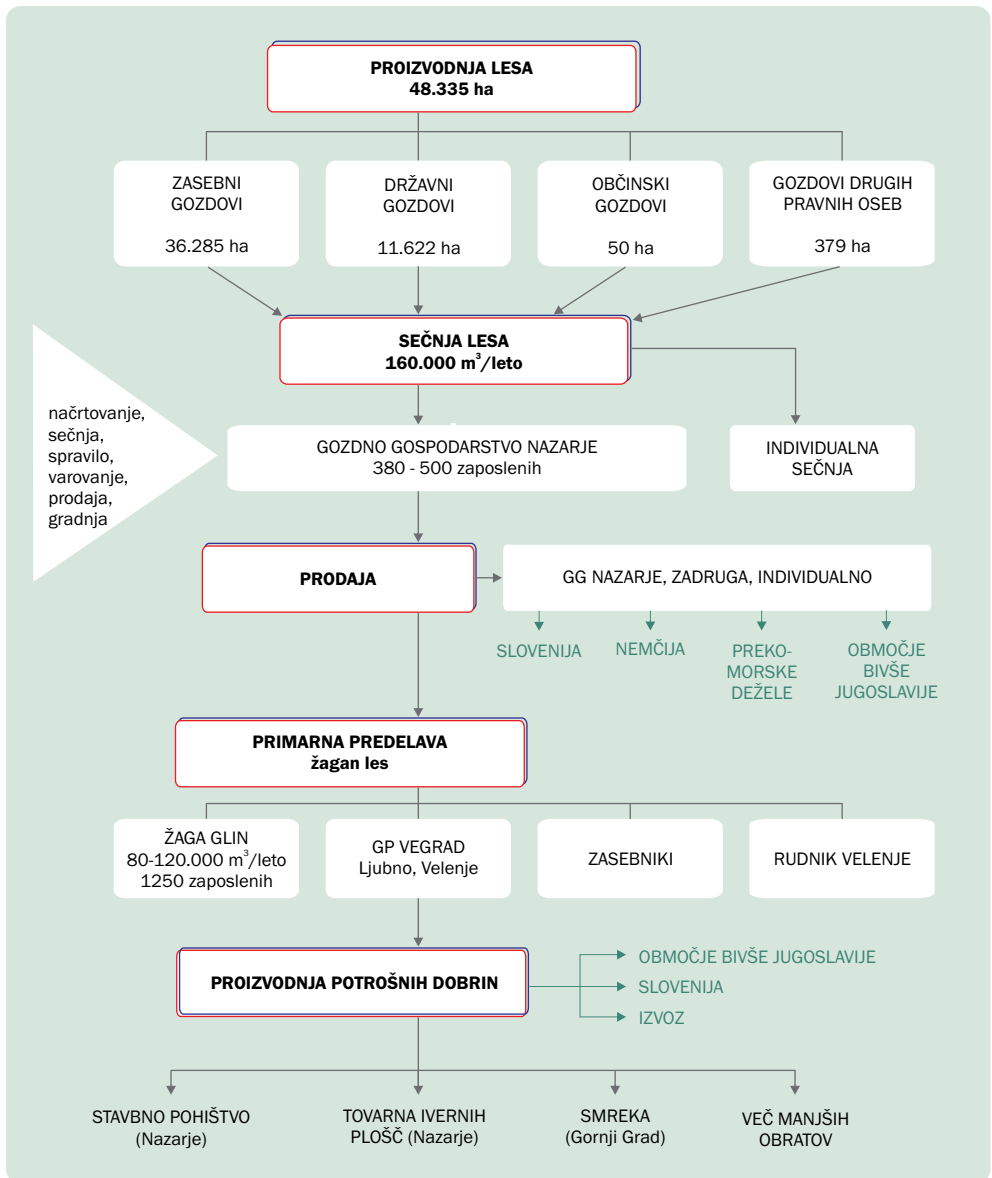
Znotraj območja GG Nazarje so bili tudi bolj razpršeni drobni obrati za predelavo lesa, posekanega pod njihovo pristojnostjo:

- Smreka Gornji Grad (lesene hiše),
- dve žagi Gradbenega podjetja Vegrad (Ljubno in Velenje),
- Rudnik Velenje (industrijski les),
- več manjših obrtnikov,
- zasebni lastniki gozdov za lastne potrebe (gradbeni les, opaži ipd.).

Več kot 70 % vse surovine, posekane na tem območju, je bilo predelane na območju samem. Hlodovino in izdelke iz lesa so večinoma usmerjali na jugoslovanski trg (zagotovljen odkup, prevladovala je potreba po surovini, manj po končnih izdelkih) in v izvoz (Nemčija, prekomorske države).

GG Nazarje je upravljalo s 16.500 ha družbenih gozdov, ki so bili po 2. svetovni vojni odvzeti zasebnikom in ljubljanski nadškofiji, katera je gozdove pridobila v sklopu srednjeveške darilne pogodbe. Neposredno je upravljanje z gozdovi do konca 2. svetovne vojne vodil benediktinski samostan v Gornjem Gradu. GG Nazarje je skrbelo za načrtovanje poseka, spravilo in prodajo lesa, gradnjo in vzdrževanje gozdnih cest ter vlak. Tudi lastniki zasebnih gozdov so bili vezani na GG Nazarje: GG je izvajalo sečnjo, zadruga je skupaj z GG organizirala odkup. Zakonsko je bila določena višina biološke in tehnične amortizacije (kot fiksna provizija pri prodaji lesa), skrbela je za izgradnjo cestne (več kot 800 km cest) in telefonske infrastrukture ter elektrifikacije na območju z izjemno razpršeno poselitvijo. Delovanje GG Nazarje torej ni bilo ozko strokovno gozdarsko, ampak bolj družbeno-solidarno. Na območju, ki je bilo po 2. svetovni vojni odrezano od glavnih prometnih tokov in s številnih vidikov podpovprečno razvito, je počasi vzpostavljalo osnovni infrastrukturni sistem, temeljni pogoj za kakršno koli sodobno gospodarsko dejavnost. Hkrati so bili kot gozdni delavci zaposleni lokalni prebivalci, ki so zaradi stalnega dohodka večinoma prešli v status polkmetov, pridobili ustrezne strokovne izkušnje, da so tudi sami sekali v svojih gozdovih. Finančno donosna je bila za

Slika 37: Prikaz pridelave in predelave lesa v Zgornji Savinjski dolini pred letom 1989.

> 70 % surovine, posekane na območju, predelane doma

20 - 30 % surovine, posekane na območju, prodane in predelane drugje

lastnike zasebnih gozdov tudi sečnja na črno, ki se je večinoma odvijala izven delovnega časa in ponoči, saj je bil (jugoslovanski) individualni izvensistemski trg pripravljen plačati precej višjo ceno za hitro dobavljeni les.

Gozd je predstavljal zaposlitev in redni glavni vir zaslužka pretežno moški delovni sili iz Zgornje Savinjske doline, zaradi širšega spektra spremljevalnih dejavnosti pa tudi regionalni (predvsem infrastrukturni) razvoj, v širšem smislu je tudi zadržal del populacije na območju z razpršeno poselitvijo ter območju vtisnil prepoznavnost. V GG Nazarje je bilo zaposlenih več kot 380 ljudi, v 70-ih in 80-ih letih 20. stoletja celo več kot 500 (največ v času gradnje infrastrukture; večinoma so bili zaposleni domačini, v obdobju večjih gradbenih del pa tudi delavci iz Bosne). S tega vidika je imel gozd poleg gospodarske in ekosistemske tudi poudarjeno socialno in družbeno-razvojno funkcijo. Pomembno je tudi dejstvo, da je prevoz lesa, posekanega v Zgornji Savinjski dolini, potekal preko cestnega transporta. To je pomenilo dodatno zaposlitveno priložnosti zlasti za moško kmečko prebivalstvo, ki je z registracijo avtoprevoznitva prešla v kategorijo polkmetov. Na ta način so z rednimi dohodki in prvimi izkušnjami iz zasebnega podjetništva (nekaj tovrstnih podjetij je bilo tudi družbenih) pomembno prispevali k posodobitvam kmetijstva, izboljšanju življenjskega standarda in ohranjanju poselitve na območju. Nekdanje precej razširjene korenine tovrstne gospodarske dejavnosti so še vedno prisotne.

Leta 1989 je bil izdan moratorij na sečnjo v družbenih gozdovih, s čemer je prišlo do motenj v oskrbi lesne industrije. Ob prehodu na tržno gospodarstvo in s krizo primarnih industrijskih panog se je predimenzionirana in netržno organizacijsko naravnana lesna industrija težko prilagodila na nove razmere v tehnološkem in kadrovskem pogledu (neracionalno zaposlovanje – Glin Nazarje je ob koncu 80-ih let 20. stoletja zaposloval 1250 ljudi), nastopile so prve prodajne motnje. Ker ni bilo pravočasnega prilagajanja, je lesna industrija propadla, dodaten udarec je povzročila še denacionalizacija (9000 ha s strani ljubljanske nadškofije, 7000 ha gozdov s strani zasebnikov). V postopku denacionalizacije je bilo ljubljanski nadškofiji vrnjenih oziroma je dobila v začasno upravljanje ok. 8100 ha (ljubljska nadškofija je vložila zahtevek za skupaj 11.257 ha gozdov in kmetijskih površin; Medmrežje 20), manj kot 100 ha je državnih gozdov, ostali lastniki so zasebniki. Tako se je nekdanja »delovna« površina GG Nazarje (16.500 ha) zmanjšala na vsega 300-500 ha in še to pretežno v občini Šoštanj.

Obdobje 1990-2000 direktor GG Nazarje označuje kot »obdobje bitk« (Cajner, 2008). Soočali so se s stalnim upadanjem števila zaposlenih: leta 2005 jih je bilo več kot 70, pred likvidacijo v letu 2008 pa manj kot 50. Potrebno je bilo organizacijsko preoblikovanje in iskanje novih možnosti (tudi kratkotrajni prevzem žage v Nazarjah). Težave so se kopičile: podjetje je težila tudi kriza lesne industrije, terjatve, neuspešen prevzem žage (ker ni bilo zadovoljive oskrbe z lesom), nabavni trg lesa je razpadel, dodatno jih je prizadelo vračanje nadškofijskih gozdov.

Danes je nabavni trg lesa razdrobljen, podobno tudi odkup in predelava: v Zgornji Savinjski dolini je več kot 30 nakupovalcev lesa (večjih obrtnikov, samostojnih podjetnikov, lesnih trgovcev). Tovrstna razdrobljenost prispeva k temu, da ni racionalne možnosti za oblikovanje močnega lesarskega središča, ki bi bil konkurenčen v okviru EU. Usmeritev na bivši jugoslovanski trg ne predstavlja velike razvojne perspektive, razdrobljen nabavni trg povečuje ranljivost gozdnega gospodarstva Zgornje Savinjske doline in kot takšen

je lahko kar hitro plen bolje organiziranih, zgoščenih, kapitalsko premožnejših in prilagodljivih sistemov (predvsem avstrijskega gozdnega gospodarstva).

Zasebni lastniki gozdov so po zakonu dolžni skrbeti za gozd kot odgovorni lastniki, vendar v primeru socialne stiske gozd postane »banka oziroma tarča« pretiranega izkoriščanja; tako se iz stanja zasebnih gozdov vidi socialni položaj lastnikov. Nasprotno je prej država oziroma javna gozdarska služba s kombiniranim sistemom dolgoročno vlagala v gozdove, saj ekosistemska stabilizacija gozda zahteva 100 let. Danes se večji lastniki gozdov večinoma zavedajo pomena gozda, njihovi gozdovi so vzorno negovani. Zavod za gozdove sicer izvaja nadzor, vendar je problematično (ne)delovanje inšpekcije.

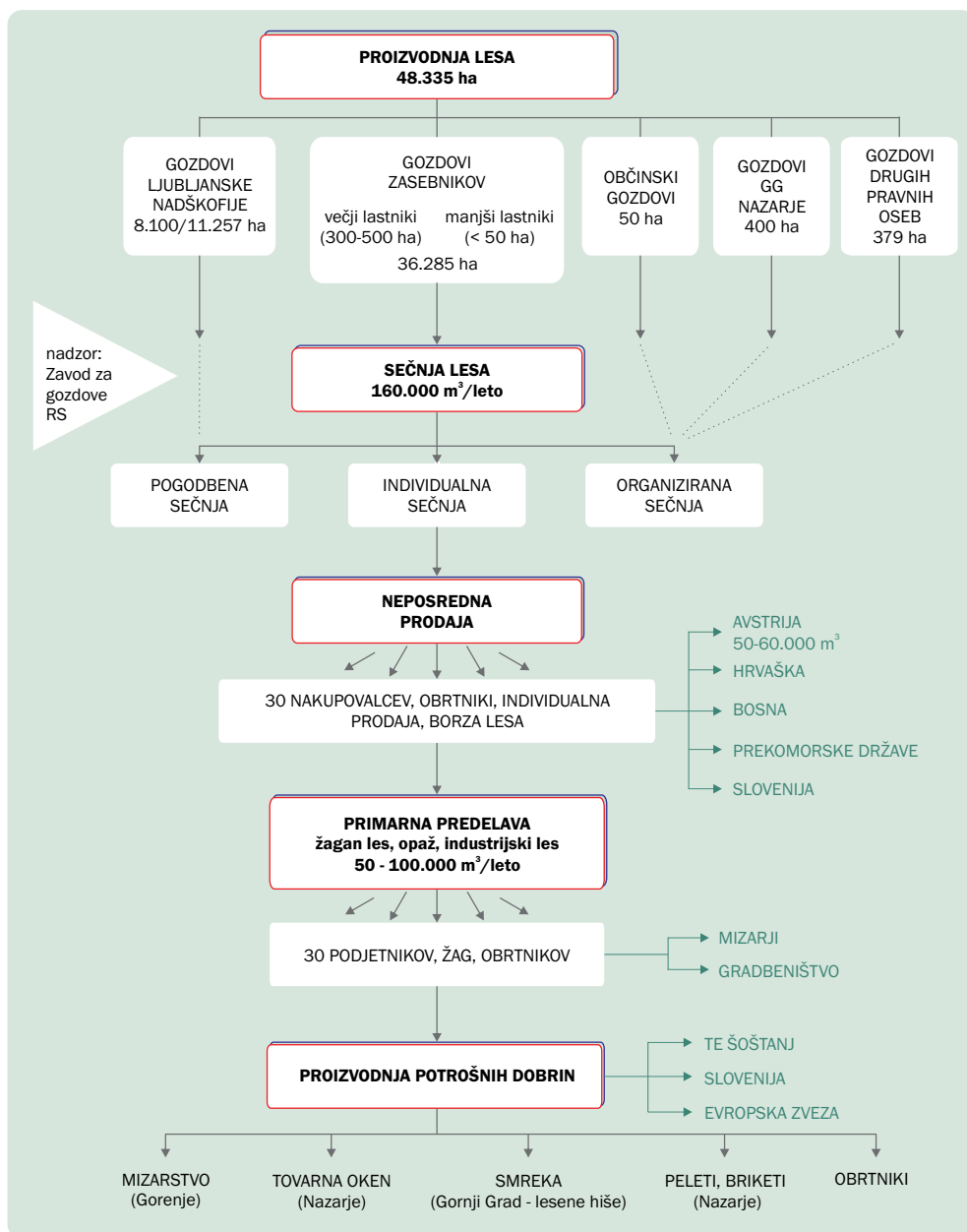
Zgornja Savinjska dolina razpolaga z okrog 200.000 m³ letne lesne zmogljivosti, poseka se ok. 160.000 m³: sekajo zasebni mali in veliki lastniki gozdov ter ljubljanska nadškofija. Približno 30 večjih obrtnikov, podjetnikov in žag razžagajo letno 50-100.000 m³ lesa (žagan les, opaž). Hloderina gre tudi v Avstrijo, kamor jo izvažajo predvsem ljubljanska nadškofija (v obdobju 2005-2008 letno okrog 50-60.000 m³, v letu 2008 je bilo nekaj težav zaradi prenasičenega trga), nekaj tudi v Bosno in po Sloveniji. Žagan les odkupi približno 30 zasebnih odkupovalcev, med njimi so tudi lesni trgovci, ki delajo za Avstrijce.

Danes je v Zgornji Savinjski dolini zelo malo končne predelave: en večji obrtnik mizar (v naselju Gorenje) izdeluje okna, tovarna oken je v Nazarjah, Smreka Gornji Grad in Rihter v Ljubnem uspešno trži lesene hiše. Predeluje se tudi različen industrijski les, nekaj predelajo lokalni mizarji oziroma se porabi v regiji za gradbene namene, sicer gre les večinoma v izvoz (EU, prekomorske države, Hrvaška). Ker prevladujejo iglavci, se drva uporabljajo za domače namene. Finalna predelava je v zatonu, nekaj podjetnikov je prenehalo z dejavnostjo, ker niso bili konkurenčni, bili so prešibki, premajhni, ni bilo spodbude. Veliko konkurenco predstavlja žagarska proizvodnja v Avstriji, vendar je slovenski les bolj kakovosten, zato bo oziroma je Slovenija že tarča Avstrije oziroma njihovega tržišča. Vprašanje je, če in kdaj bo Avstrija postavila žagarski obrat v Sloveniji, kjer je prostora za 3-4 večje žage (z zmogljivostjo žaganja 300-500.000 m³ letno; ena za listavce in 2-3 za iglavce). Avstrija je v očitni konkurenčni prednosti (izbor, kakovost, količina) in uvaja spodbudne rešitve za lesnopredelovalni sektor. Tako na primer država subvencionira prevoz lesa v Italijo, močna je povezava lesne industrije z železnico zaradi cenejšega prevoza. V Zgornji Savinjski dolini poteka prevoz lesa s tovornjaki. Za avstrijsko Koroško in Štajersko je Slovenija »rezervni dobavitelj«.

Gozdovi Zgornje Savinjske doline so kakovostni zaradi dolgoletnega sonaravnega gojenja in orografije. To konkurenčno prednost lahko relativno hitro izgubijo ob nadaljevanju sedanje proizvodne naravnosti (ponekod z elementi skoraj kolonialnega odnosa) in ob potencialni naravni katastrofi (kot ob neurjih poleti 2008), ker ni organiziranega nabavnega trga in organizirane proizvodnje.

Po razpadu velikih predelovalcev lesa v zadnjih dvajsetih letih in likvidaciji GG Nazarje v letu 2008 je veliko delavcev iskalo zaposlitev in jo relativno hitro dobilo v regiji, tj. predvsem v Nazarjah (BSH gospodinjski aparati), v ljubenskem kovinarstvu, tudi v Velenju. Vendar so bili zlasti v primeru GG Nazarje to kvalificirani delavci, ki so 20-30 let delali v gozdu, zato je velika in širša družbena škoda, da se to znanje porazgubi. Seveda je razumljivo iskanje socialne varnosti, vendar je za omenjene prilagajanje na zaprte delovne prostore izjemno težko. Nekateri delajo posredno za nadškofijo, ki neposredno ne zaposluje delavcev pri

Slika 38: Modelni prikaz rabe lesnega potenciala v Zgornji Savinjski dolini v letu 2008.

Ocena: 1/3 do 1/2 surovine, posekane na območju, predelane doma

Legenda:

AKTERJI PROIZVODNEGA PROCESA

GLAVNE FAZE PROIZVODNEGA PROCESA

GLAVNE TRŽNE POTI

sečnji, spravilu in prevozu lesa, ampak to delo za njo opravljajo pogodbeno. Delavci so večinoma registrirani kot nosilci dopolnilne dejavnosti, kar je za nadškofijo najceneje.

Dražba lesa v Slovenj Gradcu je inovativna tržna pot, čeprav zaenkrat v Zgornji Savinjski dolini in Sloveniji nasploh prevladujejo še bolj klasične tržne poti. Dražba lesa, večinoma gre za ponudbo visokokakovostnih maloštevilnih primerkov, ima pozitivni psihološki vidik in izkazuje večje zavedanje lastnikov, da je kakovostno delo v gozdu bogato nagrajeno.

V smislu uporabe odpadkov znotraj regionalnega gospodarskega kroga je zlasti smiselno ogrevanje z biomaso, večinoma gre v Zgornji Savinjski dolini za uporabo odpadkov pri sekanju. Večino biomase proizvedejo in porabijo v dolini (biomasa v Mozirju, Lučah, Gornjem Gradu, Nazarjah), nekaj je izvozijo v Italijo. Peletarna v Nazarjah je bila ponesrečen poskus; peleti in briketi so tržno zanimivi, vendar bi moral trg funkcionirati, saj so naložbe za posameznika velike. TE Šoštanj začenja uporabljati pelete kot dodatni vir energije. Biomasa je zlasti primerna za ogrevanje večjih naselij, v Zgornji Savinjski dolini pa je poselitev redkejša. Cajner (2008) pravi, da je bilo tudi v Zgornji Savinjski dolini ogrevanje z biomaso neracionalno zastavljeno, »zaprojektirano«, problematičen je zlasti neodgovoren odnos do investicijskega denarja. Za končni uspeh je namreč potrebna ustreznost lokacija in dober projekt, kar pa že v opaznem merilu izkoriščajo kmetje. Z vidika regionalnih gospodarskih krogov predstavlja današnje izkoriščanje lesnega potenciala pravo nazadovanje v primerjavi z načinom, ki je bil v veljavi pred letom 1989, ko je bilo na območju Zgornje Savinjske doline predelanega več kot 70 % lesa, posekanega na tem območju.

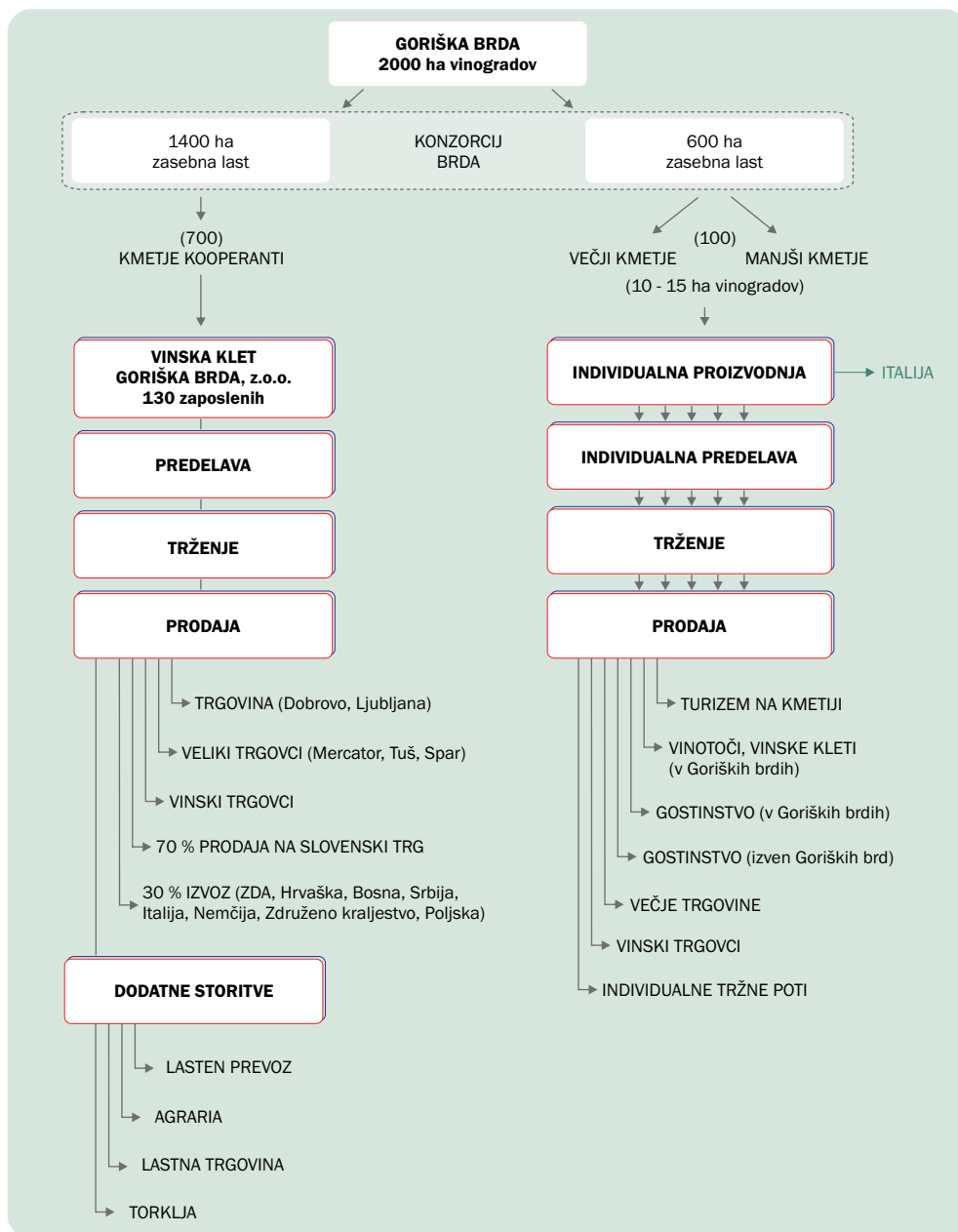
Predelava grozdja v Goriških brdih

Proizvodnja in predelava različnih sort grozdja je poleg pridelave določenih vrst sadja (češnje, v preteklosti tudi marelice) najbolj prepoznaven kmetijski proizvod Goriških brd, ki smo ga proučili v sklopu analize obstoječega stanja in potencialov regionalnih gospodarskih krogov na izbranih podeželskih območjih Slovenije.

V Goriških brdih je ok. 2000 ha vinogradov (Ribolica, 2008), za skupni nastop vinogradnikov na trgu naj bi skrbel Konzorcij Brda, ki pa zaenkrat še nima velikih uspehov (Markočič, 2008). 1400 ha vinogradov je v lasti zasebnikov, ki so kooperanti (700) Vinske kleti Goriška Brda, ki je bila kot zadruga ustanovljena 1957 in je registrirana kot zadruga z omejeno odgovornostjo. Kooperanti imajo v povprečju 2 ha vinogradov (kar je veliko za slovenske razmere), največji kooperant ima 20 ha vinogradov. V povprečju imajo kooperanti zasajenih 4000 trsov na hektar, trse sadijo na razdalji 0,7- 0,8 m. Na 1 ha pridelajo 1,2 t grozdja (izplen je 75 %), kar pomeni 80-100 hl vina/ha oziroma pri bolj zahtevnih sortah 50-70 hl/ha (Ribolica, 2008). Povprečni kmet kooperant, ki oddaja grozdje v zadrugo, je polkmet, saj se poleg službe ukvarja z vinogradništvom, sadjarstvom in oljkarstvom. Pretekle monostrukturne usmeritve se namreč niso obnesle, zdaj spet prevladujeta polistrukturna kmetijska usmeritev in specializacija.

600 ha vinogradov imajo v lasti zasebni vinogradniki (približno 100 pridelovalcev), med katerimi kot večje označujemo tiste, ki imajo 10-15 ha vinogradov. Med zasebniki so najbolj prepoznavni tisti, ki so imeli več zemlje že ob razpadu kolonata v 50-ih letih 20. stoletja: ali so bili svojaki ali so v času agrarne reforme pridobili več zemlje. Večinoma so

Slika 39: Shematizirani prikaz pridelave in predelave grozdja v Goriških brdih.

Ocena: 100 % v Goriških brdih pridelanega grozdja se znotraj območja tudi predela

Legenda:

AKTERJI PROIZVODNEGA PROCESA

GLAVNE FAZE PROIZVODNEGA PROCESA

GLAVNE TRŽNE POTI

prepoznavni tisti, ki so tudi bolj podjetni in so se zlasti v začetku 90-ih let 20. stoletja ob državnih spodbudah odločili za spremembo: iz prevladujoče usmeritve v sadjarstvo so prešli na zasebno vinogradništvo z lastno predelavo, polnjenjem, trženjem in prodajo (na primer Kristančič, Erzetič, Dolfo itd.). Tisti, ki jim majhne zaplate zemlje tudi niso omogočale velikopotezne pridelave, so se odločali za aktivno združništvo: finančni prispevek, redno oddajo grozdja v zadrugo in vključitev v združno blagovno znamko.

Vinska klet izvaja predelavo samo za kooperante, ki jim surovino plača z enoletnim zamikom. Skoraj vse v regiji proizvedeno grozdje (le del grozdja, predvsem v lasti zasebnih vinogradnikov, se v zadnjih letih proda v Italijo) se v regiji tudi predela, kar je večinoma običajna praksa za vinorodna območja. Vinska klet skrbi tudi za trženje in prodajo. Pred letom 1990 je bil poleg Slovenije njihovo glavno tržišče Zagreb; po osamosvojitvi so se tržne poti nekoliko spremenile. 70 % proizvodnje prodajo v Sloveniji, 30 % gre v izvoz. Vinska klet Goriška Brda je največji slovenski izvoznik vin: izvažajo v ZDA (1,5 mio steklenic vina preko velikih distributerjev), države bivše Jugoslavije (Hrvaška, Bosna, Srbija), Italijo (tudi v Milano, vendar največ na širše območje Benetk), Nemčijo, Združeno kraljestvo, Poljsko. Izvoz nameravajo v prihodnje še povečati.

Vino prodajajo v:

- trgovini poleg vinske kleti v Dobrovem (kjer pomagajo kooperantom, saj jim omogočajo prodajo dodatnih proizvodov – čebelarjem, proizvajalcem kisa, marmelade, likerjev in ostalih proizvodov ipd.),
- trgovini v Ljubljani (Vič),
- velikih nakupovalnih središč preko velikih trgovcev (Mercator, Tuš, Spar) prodajo največ vina,
- sodelovanju z vinskimi trgovci (Koželj, Provin).

V zadrugi je zaposlenih 130 Bricev (v kleti 40; večjega števila ne bo zaradi modernizacije): imajo klet, lasten transport, trgovino, agrarijo in trgovske potnike. V nekdanjih združnih hlevih naj bi zrasla razširjena OPC (skupaj z že obstoječimi Štaloni), vendar projekt ne zaživi zaradi interesov podjetja Primorje.

Goriška brda imajo še svoj drugi "naravnogeografski pol" v Italiji: veliko zasebnih vinogradnikov iz Nebla, Plešiva, Medane in Višnjevika je bilo dvolastnikov. Tudi italijanski del Brd je usmerjen v vinogradništvo, zlasti pa so od tam v preteklosti prihajale številne inovacije. Po pridobitvi polnopravnega članstva v EU so tudi prebivalci italijanskih Brd kot tudi tamkajšnji vinogradniki ugotovili, da se je v vmesnem obdobju v Goriških brdih zgodil pomemben kakovostni premik: da imajo bolj kakovostno vino (boljši terroir) po polovični ceni. Posledično italijanski vinogradniki pri nas kupujejo grozdje, zemlje zaenkrat še ne.

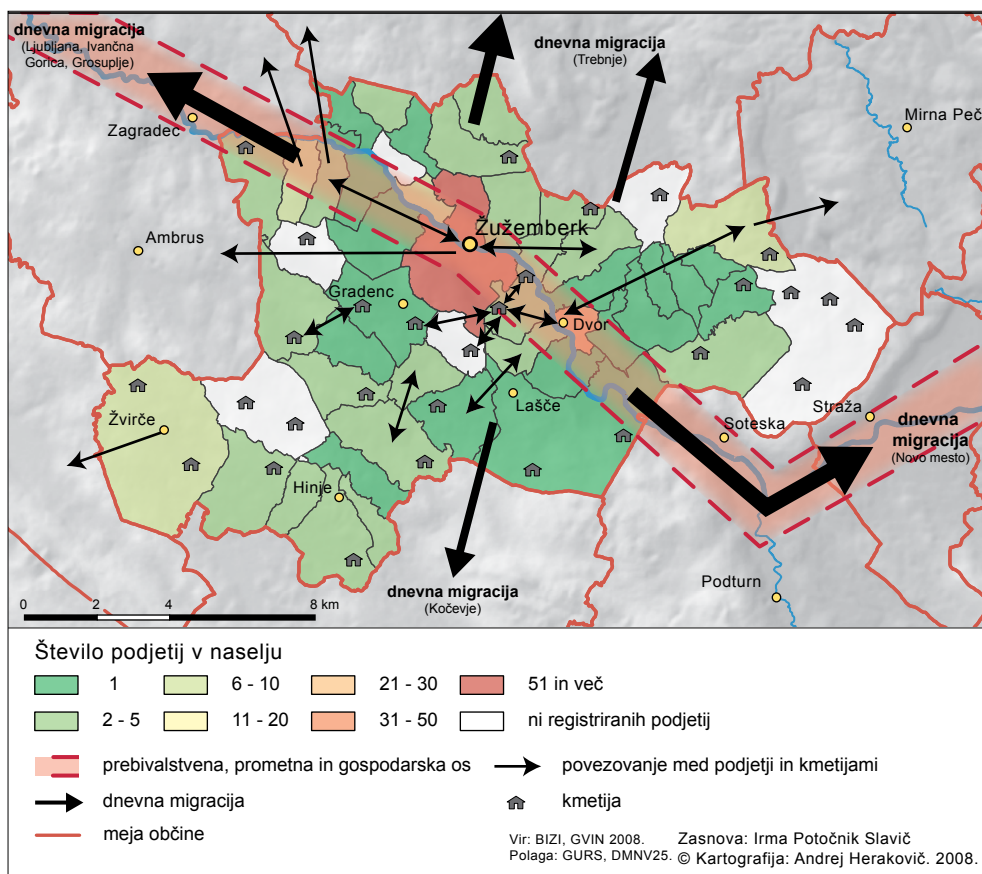
90 % kooperantov zadruga ima registrirano integrirano pridelavo, izvajajo predpisana testiranja in uporabljajo dovoljena zaščitna sredstva, ki jih nakupujejo pretežno v Agrariji, kjer je tudi zasebni servis kmetijske mehanizacije. V zadnjem času je v vzponu tudi oljkarstvo: ekstra deviško oljčno olje je izjemno kakovostno, saj ima malo kislin. Zaenkrat je proizvodnja le butična, zadruga v novi torklji ob vinski kleti kooperantom kot dodatno storitev omogoča stiskanje.

Predelava grozdja v okviru Goriških brd, obstoječe tržne poti (velik delež odpade na prodajo izven regije), prepoznavnost in pozitivna podoba Brd, kakovostni proizvodi, lokalna identiteta, širjenje delokroga z uvajanjem inovacij ter navezava vinogradništva na močno tržno usmerjeno sadjarstvo, turizem na kmetiji ter gostinstvo so sestavni elementi preglednega in dobro delujočega gospodarskega kroga, ki ima ob pričakovanih razvojnih načrtih (izgradnja več hotelov, term, oblikovanje celotnega turističnega produkta) še velik razvojni potencial.

Suha krajina v fazi vzpostavljanja regionalnega gospodarskega kroga

Suha krajina ima nekaj podobnosti, še več pa razlik, v primerjavi z Zgornjo Savinjsko dolino in Goriškimi brdi glede delovanja gospodarskih krogov. Z vidika središča Slovenije tudi Suha krajina predstavlja prometno slabše dostopno območje, ki se mu je izognila tako železnica kot avtocesta.

Slika 40: Poenostavljen prikaz sodobnih gospodarskih tokov v občini Žužemberk.

Zaradi specifičnega povojnega razvoja, ko je bila Suha krajina na različne načine »razvojno pozabljena«, se je oblikoval zanimiv regionalno gospodarski krog, ki je bil zlasti v drugi polovici 20. stoletja v grobem bolj odsev odnosa med središčem in kolonijo. V primerjavi z Zgornjo Savinjsko dolino in Goriškimi brdi je gospodarstvo velikega dela Suhe krajine (pretežno gre za občino Žužemberk) po 2. svetovni vojni nazadovalo, čeprav je država v 50-ih letih 20. stoletja z odprtjem lesnopredelovalnega obrata v Dvoru (Volčini et al., 2002, str. 245), dislociranega obrata Iskre v Žužemberku v 60-ih letih in v 70-ih letih 20. stoletja s tekstilnim obratom v Ambrusu skušala vsaj v manjši meri zaustaviti odliv delovne sile.

Tako v preteklosti kot danes je delovna sila še vedno močno vezana na dnevno migracijo proti središču Slovenije (Ljubljana, Ivančna Gorica, Grosuplje) kot tudi v Novo mesto, Trebnje in Kočevje. Posledično razen OPC v Žužemberku, ki je nastala na temelju nekdanje Iskre, v Suhi krajini ni večjih zaposlitvenih obratov. Večina podjetnikov se je zgostila v dolini Krke, zlasti na območju med Žužemberkom in Dvorom, ki istočasno predstavlja tudi glavno prometno in prebivalstveno os. Zelo je pozitiven pravi razcvet podjetništva po spremembi družbenogospodarskega in političnega sistema, ki je v te kraje z veliko zamudo, a s kar veliko intenzivnostjo zanesel val podjetništva. Večina podjetij, ki jih evidentirajo ustrezni registri, je nastala po letu 1995; tudi v zadnjih petih letih se dinamika ne zmanjšuje. Podjetniki se večinoma usmerjajo na lokalni trg; le večja podjetja, locirana v OPC, so izvozno usmerjena. Podjetja so večinoma majhna tako po obsegu kapitala kot številu zaposlenih, zato samostojno zaenkrat še ne uspejo prevzemati večjih projektov tako znotraj in zunaj regije (na primer na področju gradbeništva), ampak sodelujejo kot podizvajalci.

Dolgoletno začasno, sezonsko ali trajno odseljevanje je povzročilo tudi posledice v kulturni pokrajini: močno ogozdovanje je zelo prizadelo že tako skromne kmetijske površine. Večinoma je kmetijska pridelava namenjena samooskrbi in delno tudi lokalni oskrbi v živili. Zaradi specifičnih naravnih pogojev in tradicije se je ohranilo vinogradništvo, ki večinoma zaenkrat nima opaznega večjega tržnega potenciala. Pomembno pa je predvsem z vidika samooskrbe in ohranjanja kulturne pokrajine, ter posredno, posledično in v kombinaciji s sodobnim načinom življenja tudi dejavnik povečevanja pokrajinske privlačnosti, vračanja domorodnega prebivalstva in prepoznaven element turistične ponudbe. Vinogradništvo skupaj s Krko in edinstvenim kulturno-zgodovinskim potencialom predstavlja dober predpogoj za prepoznavanje in aktiviranje endogenih potencialov v smislu krepitve regionalnega gospodarskega kroga, ki bo bolj kot navzven obrnjen tudi k rabi in trženju lastnih potencialov (cviček, kmetijski proizvodi, izdelki iz lesa, ekološko kmetijstvo ipd.). Za uspešno realizacijo je potrebna krepitev, usklajeno delovanje in medsebojno povezovanje posameznih elementov regionalnega gospodarskega kroga, ki smo jih v prejšnjih primerih označili kot odločilne: tj. aktiviranje lokalnega prebivalstva, vzpostavitev ustrezne infrastrukturne ravni, promoviranje kakovostnih proizvodov, krepitev lokalne/regionalne identitete ipd.

Sintezna primerjava med proučevanimi območji

Aktiviranje regionalnih gospodarskih krogov, ki zaradi svoje narave izrazito krepijo regionalno identiteto in povezujejo prebivalstvo, predstavlja temelj uravnoteženemu regionalnemu razvoju. Učinki neoendogenega regionalnega razvoja, ki upošteva razvojno

dinamiko regije, se najprej odražajo na družbeno-kulturnem področju (zanimanje prebivalstva za lokalne probleme, regionalna identiteta in socialna povezanost) in so težko merljivi. Šele v daljši časovni perspektivi lahko posredno pozitivno vplivajo tudi na gospodarski razvoj. Nekateri kazalci, na primer dobro medsebojno povezovanje prebivalstva, pa tudi občin, živa lokalna/regionalna pripadnost, prepoznavnost območja, kažejo, da je prav na območju Zgornje Savinjske doline ta proces že v teku. V tem smislu lahko krepitev regionalnih gospodarskih krogov, skupaj z zunanjimi vodenimi in kontroliranimi impulzi omogoči ne zgolj preživetje, temveč kakovostno prihodnost v **Zgornji Savinjski dolini**.

Do podobnih ugotovitev prihajajo tudi vinarji **Goriških brd**, ki imajo sicer za specializirano kmetijsko pridelavo (sadjarstvo in vinogradništvo, v zadnjem času se spodbuja tudi oljkarstvo) izjemne naravne pogoje. Ekonomska velikost kmetije, merjena v ESU, znaša v občini Žužemberk 1253,60 €, v občini Mozirje je bila leta 2000 ob popisu kmetijskih gospodarstev 1429,20 €, v občini Brda pa kar 9200, 90 € (Popis kmetijskih gospodarstev, 2000). Tako Zgornja Savinjska dolina kot Goriška brda posedujeta pomemben potencial za visoko vredne in sveže kakovostne regionalne proizvode, ki se lahko dobro umestijo pri omenjenih ciljnih skupinah. Za prihodnost kmetijstva to pomeni odvrnitev od visokih količin in zavestno preusmeritev h kakovostnim proizvodom, ki bodo na samem območju ob- in predelani in se bodo kot proizvodi določenega območja (na primer blagovna znamka Brda za oljčno olje, vina oziroma Zgornjesavijski želodec itd.) posebej izkazovali.

Na področju lesa je stanje nekoliko drugačno: cenen uvoženi les, običajno nižje kakovosti, vodi k upadu cen tudi pri regionalnem lesu, kar vpliva na dohodek. Določen problem predstavljajo tudi neurejene razmere na nabavnem trgu (Cajhner, 2008), pri čemer vsak posameznik išče svojo tržno vrzel, kar je sicer ugodno z vidika razvoja drobnega podjetništva in podjetniškega duha. Potrebni pa je precej več naporov in tudi rezultati oziroma učinki so za regijo zaenkrat zato manjši, kot če bi ponudniki sekanega lesa ustanovili konzorcij za skupni nastop na trgu. V tem primeru gre glede na izkušnje v kratkoročnem smislu za nekoliko povečan pritisk na osebne interese, a je utemeljen z dobrobitmi v dolgoročnem smislu. Kljub tej težki situaciji pa so dejavniki, kot so prostorska bližina, uporaba obnovljivih potencialov, ohranitev decentraliziranih delovnih mest in multifunkcionalnost sonaravnega gozdnega gospodarstva, zelo pomembni za območje.

Osrednji, manj pogosto uporabljeni potencial je pri številnih zasebnih lastnikih gozdov, ki gozdove redko uporabljajo (v stiski oziroma za domače potrebe) ali pa jih sploh ne uporabljajo oziroma jih smatrajo kot rezervo. Če bi jih lahko motivirali, da bi izboljšali skrb za gozdove in njihovo uporabo, za kar so na voljo strukture in možnosti preko Zavoda za gozdove idr. specializiranih ustanov, potem bi lahko proizvodnjo, skrb za gozdove in dolgoročno kakovost lesa še vidno povečali. Prav tako so potrebne izboljšave v strukturi žag (ločene žage, naprave za sušenje itd.), da bi povečali regionalno dodano vrednost. Glede prodaje nudi določene možnosti gradbeni sektor, sicer ne preproste, ampak z vidika čedalje dražjih energentov in obremenjevanja okolja, potencialno zelo ohrabrujoče možnosti ogrevanja z biomaso.

Zaradi hitrega poteka splošne strukturne spremembe, specializacije in delitve dela so obstoječi regionalni gospodarski krogi neprestano moteni. Najprej se mora izvesti njihova krepitev, da bi zaradi novih impulzov (kakovostni proizvodi) zaščitili obstoječe strukture pred propadom, naraščajočo panožno konkurenco in jih stabilizirali. Analiza jasno kaže, da

se to ne dotika le v javnosti zelo pogosto omenjanega kmetijstva, ampak da je potrebno pri tem sistematično vključiti tudi do sedaj manj upoštevana področja (zasebni in cerkveni lastniki gozdov, žage, mesarji, peki, vinarji, lokalni trgovci itd.). Srednjeročno bi bil tako velik uspeh, če bi obdržali število kmetij in sekundarnih predelovalnih obratov. Občutno številčno povečanje, tj. odpiranje novih delovnih mest, množičnejša izgradnja primarne predelave na območju (na primer povečanje števila žag ipd.) se lahko uresniči šele dolgoročno.

V tem smislu lahko krepitev regionalnih gospodarskih krogov skupaj z njihovim vključevanjem (in ne zapiranjem!) v medregionalno gospodarstvo proučevanim območjem posreduje preživetja sposobno in kakovostno prihodnost. To lahko dokažemo s preteklimi primeri: na primer z večjo družbeno odgovornostjo podjetij za splošen regionalni razvoj Zgornje Savinjske doline. Dodatno pa osvetlimo s sodobnimi izhodišči na uspešnih primerih regionalnih gospodarskih krogov in njihove nadgradnje na primeru Goriških brd. Pozitivne izkušnje lahko potencialno vplivajo na območja, ki šele prepoznavajo, vrednotijo in aktivirajo svoje endogene potenciale ter razvijajo ustrezne strukture (primer **Suhe krajine** oziroma občine Žužemberk).

Izkušnja **Brkinov** in njihove 250-letne prevladujoče navezanosti na Trst, delno in kasneje tudi na Reko, pa nam kaže, da imajo tovrstni mehanizmi svojo dobo trajanja oziroma uporabnosti, ki se lahko zelo hitro prekine zaradi političnih dogodkov in imajo nepričakovano velike in usodne posledice na pokrajino, ki si tudi po več desetletnih obdobjih različnih državnih pomoči in ob oživljanju s strani domačinov še ni opomoglo. Tu pa vidimo glavno poslanstvo sodobnih programov razvoja podeželja: v reanimiranju sicer erodiranega (v številčnem in strokovnem smislu) človeškega kapitala, sodobni oživitvi tradicionalnih (sonaravnih) gospodarskih aktivnosti, ki bodo mogoče v dolgoročnem smislu spet (v sodobnem smislu) oživele tudi identiteto znotraj regije in prispevale k večji širši prepoznavnosti območja, ki se bo kazala z novimi delovnimi mesti in vračanjem ljudi na brkinska slemena.

Slika 41:

Zaradi političnih sprememb so bili gospodarski stiki Brkinov s Trstom in kasneje z Reko večinoma pretrgani. Oživitev intenzivnega sadjarstva, povezava lokalnih proizvajalcev in določeni turistični prijemi predstavljajo potencial za ponovno vzpostavitev regionalnega gospodarskega kroga.

Sklepne ugotovitve, komentar in priporočila

Kako pojasniti razvojna neskladja med proučevanimi območji?

V raziskavi uporabljeni pristopi nam pomagajo pri iskanju odgovora na naše temeljno vprašanje: zakaj naravno- in družbenogeografsko podobna podeželska območja ne izkazujejo enake razvojne dinamike? Sintezno vrednotenje obstoječe rabe endogenih virov in kapitalov podeželja ter njegovih razvojnih potencialov kaže, da večplastno medsebojno prepleteni razvojni dejavniki vplivajo na oblikovanje zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželja.

Zmožnost aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželja je odvisna od naslednjih vodilnih dejavnikov:

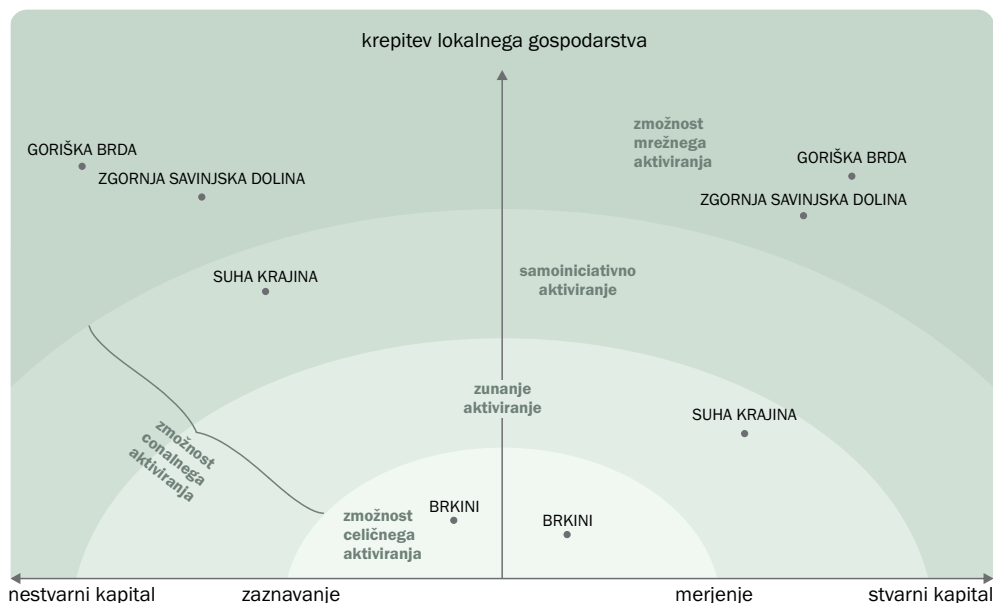
1. razpoložljivost endogenih stvarnih in nestvarnih virov podeželja,
2. povpraševanje po dobrinah in storitvah lokalne skupnosti,
3. povezanost lokalnih/regionalnih podjetij,
4. bližine in kupne moči zagostitvenih območij,
5. vladne usmeritve politike razvoja podeželja.

Zmožnost aktiviranja endogenih potencialov je odvisna od lokalnih struktur, izpostavljenim spremembam v toku časa. Na oblikovanje lokalnih struktur vpliva vrsta dejavnikov: mreže, stiki z zunanjim svetom, demografske in gospodarske težnje, politične spremembe itn. Osnovna zakonitost zmožnosti je cikličnost, tj. njihovo razvijanje in/ali upadanje. Rösch (1998) je prepoznal sedem razvojnih stopenj življenjskega ciklusa regionalnega okolja/lokalne skupnosti: ustvarjalna, inovativna, produktivna, neinovativna, stagnirajoča, varovalna in sklerotična. Najbolj nazorno ciklično pogojenost zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov izkazujejo Brkini: zaradi motečih dejavnikov pri oblikovanju zmožnosti so ponovno na stopnji prevladujoče vdanosti v usodo, razvojne ohromelosti in odvisnosti od državne politike.

Naše raziskave so pokazale, da na proučevanih območjih obstajajo različne stopnje zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželja, kar bi morale obstoječe in načrtovane politike razvoja podeželja upoštevati.

Brkini so primer podeželskega območja s šibkimi notranjimi in zunanjimi stiki: poleg notranjih povezav med gospodinjstvi so se zaradi dnevne migracije ali stalne izselitve izoblikovali prostorsko bolj oddaljeni stiki (Smailes, 1995; cv. Argent, 2008), ki pa v toku časa slabijo. Čeprav so z (mezo) prometnega vidika idealno dostopni, so ostali zaradi prekinitev povezav s tradicionalnima središčema (Trst in Reka) izolirani, neprepoznavni, nepovezani. Očitno je **celično aktiviranje endogenih razvojnih potencialov**, večkrat pogojeno s sporadičnimi turističnimi impulzi.

Slika 42: Stopnje zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželja.

V **Suhi krajini** prepoznamo notranje povezave med gospodinjstvi, zaenkrat prešibke za ustvarjanje močnejšega lokalizma; zaradi dnevnih migracij in tudi izselitev so prisotni močni stiki z različnimi skupnostmi izven lokalnega sistema. Suha krajina sicer nima neposrednega priključka na avtocesto, a je še vedno dobro dostopno podeželsko območje. Kljub razvijajočemu se podjetništvu je še vedno očitna navezava na večja zaposlitvena središča zunaj območja, počasi se razvija turizem. Razvidna je conalna (koridorska) zmožnost aktiviranja endogenih potencialov.

Zgornja Savinjska dolina in Goriška brda izkazujeta močno notranjo povezanost, ki temelji na različnih vzrokih (strokovna združenja, druženje, promocija tradicionalnih običajev, gospodarski interesi ipd.), hkrati je lokalni sistem odprt navzven in prepusten. Zgornja Savinjska dolina je sicer slabše dostopna v primerjavi z Goriškimi brdi, njeni sodobni regionalni gospodarski krogi so šibkejši, kot so bili v preteklosti; dnevna delovna migracija je zaradi specifične gospodarske strukture večinoma usmerjena v os Nazarje-Mozirje, veliko je samozaposlenih oseb, v javnosti ima podobo prepoznavne in kakovostne turistične destinacije. Tako kot v Goriških brdih, se je tudi v Zgornji Savinjski dolini izoblikovala **zmožnost mrežnega aktiviranja endogenih potencialov**.

Goriška brda so primer dobro, a specifično dostopnega podeželskega območja z mrežno zasnovano socialnih stikov, ki je uspelo mrežno aktivirati endogene razvojne potenciale, na trg poslati prepoznavne proizvode. Zaradi pomanjkanja delovnih mest je še vedno odvisno od zaposlitve v bližnjih središčih in postaja čedalje bolj privlačno za sodobne turistične tokove in sekundarne selitve.

Komentar ugotovitev

Sklepne ugotovitve in komentar predstavljamo v obliki odgovorov na zastavljena vprašanja, ki so nas vodila v naši raziskavi.

Kateri so endogeni razvojni potenciali podeželja?

V preteklih desetletjih je strokovna literatura pri obravnavanju razvoja podeželja oziroma njegovem načrtovanju večinoma govorila o razvojnih problemih in možnostih. V tuji strokovni literaturi, zaenkrat še maloštevilni, sta se v zadnjem desetletju pojavili nova terminologija in metodologija, preneseni pretežno iz gospodarskih znanosti: prepoznavajo in vrednotijo se različni **kapitali sodobnega podeželja** ter njihovi **razvojni potenciali**. Monografija se s proučevanjem izbranih slovenskih podeželskih območij v tem smislu osredotoča na **notranje** oziroma **endogene razvojne potenciale podeželja**, predlaga njihovo sodobno kapitalizacijo, rabo in razvoj v smislu neoendogenega razvojnega pristopa.

Koncepti kapitalizacije endogenih razvojnih virov podeželja in vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja so odgovor na sodobno, v slovenski geografski literaturi večinoma odsotno, v zadnjem desetletju zelo intenzivno zlasti v angleški, neidealizirano, ampak zelo gospodarsko gledanje na podeželje. Zato je poleg **geografskega** v ospredju tudi **koncept politične ekonomije**, ki je v osnovah prepleten z okoljskimi vsebinami (predvsem z zavedanjem o končnosti virov) in s socialno heterogenostjo podeželja (ponekod tradicionalna, drugod relativno nova). Gospodarska heterogenost kot stalnica večine podeželskih območij je zaradi vpetosti v svetovni družbenogospodarski in politični sistem neprestano pod pritiskom novosti, različnih povezav in soodvisnosti. V takšnih razmerah se izjemno težko oblikuje posebna in dalj časa trajajoča nespremenljiva podeželska struktura (na podobne težave naletimo pri poskusu opredelitve podeželja), ker mora biti že v naslednjem trenutku bolj konkurenčna od podobne podeželske strukture oziroma identitete, ki je zrasla kot kopija njene blagovne znamke. Verižna reakcija ustvarja vedno nove pojave oblike podeželskih struktur, fluidne in hibridne, ter postavlja pred podeželje vedno nove, bolj ali manj sprejemljive zahteve (vidik samopostrežnega pristopa), kar nujno vodi k navzkrižju interesov.

Obstoječi načini vrednotenja kapitala so kvantitativno merljivi predvsem pri **stvarnih oblikah kapitala** (fizični, naravni, gospodarski, delno človeški), medtem ko so koncepti in načini merjenja ter vrednotenja **nestvarnih oblik kapitala** (socialni, organizacijski, kulturni, okoljski, delno človeški) mlajši, še precej nedorečeni in tudi ne splošno sprejeti. Tako prihaja do **konceptualnih, metodoloških, terminoloških problemov**, ki se rešujejo večinoma delno in ločeno, obstoječe rešitve so običajno prirejene manjšemu raziskovalnemu območju in imajo pridih subjektivnosti, kar je delno upravičeno z vidika konstruktivističnega pristopa k podeželju, še bolj pa utemeljeno s izjemno raznolikostjo podeželskih območij. Zaenkrat je z vidika opredelitve in vrednotenja najbolj težaven koncept okoljskega kapitala, določen napredek je opaziti pri socialnem kapitalu, ki pa je v izhodiščih še vedno precej nedorečen.

Novost v teoretično-metodološkem smislu pomeni koncept podeželskega kapitala, ki s svojo celovito zasnovo vključuje sodobno podeželje, saj vrednoti podeželske vire, od njih pričakuje kapitalske dobičke, katerih dobrobiti bo deležno lokalno gospodarstvo,

lokalna skupnost, lokalno prebivalstvo, pa tudi obiskovalci. Odnos lokalne skupnosti, tj. njena želja po odpiranju ali po skrbnem varovanju obstoječega podeželskega kapitala, je seveda pogojena z več dejavniki (dostopnost, pripravljenost na soočenje z drugačnostjo, tuji interesi).

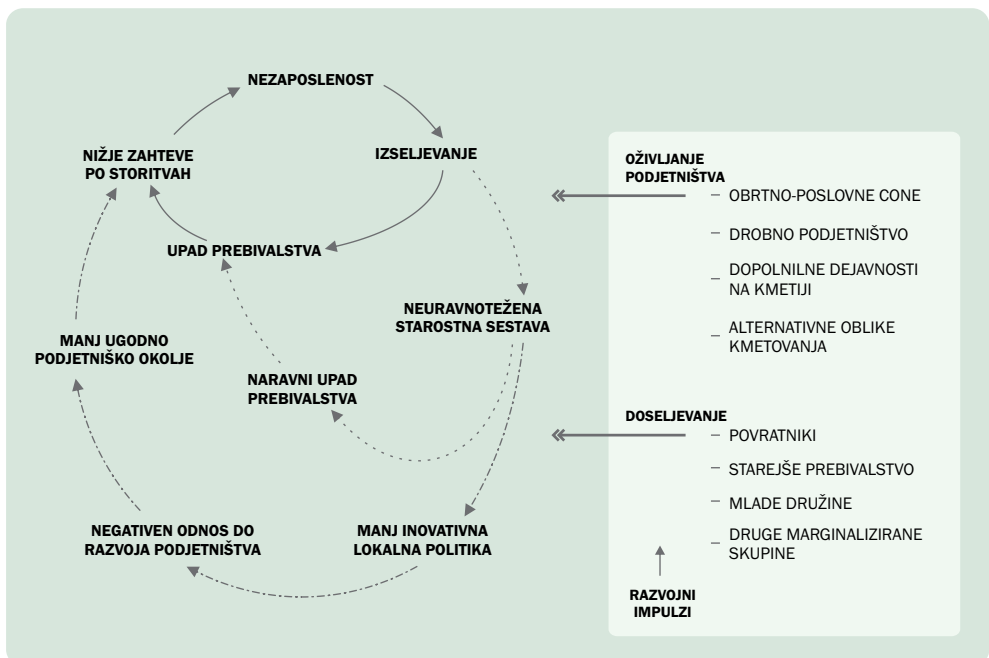
Kako je mogoče vrednotiti endogene razvojne potenciale podeželja?

Monografija zaradi izjemno zapletenih in prepletenih gospodarskih, socialnih in drugih odnosov na podeželju **proučuje vsebinska težišča na več ravneh:**

- osredotoča se na odnose znotraj ožje socialne skupnosti, tj. gospodinjstva (starostno-generacijska analiza, ugotavljanje potencialov za opravljanje dopolnilne dejavnosti na kmetiji),
- med posameznikom in organizacijo (vrednotenje socialnega kapitala) ter
- med lokalno skupnostjo, regijo in državo (opredelitev znotraj- in medregionalnih odnosov oziroma elementov neoendogenega razvoja).

Uspešnost obstoječega lokalnega razvoja na podeželju smo spremljali z dohodkovnega (posledično tudi z vidika kakovosti storitev na podeželju) in prebivalstvenega vidika. Dolgoročni razvoj podeželja moramo vrednotiti z vidika razpoložljivosti oziroma nadomestljivosti kapitala. Pri tem ima posebno vlogo človeški kapital, njegovo pomanjkanje močno spremeni dolgoročno demografsko sliko in poruši temelje gospodarske strukture, oskrbe ipd. Zlasti podeželje je bilo po spremembi družbenogospodarskega in političnega

Slika 43: Trije stagnacijski krogotoki podeželskih območij.

Vir: povzeto in prirejeno po Ragmaa, 2002.

sistema v Sloveniji izpostavljeno velikemu prestrukturiranju, ker so običajno najprej propadle izpostave večjih podjetij. Kljub omejeni pomoči državne politike in prevladujoči polkmečki strukturi na podeželju ni bilo realistično pričakovati ohranjanja in povečevanja zaposlenosti na področju kmetijstva predvsem zaradi neugodne agrarne strukture (majhne kmetije, velika razdrobljenost zemljišč, manj ugodni pogoji za kmetovanje, nizka delovna produktivnost ipd.). Kjer in če v tistem obdobju niso odprli alternativnih delovnih mest na podeželju ali vsaj na območju obvladljive dnevne migracije, se še vedno soočajo z visoko stopnjo nezaposlenosti. Posledice so vidne v izseljevanju v zaposlitvena središča, upadu prebivalstva, povečani socialni izključenosti in povečanih socialnih izdatkih ter zaradi manjše kupne moči tudi v manjšem povpraševanju po dobrinah in storitvah (prvi stagnacijski krogotok podeželskih območij). Dalj časa trajajoče pomanjkanje delovnih mest in izseljevanje privede do neuravnotežene starostne sestave, ki se zrcali v naravnem upadu prebivalstva, upadu skupnega števila prebivalstva in z gospodarskega vidika tudi v nižjih zahtevah lokalne skupnosti po storitvah (drugi stagnacijski krogotok). Primanjkljaj določenih starostnih skupin se posledično odseva v manj inovativni lokalni politiki, negativnem odnosu do razvoja podjetništva; podeželsko okolje ne privlači novih vlagateljev, zaradi negativnih gospodarskih in prebivalstvenih teženj se dodatno znižajo zahteve po storitvah (tretji stagnacijski krogotok).

Empirični dokazi potrjujejo **različne (razvojne) stopnje rabe kapitala** in posledično **različne vrednosti potencialov**, njihove prihodnje smotrne in uravnotežene rabe.

- Nekatera podeželska območja se svojih potencialov še niti ne zavedajo (Brkini).
- Druga območja so zaradi notranjih ali zunanjih vzgibov v fazi prepoznavanja oblik kapitala, njihovega začetnega vrednotenja in različne rabe (Suha krajina).
- Tretja območja po tujih vzorih, pa tudi na osnovi lastne pobude oziroma tradicije vrednotijo in bolj ali manj zavedno svoje potenciale posredujejo trgu (Zgornja Savinjska dolina). Na nekaterih območjih se svojih kapitalskih zalog dobro zavedajo in jih izkoriščajo: ponekod v zelo okrnjeni obliki, ponekod izkoriščajo trenutno situacijo in jih izkoriščajo v polni meri brez pomislekov glede njihove trajnosti, spet drugod je raba virov bolj uravnotežena z zalogami, saj že razmišljajo o možnosti nadomestitve vira s sorodnim ali o obnavljanju vira (Goriška brda). Najbolj dolgoročno razvojno utemeljena so dejanja tistih redkih območij, ki skrbno usmerjajo rabo svojih kapitalskih zalog in endogenih razvojnih potencialov.

Kakšne so tuje izkušnje pri aktiviranju endogenih razvojnih potencialov?

Geografske raziskave na obrobni območjih so pokazale (Ragmaa, 2002), da od obstoječih malih in srednjevelikih podjetij ter velikih industrijskih obratov ali storitvenih podjetij v prihodnosti ne moremo pričakovati porast zaposlenosti. Bodoča rast števila delovnih mest v postindustrijskih državah je odvisna od inovacije majhnih visokotehnoloških podjetij, povezanih z univerzami, znanstvenimi parki in podjetniškimi conami. Brez tovrstnih vlaganj lahko pričakujemo nadaljnjo gospodarsko in prebivalstveno nazadovanje podeželja.

Vračanje ljudi na podeželje, predvsem zdomcev, izseljencev, pa tudi nedomačinov, ki zaenkrat vključuje predvsem starejše prebivalstvo s specifičnimi zahtevami (mir, zeleno, nekonfliktno okolje), večinoma manj podjetniško usmerjeno, a s številnimi

izkušnjami in zvezami, ki v določenem obdobju lahko zaradi ponekod višje finančne zmožnosti ali specifičnih zahtev pozitivno vpliva na lokalno gospodarstvo s povečanim povpraševanjem po dobrinah in storitvah. Mobilni starejši prebivalci iščejo in koristijo možnost obdelovanja zemlje (na primer tudi v Suhi krajini). Gre predvsem za kratkoročne učinke, ki bolj gasijo požar, ne spreminjajo pa strukture. Literatura nakazuje (Jauhiainen, 2008) na potencialno vrnitev upokojene »baby boom« generacije, ki ne išče sonca in toplote, morja in gora, družbe vrstnikov in območij z nizkimi davki, ampak neonesnaženo naravno okolje, mir, varnost, enodružinske hiše z lepo okolico, nižje stroške bivanja, domačo pokrajino, stik z otroškimi spomini oziroma izkazuje splošno željo po življenju na podeželju.

Če se doseljujejo mlajše družine (in da ne gre le za izoliran pojav), ki jim ustreza infrastruktura in njihova podjetnost omogočata tudi delo na domu, ocenjujemo to kot srednjeročni razvojni impulz za podeželsko območje (pričakovano povečano število otrok v lokalnih vrtcih in šolah). Le-ta je nekoliko nestabilen zaradi hitrega spreminjanja sodobnih delovnih oblik in kameleonskega odnosa do privlačnosti podeželja, kar posledično vodi k menjavi lokacij.

V Sloveniji se zlasti na obrobni obmejni območjih doseljuje tudi tuje prebivalstvo, ki zaradi nizkocenovnih letalskih povezav in relativno dobre dostopnosti na cenovno dostopnem slovenskem podeželju kupuje razpoložljive nastanitvene objekte, ponekod tudi zemljo oziroma jih privlači tudi še dokaj dobro ohranjena socialna in storitvena infrastruktura. Tovrstni nakupi so prispevek k preživetju prostega časa v privlačnem okolju in kapitalska naložba, v srednjeročnem smislu je mogoče razmišljati o potencialni trajni naselitvi pretežno starejšega prebivalstva. Njihovi učinki so najprej kratkoročno pozitivni: razcvet lokalnih nepremičninskih podjetij, večje povpraševanje po domačih obrtnikih – ni pa nujno, nekoliko povečana oskrba zlasti ob koncu tedna ali v času počitnic. Sprejemanje novosti in različnosti na podeželju je tako odvisno od odnosa doseljencev do lokalnih navad in običajev ter od odprtosti lokalne skupnosti. O dolgoročnih učinkih zaenkrat še ne moremo razpravljati, saj je ta pojav v Sloveniji relativno mlad.

Če na doseljevanje starejših gledamo z nekoliko širšega vidika, pa za lokalno skupnost lahko vsaj v srednjeročnem smislu pomeni spremembo kakovosti storitev in gospodarske strukture: doseljevanje starejših običajno prinese tudi zahtevo po večjih in bolj specifičnih storitvah (več stacionarnih ali mobilnih negovalnih, socialnih in zdravstvenih storitev). Če je domače lokalno prebivalstvo ustrezno usposobljeno, se jim bo ponudila izvrstna priložnost za delo v domačem okolju in možnost, da ostanejo na podeželju. Če lokalni trg delovne sile ne premore dovolj ustrezno usposobljene delovne sile, se bodo priselile nove družine in bodo ustvarjale nov pozitivni impulz (če jim bomo priskrbeli tudi ustrezne namestitvene in oskrbne zmogljivosti). Takšne pozitivne učinke je pričakovati le v okolju, kjer je prisotna medgeneracijska strpnost, ki je ustrezno dostopna in infrastrukturno opremljena oziroma ima privlačne doživljajske zmožnosti, cenovno in ciljno dostopne namestitvene zmogljivosti ter majhen konfliktni potencial ter ustrezno in kakovostno oskrbo.

Z razvojnega vidika bo potrebno povsem predrugačiti odnos do starejšega prebivalstva: starejši niso in ne smejo biti samo pasiven spremljevalec dogajanj, niso samo stroškovna skupina v breme celotne skupnosti. Družba mora prepoznati in aktivirati produktivno zmogljivost starejših z dodatnim usposabljanjem, izobraževanjem, prekvalifikacijo, jih

zadržati v podjetjih, izkoristiti njihovo znanje in izkušnje ter jih ustrezno socialno vključiti (Abicht, 2007) zlasti v zgodnjem starostnem obdobju (60-75 let), ko je večina starostnikov še zelo samostojnih in sposobnih (Penger in Dimovski, 2007). Drugačna oblika njihovega vključevanja se pričakuje v srednjem starostnem obdobju, ko potrebujejo več socialne pomoči. V poznem starostnem obdobju (nad 86 let) potrebujejo zelo veliko pomoči ali popolno socialno oskrbo.

Več raziskav (Mohan in Mohan, 2002; Mandl et al., 2007) se je usmerilo k proučevanju socialnega kapitala na podeželju, medtem ko predvsem ameriške raziskave pri vrednotenju potencialov podeželja izpostavljajo koncept »privlačnosti« (Green et al, 2005). Večinoma se raziskave usmerjajo k proučevanju enega, pogosto izoliranega endogenega potenciala podeželja (na primer gospodarskega), medtem ko so celostne raziskave endogenih razvojnih potencialov podeželja izjemno redke (Svendsen in Sørensen, 2007).

Kako razvijati endogene razvojne potenciale podeželja?

Neoendogeni razvojni pristop želi aktivirati in uravnoteženo uporabljati potenciale podeželja. Med take na vsak način sodijo ekološke kmetije in tudi dopolnilne **dejavnosti na kmetiji**, ki imajo veliko vlogo pri aktiviranju razpoložljivega gospodarskega, človeškega, socialnega idr. kapitala in so zanimive kot trenutni blažilec socialnih razmer, pa tudi kot odgovor na sodobno potrošniško-rekreativno naravnost družbe in ponovno prebudene želje po izoblikovanju odnosa do potrošnih dobrin (lokalna oskrba s hrano). Dopolnilne dejavnosti niso novost, v Sloveniji se v zadnjem času kar precej razvijajo zaradi:

- unovčenja podeželskih virov (predvsem vinotoči in turizmi na podeželju v zaledju večjih zgostitev prebivalstva);
- zaprtja delovnih mest na podeželju (na primer zapiranje lesnopredelovalnih obratov v Zgornji Savinjski dolini) in aktiviranja notranjih potencialov polkmečkih gospodinjstev;
- večje konkurence tuje delovne sile na »tradicionalnih« zaposlitvenih trgih izven regije (v severnoitalijanski pohištveni industriji ali na področju gospodinjskih storitev ter zato ostajanje delovne sile v Goriških brdih);
- dejstva, da so običajno zaradi nekoliko večjih davčnih olajšav prva oblika razvoja podjetniškega duha na podeželju, čeprav nekatere oblike dopolnilnih dejavnosti (na primer turizem na podeželju) zahtevajo velika finančna idr. vlaganja;
- dokazov, da so dopolnilne dejavnosti pogosto lahko prehodna oblika k pravemu podjetništvu na kmetiji/podeželju ob večinoma sočasnemu opuščanju kmetijske dejavnosti.

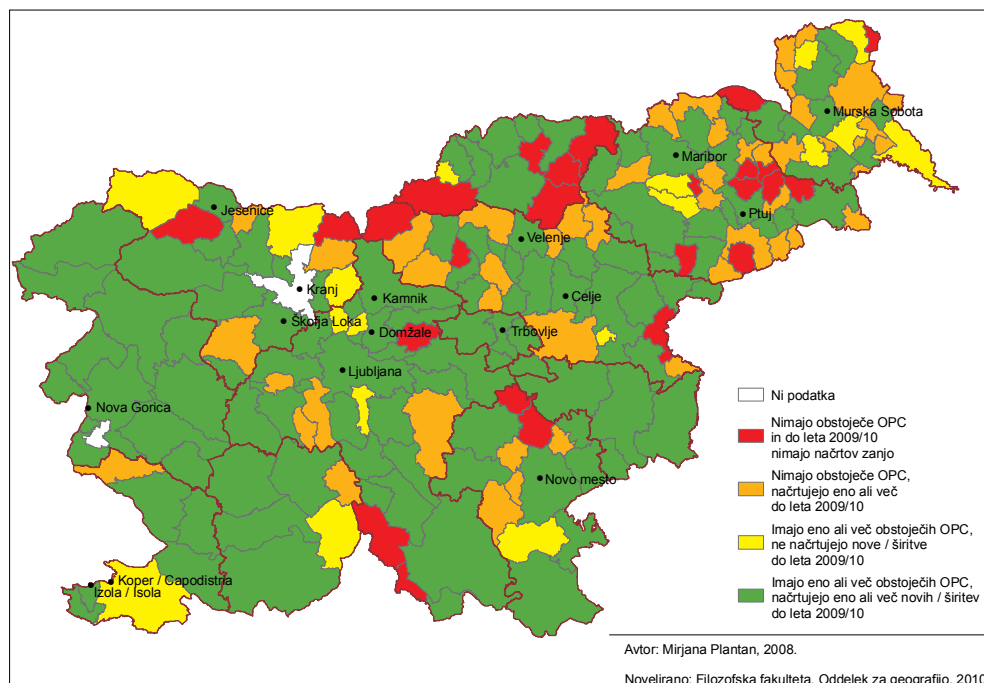
Ponekod so manj intenzivne oblike dopolnilnih dejavnosti bolj iskanje različnih dohodkovnih virov z vidika ekonomičnosti (raba strojev v zimskem času za potrebe lokalne skupnosti) oziroma rabe človeških virov (znanje ali formalna izobrazba članov družine in razpoložljivi čas). Prisoten je tudi uporabno-špekulativni odnos, ki skuša izkoristiti trenutne davčne ugodnosti ob registraciji dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Na vsak način jih moramo vrednotiti kot pozitivni doprinos h krepitvi gospodarskega in socialnega kapitala, rabi človeškega in okoljskega, velikokrat tudi k sočasni rabi in

krepitvi celotnega podeželskega kapitala, zaradi intenzivnosti večine njegovih pojavnih oblik pomeni tudi krepitev različnih oblik organizacijskega kapitala. Zato je doprinos dopolnilnih dejavnosti pomemben za krepitev regionalnih gospodarskih krogov, prepoznavnosti območja, ohranjanje poseljenosti, kar se kaže tudi v trenutni dinamiki teh dejavnosti po Sloveniji. Obenem pa izkazujejo tudi izjemno prilagojenost naravnemu in družbenemu okolju z rabo naravnih danosti in prilagajanjem tržnim zahtevam.

Obrtno-poslovne cone so bile v času gospodarske rasti poleg individualne stanovanjske gradnje najhitreje rastoči prostorski pojav na slovenskem podeželju, kar izkazujejo izdana gradbena dovoljenja za leto 2007: od 6574 izdanih gradbenih dovoljenj jih je bilo 97 % izdanih za novogradnje (SURS, 2008). Ker običajno med izdajo gradbenega dovoljenja in vselitvijo preteče nekaj let, je za pojasnitev sedanje dinamike zanimiva analiza izdaje gradbenih dovoljenj v obdobju 2001-2006 (Statistični urad, 2008): leta 2006 je bilo izdanih 6376 gradbenih dovoljenj (indeks 115 v primerjavi z letom 2001), v letu 2001 je bilo 40 % vseh gradbenih dovoljenj izdanih za nestanovanjske stavbe (27 % v letu 2006), kar pojasnjuje vidne fiziognomske spremembe na slovenskem podeželju, zlasti gradnjo OPC. V letu 2006 je bilo izdanih več dovoljenj za stanovanjsko gradnjo (indeks 138 v primerjavi z letom 2001), kar delno tudi nakazuje povečano tovrstno dinamiko zlasti na dobro dostopnem podeželju.

V sedanji razvojni fazi OPC v Sloveniji se predvsem poudarja njihove blažilne učinke na gospodarskem področju, manj pa javnost priznava oziroma prepoznava njihove prispevke k zmanjšanju potencialnih razdalj dnevne migracije, h krepitvi lokalne/regionalne identitete in mrež sodelovanja. Manjše, obrobne in obmejne, gospodarsko manj razvite

Slika 44: Obrtno-poslovne cone v slovenskih občinah (stanje 2007/2008 in načrti do leta 2010).

občine nimajo in do leta 2010 ne načrtujejo izgradnje OPC (Jezerško, Solčava, Loški potok ipd.); kar precej majhnih in gospodarsko šibkih občin pa to namerava narediti (haloške občine, del zgornjesavinjskih in goričanskih občin itn.).

Ob začetni navdušenosti nad OPC večinoma pogrešamo vsaj kanček kritičnosti v njihovem odnosu do prostora. OPC so namreč običajno locirane na infrastrukturno dostopnih/opremljenih in najbolj cenovno ugodnih ravnih površinah (navzkrižje z interesi kmetijstva), z vidika fiziognomije pa gre velikokrat za popoln tujek v pokrajini. Na nek način gre predvsem z okoljskega in dolgoročno prostorsko-gospodarsko-razvojnega za tempirane bombe.

Kljub različnim poskusom decentralizacije delovnih mest (tudi z vlaganji v OPC), kažejo zasnova in prve ocene vplivov velikih državnih projektov, da se večina novih delovnih mest kopiči na in ob koridorskih razvojnih silnicah Slovenije, kar ustvarja svojevrsten paradoks. Mnogo premalo se razmišlja o novih instrumentih in primernih ustanovah za izvedbo ambicioznih načrtov: pravzaprav razen iskanja primernih lokacij za OPC na širšem obmejnem območju ni še izvedbenih pobud za nastanek čezmejnih OPC, ki bi lahko z vidika sodobnega časa nadomestile izprazenjen prostor ob notranjih mejah EU (poskusi so že v Goriških brdih s spremembo namembnosti nekdanjih carinskih in prostocarinskih objektov v turistične namene). Smiselno bi bilo izkoristiti potencial geografsko odprtih čezmejnih lokacij za vzpostavitev čezmejnih OPC, ki bi bile privlačne za obe državi in to zlasti na mejah schengenskega sistema, saj bi poenostavil upravljanje in izkoristil veliko prednost poznavanja in sorodnosti jezika. Čezmejne OPC naj bi vzpostavile proizvodne lokacije s povezovanjem infrastrukture, spodbujale dolgoročen razvoj podjetništva na gospodarsko manj dinamičnem obmejnem območju, aktivirale pretok ustrezno usposobljene delovne sile ter kombinirano izkoriščanje razvojnih potencialov. Ambiciozen projekt čezmejne OPC je potrebno umestiti v širši okvir posodabljanja celotne infrastrukture (na tretji razvojni koridor), saj sodobnega razvoja podjetništva v za to nepripravljenem okolju ne moremo razvojno obravnavati.

Ali lahko ustrezna raba in krepitev endogenih razvojnih potencialov vodi k skladnejšemu razvoju podeželja?

Sodobna globalizacija pušča prostor tudi za lokalnost in krepitev le-te je velika razvojna možnost za različna slovenska podeželska območja, ki lahko v tem vidijo priložnost za pozicioniranje svojih kakovostnih proizvodov ter bolj ali manj dolgoročno naravnano koriščenje svojih potencialov. V smislu **krepitev regionalnih gospodarskih krogov** kot možnega instrumenta za zmanjševanje regionalnorazvojnih razlik je pomembno, da:

- je prostorsko-razvojno načrtovanje skupni proces;
- se v smislu neoendogenega razvojnega pristopa v vseh fazah načrtovanja in izvedbe vključijo vsi deležniki;
- v izogib potencialnim navzkrižjem že predhodno proučimo potencialne stične oziroma konfliktne točke/polja.

Proučili smo zasnovo in delovanje regionalnih gospodarskih krogov na izbranih območjih:

- v Goriških brdih in Zgornji Savinjski dolini smo proučili njihovo delovanje na primeru specifičnih lokalnih/regionalnih proizvodov;

- v Suhi krajini smo zaradi odsotnosti obče prepoznavnega lokalnega/regionalnega proizvoda njihovo delovanje proučili s pomočjo delovanja lokalnega/regionalnega gospodarstva;
- v Brkinih zaradi objektivnih razlogov, tj. odsotnosti ali podrazvitosti več ključnih elementov razvoja regionalnega gospodarskega kroga (prepoznaven proizvod, notranja nepovezanost, nezainteresiranost prebivalstva, prešibko aktiviranje lokalnih virov), le-tega nismo zmogli analizirati.

Nekateri kazalci (medsebojna povezanost prebivalstva in občin, živa lokalna/regionalna pripadnost, prepoznavnost območja) kažejo, da je na območju **Zgornje Savinjske doline** delovanje regionalnega gospodarskega kroga že utečeno. Zgornja Savinjska dolina je z vidika geografske zaokroženosti in specifičnega, prepoznavnega lokalnega vira pravzaprav idealno območje za njihovo proučevanje in razvoj v smislu neoendogenega razvojnega pristopa.

Goriška brda s specializirano kmetijsko pridelavo (sadjarstvo in vinogradništvo, v zadnjem času se spodbuja tudi oljkarstvo) imajo izjemne naravno- in družbenogeografske pogoje (bližina trga z veliko kupno močno) za uspešno delovanje regionalnih gospodarskih krogov. Podobno kot Zgornja Savinjska dolina imajo za to tudi dva osnovna predpogoja: skoraj popolno naravenogeografsko zaokroženost (le del Brd je v Italiji) in specifičen, prepoznaven lokalni vir. V primerjavi z Zgornjo Savinjsko dolino so zaenkrat v Goriških brdih uspeli nekoliko bolj celostno, vsestransko in prodorno izkoristiti raznoliko bazo endogenih virov ter jih intenzivno vključiti v smislu neoendogenega razvojnega pristopa. Na obeh območjih je sicer prisotna predelava specifičnih endogenih virov, v Zgornji Savinjski dolini trenutno manj intenzivna kot v preteklem družbenogospodarskem sistemu. Za uspešnejše delovanje regionalnih gospodarskih krogov bi bilo potrebno na obeh območjih razviti dodatne oblike predelave, razširiti bazo endogenih virov, še bolj intenzivno tržiti območje ter spodbuditi večjo odgovornost in inovativnost pri vključevanju odpadkov teh regionalnih gospodarskih krogov v predelavo in rabo znotraj območja. Za podeželska območja z intenzivno rabo endogenih virov in potencialov obstaja tudi cela vrsta nevarnosti:

- prevelika navezanost na rabo enega endogenega vira (zato je potrebno širiti bazo uporabnih endogenih virov);
- zaradi pretirane rabe grozi nevarnosti pomanjkanja, degradacije ali popolne izgube endogenega vira (ob ustreznem času je potrebno za ogrožene endogene vire poiskati nadomestke);
- ob povečani prepoznavnosti in uspešnem trženju obstaja nevarnost velike odvisnosti od spreminjajočih tržnih zahtev oziroma občutljivost na svetovne družbenogospodarske (na primer nizka vrednost ameriškega dolarja je vplivala na briško vinogradništvo) in politične spremembe;
- povečana konkurenčnost zaradi soočenja na večjih trgih lahko predstavlja nevarnost za zmanjšanje kakovosti lokalnih/regionalnih proizvodov zaradi ujetosti v zakonitosti ekonomije obsega.

Suha krajina je primer podeželskega območja, ki postopno šele prepoznava in vrednoti svoje endogene potenciale ter razvija ustrezne strukture za njihovo aktiviranje. Glede

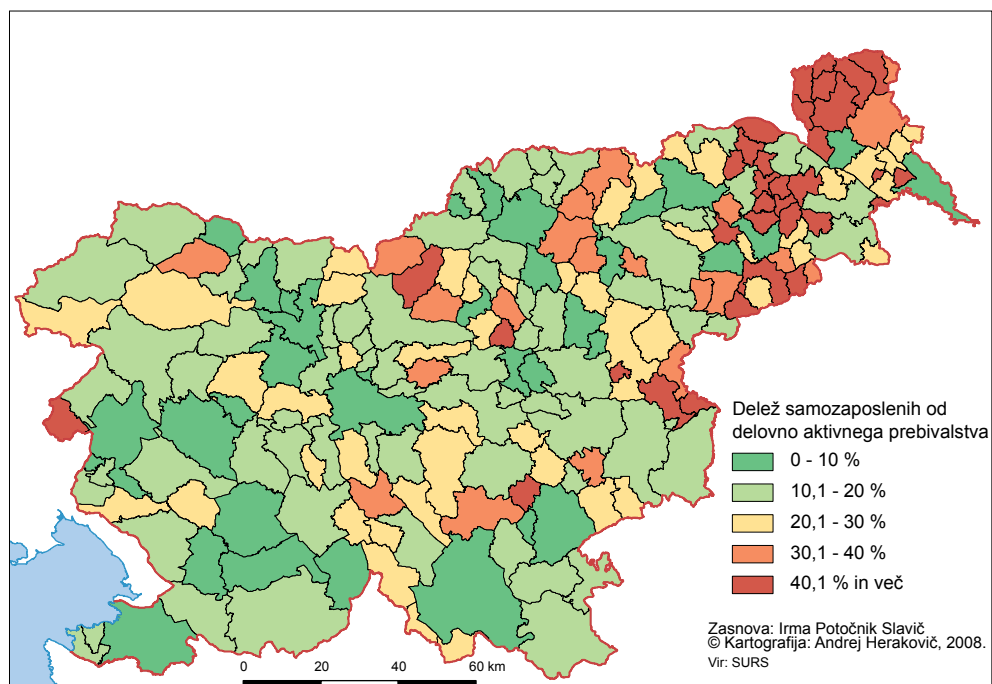
delovanja gospodarskih krogov ima Suha krajina nekaj podobnosti, še več pa razlik, v primerjavi z Zgornjo Savinjsko dolino in Goriškimi brdi. Sodobno regionalno gospodarstvo Suhe krajine je zaradi specifičnega povojnega razvoja oblikovalo zanimiv regionalno gospodarski krog, ki je bil zlasti v drugi polovici 20. stoletja bolj odsev odnosa med središčem in kolonijo. Posledično so še danes migracijski tokovi delovne sile vezani na večja središča izven Suhe krajine; dolinska gospodarska, prebivalstvena in infrastrukturna os še vedno ni dovolj močna, da bi omenjene silnice preusmerila v regijo. Na krepitev regionalnega gospodarskega kroga pozitivno vpliva razcvet podjetništva po spremembi družbenogospodarskega in političnega sistema. Zaenkrat podjetniki večinoma delujejo v lokalnem okolju, medtem ko jim za širši domet primanjkuje kapitalskih sredstev, prepoznavnosti in medsebojne povezanosti. Za aktiviranje regionalnega gospodarskega kroga je potrebna krepitev endogenih potencialov (edinstveni kulturno-zgodovinski potencial, tržnost vinogradniške pridelave, primernost za določene vrste turizma), usklajeno in povezano delovanje njegovih delov (pridelava, predelava, trženje, ...) oziroma intenzivno izboljšanje predpogojev (aktiviranje lokalnega prebivalstva, vzpostavitev ustrezne infrastrukturne ravni, krepitev lokalne/regionalne identitete) za njegovo uspešno delovanje.

Brkini so primer podeželskega območja, ki se je zaradi prešibke notranje strukture in širših političnih sprememb ujelo v zanko cikličnosti regionalnih gospodarskih krogov. Dodatno je k nezmožnosti širšega aktiviranja endogenih virov prispevalo dolgotrajno izseljevanje, gospodarska šibkost bližnjih središč, notranja nepovezanost in upravno-administrativna razkosanost. Sedanje aktiviranje endogenih virov (sadjarstvo) je zaenkrat šibko in preveč sporadično, da bi lahko sledili izoblikovanemu regionalnemu gospodarskemu krogu. V primerjavi s Suho krajino se je razvilo sorodno, na zunanji odvisnosti temelječe gospodarstvo: vendar se v Brkinah ni zgodil začetni podjetniški preboj, zato v sedanjem času tudi ni pomembnejših gospodarskih premikov.

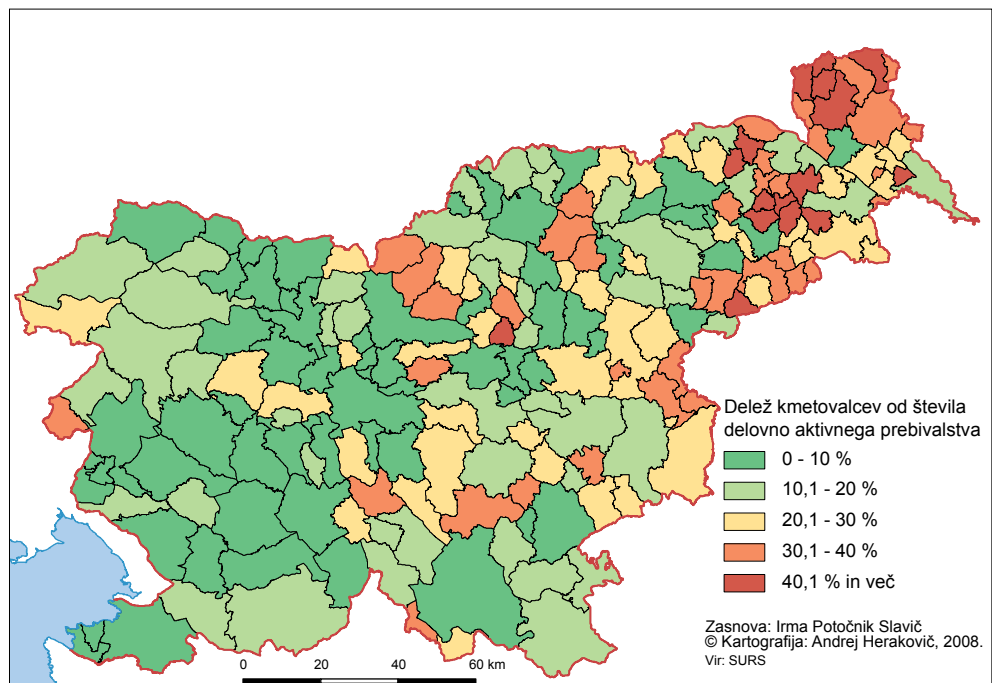
Državni razvojni programi spodbujajo zlasti **razvoj podjetništva**, vendar je odločitev za podjetništvo v demografsko erodiranem in kapitalsko podhranjenem podežlju, ki nima bližnjih vzpodbudnih zgledov, izjemno težka. Zanimiva je analiza strukture samozaposlenih oseb po slovenskih občinah.

Kartografski prikaz deleža samozaposlenih oseb (slika 44) od delovno aktivnega prebivalstva po občinah v letu 2007 omogoča zanimive primerjave: vzhodna in zlasti severovzhodna Slovenija (v goričanskih občinah, občinah v Slovenskih goricah, haloških, posotelskih in zgornjesavinjskih občinah ter v Goriških brdih je več kot 40 % delovno aktivnega prebivalstva samozaposlenega) imata mnogo več samozaposlenih oseb kot zahodni del Slovenije. Stalnica družbenogospodarskega razvoja Slovenije je višji delež kmetovalcev (v odnosu do delovno aktivnega prebivalstva) v vzhodni Sloveniji; višji je tudi v občinah Brda in Žužemberk ter v zahodnem delu Zgornje Savinjske doline (nad 30 %). Oba prikaza je mogoče smiselno povezati z dejanskimi razmerami s primerjavo deleža kmetovalcev s številom samozaposlenih oseb. Med registriranimi samozaposlenimi je na podežlju očiten še vedno velik pomen kmetijske dejavnosti. Ponovno izstopa vzhodna Slovenija, kjer imajo nekatere občine več kot 80 % samozaposlenih oseb dejavnih v kmetijstvu (goričanske občine, nekaj občin v Slovenskih goricah), med 60 in 80 % jih imajo občine Spodnjega Podravja in Halož, podpohorske in zgornjesavinjske občine, Suha krajina, občine Škofjeloškega in Cerkljanskega hribovja, Goriška brda itn. Na teh območjih je tudi veliko kmetij z registrirano dopolnilno

Slika 45: Delež samozaposlenih oseb v primerjavi z delovno aktivnim prebivalstvom (2007).

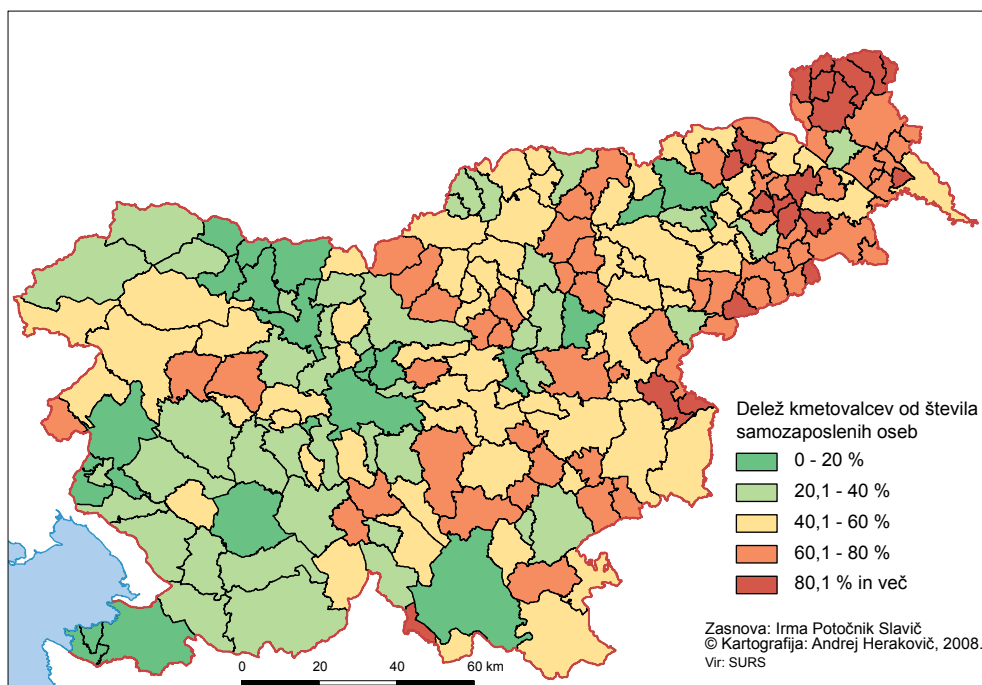
Slika 46: Delež kmetovalcev v odnosu do delovno aktivnega prebivalstva (2007).

dejavnostjo, kar potrjuje naša razmišljanja o razvojnem poslanstvu dopolnilih dejavnosti. Nizek delež kmetovalcev v primerjavi s skupnim številom samozaposlenih oseb je v obliki otokov prisoten v zaledju regionalnih središč in tradicionalnih nekmetijskih zaposlitvenih središčih (na primer Tržič, Kidričevo). Torej je del podeželskega podjetništva še močno vezan na tradicionalno in sodobne oblike kmetijske ter primerjalno manj usmerjen v najrazličnejše podjetniške dejavnosti. Podrobnejšo sliko gospodarske moči navedenih dejavnosti dobimo, če primerjalno analiziramo število delavcev, zaposlenih pri samozaposlenih osebah. Analizo smo opravili v sklopu proučevanja OPC in ugotovili, da večina oseb, zaposlenih pri zasebnih podjetnikih, prihaja iz širšega lokalnega okolja (običajno z območja upravne enote). Tako kljub nekoliko specifični strukturi samozaposlenih oseb na podeželju opazimo postopne premike k uveljavljanju (drobnega) podjetništva kot izjemno pomembnega dejavnika lokalnega gospodarstva.

Izpostavlja se zelo realistična možnost za slovensko podeželje: **sodoben povratak k samozadostnemu gospodarstvu**. Upad regionalnega gospodarstva in povečanje brezposelnosti je bilo po razpadu preteklega družbenogospodarskega sistema potrebno na nek način nadomestiti. Na kapitalsko in prebivalstveno precej osiromašenem podeželju je to precej zahtevna naloga, zato je prva reakcija običajno razvoj »skritih« potencialov oziroma aktivnosti, ki odsevajo širšo razširjeno spremembo odnosov in tudi reakcijo na neugodne okoliščine. Ta oblika prve reakcije lahko resno poškoduje razvojne perspektive za katero koli lokaliteto v dolgoročnem smislu. Posledično lahko lokaliteta, katere uradni življenjski standard se zmanjša in začnejo rasti skrite dejavnosti, postopoma izgubi vezi s preostalo državo. V gospodarskem in kulturnem pogledu (pogosto tudi politično) se oportunistična lokalna mikrokultura zapre vase in postane

Slika 47: Delež kmetovalcev v primerjavi s številom samozaposlenih oseb (2007).

naraščajoče tradicionalna in nestrpna do uradnih državnih izhodišč in do drugače mislečih znotraj lokalitete. Običajno je takšna izločitev povezana z izseljevanjem bolj sposobnih mladih ljudi, ki ne vidijo možnosti za modernizacijo lokalnega življenja, in posledično tudi z izjemno nizko podjetniško aktivnostjo zaradi pomanjkanja socialnih povezav in zelo neugodne podjetniške klime. Skrito gospodarstvo, na Slovenskem kar precej razširjeno (neregistrirano delo v tujini, različne oblike sive ekonomije), je vrsta proizvodnje ali distribucije, ki se odvija izza formalnih družbenih postopkov. Ragmar (2002, str. 29) ocenjuje skrito samozadostno gospodarstvo kot ventil, ki uravnava težave pri prestrukturiranju gospodarstva. Ljudje so prisiljeni na svoj način izboljšati življenjske pogoje, kar jih sili k iskanju dodatnih dohodkov. Lokalne skupnosti se lahko v takšnih primerih oddaljijo od formalnih struktur in oblikujejo subkulturo: vsaka razvojna dejavnost, ki bo vključevala javne posege, bo morala upoštevati te posebnosti (osnovno načelo neoendogenega razvojnega pristopa), sicer bo poseg pomenil izgubo javnih virov ali celo uničenje obstoječega lokalnega potenciala.

Zato je potrebno ob preprosti prebivalstveni projekciji in zlasti s **funkcijskim vrednotenjem starostno-generacijske sestave gospodinjstev** razmišljati tudi o vključevanju starejšega prebivalstva v različne gospodarske, socialne, društvene idr. aktivnosti; spodbujanju mreženja za krepitev podjetniške aktivnosti; izobraževanju za boljše aktiviranje endogenih razvojnih potencialov podeželja; postopni krepitvi zmožnosti lokalnih skupnosti za aktiviranje in (uravnoteženo) rabo endogenih razvojnih potencialov. Določene razvojne injekcije v smislu **krepitve neoendogenega razvoja** pomenijo lahko kratko- in srednjeročne vzpodbude, razvojno stagnacijo ali tudi pozitivne učinke na lokalno skupnost in gospodarstvo ter zmanjševanje regionalnorazvojnih razlik na podeželju.

Z raziskavami smo skušali ugotoviti, če je v Sloveniji mogoče zmanjšati razvojno zaostajanje podeželja z ustrežno rabo, krepitvijo in razvojem njegovih endogenih razvojnih potencialov. Na območjih, ki so že prepoznala in vrednotila in ki tudi že tržijo lastne potenciale, smo lahko prepoznali:

- večinoma zelo pozitivne gospodarske učinke (prepoznane s krepitvijo gospodarskega kapitala in povečano dohodnino),
- pozitivne demografske težnje (ki so sicer rezultat širših gibanj, a so na teh območjih nekoliko bolj ugodne),
- večjo socialno povezanost,
- a tudi večje konflikte glede prostorske rabe (okoljski vidik).

Torej njihova krepitev na nek način poskuša razvojno dvigniti podeželska območja in jih približati mestnim območjem glede uspešnosti, po drugi strani pa ustvarjajo nove oblike mikroregionalne neenakosti na podeželju ter ohranjajo ali še celo povečujejo lokalna neskladja. Uspešna so namreč tista podeželska območja, ki imajo zmožnost aktiviranja endogenih razvojnih potencialov. Ker je to dolgotrajen in zahteven proces in ker država veliko mero tovrstnega delovanja prenaša na lokalne skupnosti, so le-te posledično odgovorne za (ne)uspeh. Ker pa nekatere lokalne skupnosti tovrstnih zmožnosti nimajo ali nimajo razpoložljivih virov ter notranje moči za njihovo oblikovanje, se posledično izoblikuje nova geografija neenakomernega razvoja podeželja.

Raziskave so v celoti potrdile, da se *geografske (podeželske) regije, ki imajo boljše in enakomernejše razvite endogene razvojne potenciale, hitreje in skladneje razvijajo*«. Na štirih proučevanih območjih se je z merjenjem zalog in rabe endogenih kapitalov pokazalo (prva metoda proučevanja), da najboljši razvojni učinek dosegajo območja, ki imajo usklajene zaloge ter rabo vseh oblik stvarnega in nestvarnega kapitala (Goriška brda). Če je določena oblika kapitala nerazvita, slabše razvita ali so njegove zaloge manjše, ni pa še priskrbljen nadomestek, se odgovornost za skladnejši razvoj intenzivneje prenese na druge oblike. Predvsem je govora o socialnem, organizacijskem in človeški kapitalu, ki pa se običajno na demografsko izpraznjenih območjih ne morejo razviti (Brkini), ali se razvijajo nekoliko počasneje (Suha krajina). Dejavniki, ki vplivajo na razvoj endogenih razvojnih potencialov (gospodarski, politični ipd.), krojijo (ne)skladnost razvoja endogenih razvojnih potencialov podeželja (na primer sedanji nepovezan nabavni trg lesa v Zgornji Savinjski dolini).

Z drugo metodo proučevanja smo želeli ugotoviti, ali je *aktiviranje endogenih razvojnih potencialov razvidno iz krepitve regionalnih gospodarskih krogov*. Njihovo aktiviranje smo opazovali na najmanjši prostorsko-socialni enoti (gospodinjstvo), nadgradili z delovanjem lokalnih prostovoljnih mrež (društva), lokalnih (drobno podjetništvo) in širše povezanih gospodarskih struktur (podjetništvo, v mednarodne povezave vključene strukture). Ustreznost in razvojno pozitivno delovanje regionalnih gospodarskih krogov, ki aktivirajo endogene razvojne potenciale podeželja, smo večinoma zaznali v Goriških brdih. Določeno zavoro je opaziti v Zgornji Savinjski dolini, medtem ko se zaradi dolgoletne navezanosti na izvenregionalne gospodarske kroge le-ti na nekaterih podeželskih območjih počasi prebujajo (Suha krajina). Ali pa so njihovi dejavniki, akterji in potencial tako oslavljeni, čeprav so bili v preteklosti izredno aktivno izkoriščani zaradi vpetosti v izvenregionalni gospodarski krog, da se zaenkrat še ne pojavljajo v prepoznavni obliki (Brkini). Slovenska podeželska območja imajo izjemen endogeni potencial, ki ga je smiselno razvijati z neoendogenim razvojnim pristopom, ki bo omogočal njegovo uravnoteženo rabo, vendar zahteval tudi ustrezno preoblikovanje državnih ustanov in aktiviranje lokalnega prebivalstva ter odgovorno delovanje vseh vključenih. Obstajajo pa tudi območja, ki aktivirajo in krepijo svoje razvojne potenciale, vendar jih iz različnih razlogov (premajhna in premalo prepoznavna ponudba proizvodov, strah pred hitro spreminjajočimi razmerami na svetovnem trgu in zavest o ranljivosti podeželskih območij ipd.) še ne vključujejo v regionalne gospodarske kroge.

Raziskave na proučevanih območjih so ponovno potrdile razmišljanje, da je sodobno slovensko podeželje trenutno v izjemni situaciji, ko se prepletajo tradicionalni elementi (ponekod v preživetju, drugod v oživiljeni sodobni obliki) s sodobnimi težnjami heterogenega, fluidnega in hibridnega podeželja. Istočasno se ponovno potrjuje, da se bo vsaj del njegove mozaično heterogene strukture kot konstanta pojavljal tudi v prihodnosti, vendar z nekoliko drugačnimi nastavki, kar predstavlja osnovno izhodišče za načrtovalce sodobnih razvojnih politik podeželja. Če se bodo odločili za uniformiran ali široko regionaliziran pristop, lahko v večji meri poškodujejo, ovirajo ali celo uničijo že obstoječe zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželskih območij, kar bi bila nepopravljiva in nenadomestljiva škoda, saj se dejavniki, strukture in mreže njihovega aktiviranja običajno oblikujejo precej časa.

Priporočila za aktiviranje endogenih razvojnih potencialov podeželja

Naša analiza je pokazala, da bi aktiviranje endogenih potencialov bistveno prispevalo k razvoju proučevanih območij in posledično k zmanjšanju regionalnorazvojnih neskladij, zato podajamo nekaj priporočil.

- a. Odprava »ozkih grl«:
 - večja prilagodljivost državnih ustanov (zlasti šol in vrtcev: kombinirani oddelki, ustrezni pedagoški koncepti) pri določanju najnižjih vpisnih kvot;
 - finančno spodbujanje (javno-zasebna partnerstva, sprostitev ozkih meril oziroma pogojev za kandidiranje na razpisih);
 - ohranjanje in razvijanje zgodovinskih in pokrajinskih posebnosti.
- b. Za izboljšanje osnovne oskrbe je potrebno še bolj razviti prilagodljive mobilne oblike osnovne oskrbe: dostavne službe, e-trgovina in e-strukture v javni upravi (še zlasti na občinski ravni), mobilna zdravstvena oskrba, avtobusi na klic, potujoče knjižnice ipd.
- c. Potrebno je spodbujati sosedsko pomoč in aktivno vključevanje lokalnega prebivalstva ter informiranje o in podpora pri izgradnji socialnih mrež na občinski ravni.
- d. Vloga regionalnih razvojnih agencij naj bo bolj stvarna in povezana z regijo samo in njenimi potrebami: oblikujejo naj regionalne projekte in jih tudi vodijo skupaj z lokalnim prebivalstvom, kar bo prispevalo h krepitvi regionalne identitete. Regionalne agencije naj spodbujajo raznovrstna medobčinska partnerstva.
- e. Postopno oblikovanje ustvarjalnega okolja s krepitvijo osebnih stikov in zaupanja ter aktiviranja gospodarskih povezav, tesnejšega sodelovanja med šolami, gospodarstvom in upravo.
- f. Okrepitev življenja društev znotraj skupnosti, ker so zelo pomembna za ohranjanje regionalnih kultur. Večja pozornost sodobnim oblikam povezovanja, pomembnim zlasti za mlajše prebivalstvo.
- g. Skrben razvoj rabe in nadzora (t. i. upravljanje) nad razpoložljivimi zemljišči in okoljskim potencialom.
- h. Izgradnja informacijskih in komunikacijskih struktur (spletni portali, regionalni informacijski listi). Krepitev občutka pripadnosti skupnosti v smislu uravnoteženega regionalnega razvoja (inovativni koncepti, razprave o skupni prihodnosti ipd.).
- i. Infrastrukturo zgraditi tam, kjer bo prispevala k dodani vrednosti regije: optimirati povezave na področju izobraževanja, oblikovati sodobne študijske programe za regionalno pomembne gospodarske panoge.
- j. Aktiviranje delovne sile s stalnim sodelovanjem med nosilci izobraževanja in podjetji (iskanje ustreznih delovnih moči in zasnovanje izobraževalnih ustanov). Sodobne oblike zdravstvenega in socialnega varstva na podeželju. Spodbujanje različnih

delovnih mest in kvalifikacij za ženske v bližini doma (prilagodljivost delovnega časa in ponudbe za otroško varstvo; prekvalificiranje in izobraževanje žensk; oblikovanje interesnih mrež).

- k. Na razpolago bi moral biti začetni finančni kapital: to vlogo naj bi prevzela regionalna banka.
- l. Regionalno povpraševanje bi se lahko močneje kot danes osredotočilo na regionalne proizvode. Zalaganje sosednjih mest in nakupovalnih središč s svežo, kakovostno in raznoliko ponudbo (regionalne police) in ureditvijo »sosedskih trgovin« za osnovno oskrbo na podeželju.

Teorija kompleksnih sistemov (Žižek, 2008), kakršen je tudi podeželski oziroma sistem sodobnega lokalnega gospodarstva, je odkrila, da tovrstni sistemi izkazujejo dve nasprotni potezi: robustno stabilnost in izjemno občutljivost. Zmožni so se prilagoditi velikim motnjam, jih vključiti in najti novo ravnovesje in stabilnost – vse dokler ni dosežen določen prag, katerega prekoračitev, najsi bo še tako drobna, lahko povzroči uničenje njegovih struktur in privede do vzpostavitve povsem drugega reda. Sodobni podeželski sistem ima določene sestavine stabilnosti in občutljivosti. Njegova razvojna naravnost je odvisna od sposobnosti prilagoditve širšim, mrežno povezanim dejavnikom in uravnotežene rabe njegovih endogenih potencialov.

Slika 48:

Slovensko podeželje v sebi skriva veliko endogenih razvojnih potencialov: nekateri so nam dobro poznani, druge bo potrebno prepoznati, tretji se odkrivajo v novi funkciji. Sodoben razvoj slovenskega podeželja ne sme biti uniformiran, ker bi lahko poškodoval ali celo uničil dejavnike, strukture in mreže aktiviranja endogenih razvojnih potencialov.

Summary

ENDOGENEOUS DEVELOPMENT POTENTIALS OF RURAL AREAS

Globalization and rural areas. Contemporary globalization has created new opportunities and challenges for rural regions that have historically been characterised as periphery and marginalized within the social and economic territoriality of nation states. At the same time, however, globalization has also reinforced structural disadvantages and introduced new threats for rural regions. The opportunities and threats associated with globalization will balance themselves differently in different rural regions as well as between localities within rural regions (Woods, 2007).

Diversified rural areas. The reconstitution of rural areas under globalization results from the permeability of rural localities as hybrid assemblages of human and non-human entities, knitted-together intersections of networks and flows that are never wholly fixed or contained at the local scale, and whose constant shape-shifting eludes a singular representation of place. Globalization changes rural places, but it never eradicates the local. Rather, the networks, flows and actors introduced by globalization processes fuse and combine with local entities to produce new hybrid formations. In this way, places in the emergent global countryside retain their local distinctiveness, but they are also different to how they were before. Globalization, it appears, is more significant in remaking some rural areas than others.

Geographies of Slovenian rural areas. Respecting the geographical point of view Slovenia represents distinctive transitory country due to its site and location on the crossroad of four European landscape units (Mediterranean, Pannonian, Alpine and Balkan). On 20.273 km² of national territory impacts of different types of climate, vegetation, civilisation etc. are evident. The landscape itself can be described as heterogenous (in the field of physical- and human geography), mosaic and filigree in structure. With the decay of Yugoslavia and the announcement of independency in the year of 1991 Slovenia has ranked amongst the youngest countries of the World. With the population of two million and observed from the Western Europe relatively low population density (on average nearly 100 inhabitants per km²; 2009) Slovenia ranks in the group of small, but very interesting, dynamic and specific areas of Europe, which therefore demand and need special attention. In the process of accession to European Union (EU) very often different stereotypes (usually connected to the area of Eastern Europe and Balkan) are addressed to Slovenia due to shortage of knowledge and simple generalization. These stereotypes and common images often do not receive an adequate confirmation in the landscape itself as also in people's mentality and lifestyle. Actually at the same time numerous situations reveal quite a strong attachment to Western Europe and active participation in the Central European territory that has been evident for more than a thousand years.

Uniform, clear and widely accepted definition of rural areas in Slovenia does not exist. Respecting OECD quantitative indicators complete Slovene territory is enlisted as rural area. But more detailed surveys show that especially flat areas in alpine and pre-alpine valleys and basins as also narrow littoral area experience bigger population agglomerations with declared population density up to 500 inhabitants per km².

Contemporary Slovene rural areas. Contemporary rural areas are very heterogeneous, dynamic and complex, multifunctional, fluid, hybrid and globalized space, not definite

and closed category, not geographically limited and do not possess their own problems (Hidley, Shank, Nesje, 2006). The contemporary rural areas are not just spatial, economic, social, analytical, developmental etc., but complex category. Therefore, rural areas require small-scale in-sight research which will try to explain their restructuring and help to develop sustainable rural governance. It is a fact, that new socioeconomic circumstances and their spatial effects claim for fundamental changes in the way of observing, surveying and understanding the contemporary (Slovene) rural areas. We have to bear in mind, that the definitions are complex and changeable by nature, therefore the dissertation defines rural area as territorial entity, which is considered as "rural" by its population, with local/regional network structure connected to the broader network system.

Knowledge on rural restructuring. Extensive research has been undertaken in many parts of the economically developed world, exploring the drivers and dynamics of social and economic restructuring in rural localities. Our research is focused on the capacities of local actors of rural restructuring, endogenous potentials and development possibilities of rural areas, herewith employing the neoendogenous development approach. It is important that we practice the place-based research, focus on micro-processes and micro-politics through which place is reconstituted, and be sensitive to the historical legacies. Notwithstanding the richness of geographical research of Slovenian rural areas, we are able to establish huge shortage on integral analysis of rural areas endogenous development potentials.

Dissertation emphasis. We tried to answer following questions: which are endogenous development potentials of Slovenian rural areas, how can they be evaluated, what are the foreign experiences regarding their activation, how could they be developed, is it possible that their appropriate use and strengthening leads towards the sustainable rural development, how effective are the past, nowadays and future rural development policies from the endogenous development potentials point of view?

Research approach. The resources and amenities form the fundament for different capitals (as economic categories; Svendsen and Sørensen, 2007); potentials, as category of value, can be introduced not till we have the capability to develop the capitalised resource and amenity by respecting the capital stock. Such development potentials could be evolved in development possibilities. Due to the complexity of rural areas, we were confronted with the explanatory shortages of functional and sociogeographical concept of rurality. Although it possesses some insufficiencies, we considered the political economy concept as the most useful for explanation of development disparities among Slovene rural areas. We tried to overcome the shortages by using the geographical research methods (questionnaire, interview, field work cartography).

Using complex methods we tried to define, identify, measure and evaluate different forms of tangible (economic, partly human) and intangible (social, environmental, countryside) capital. We used the available statistics, but also extensive field work:

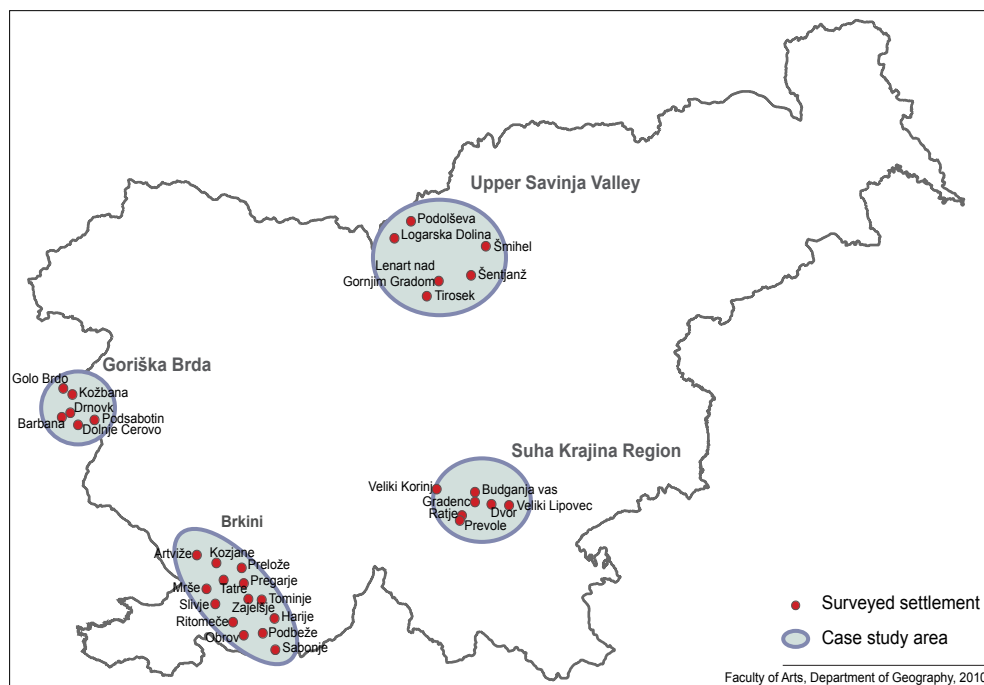
- pilot survey of 15 settlements in Bikini region (60 households);
- questionnaire for farm households with registered supplementary activity on farm (63);

- questionnaire for municipalities (57), enterprises (457) and local population (879) on business/enterprise zones; a telephone questionnaire for all Slovenian municipalities (210) on future development intentions regarding business zones;
- questionnaire for local population on selected case study rural areas (4) regarding their view on development problems, possibilities etc. (241 households);
- interviews with local authorities and experts.

Case study areas. We have deliberately chosen different types of rural areas that are mostly considered as border or peripheral.

- Typically border rural area (in political, but also climatological and cultural sense) is the area of Goriška Brda, hilly, up to 250 metres, winegrowing region, next to Italy, with approx. 5800 inhabitants joined in a small municipality, with extraterritorial road connected to Slovenia, but with very pronounced local identity and strong attachment to land.
- Brkini, hilly area up to 800 metres, not suitable for winegrowing, but with excellent conditions for fruit growing, for centuries being the hinterland of port of Trieste. After London memorandum in 1950s the area was cut-off from the core region and started to be more and more peripheral and marginal.
- Suha Krajina region with karst features and Krka River Valley as dominant economic axis, was high-tech region in the 19th century. It was deprived of railway and highway connection, invasive industrialisation of mid 20th century avoided the area

Figure 1: Case study areas with settlements included in households survey.

due to political reasons and put economically active population in daily commuting relation.

- Upper Savinja Valley (Zgornja Savinjska dolina in Slovene language), typical alpine valley, with upper part being peripheral from transport view, is an amenity based area of 7 municipalities: tourism in unique alpine region and 95 % of area covered by forest perform economic base of the region. Regarding Slovenian circumstances it is usually labelled as fertility island, however inhabitants are proud of their local identity.

Evaluation of endogenous development potentials (approach 1): total capital stock and actual capital use. The presented method of evaluation of total capital stock and actual capital use (Svendsem and Sørensen, 2007) is highly time and costs demanding, but gives very realistic results – much better than the usual statistics practice on aggregate data at bigger space units. But the real problem is ponderation and comparison of individual tangible and intangible factors with the total capital assessment. If we would be able to solve this methodological problem, than it is realistic to conceive the long-term goal: the ranking system for small peripheral rural communities adaptable at different levels. It would allow fast and systematic diffusion of good practices and development strategies. The empirical analysis stated that currently only few potentials for activation of regional economic cycles are used and that capabilities for higher value-added are yet to be developed.

Evaluation of endogenous development potentials (approach 2): regional economic cycles. Nowadays practiced economic cycles are more oriented outwards than inwards also at the end of production process (waste disposal). The region itself is not involved enough and properly also from the sustainable development perspective. The actual situation is characterized by a production of raw material and energy from outside, a small processing and marketing of intermediate products in the region and an export of final products. At the same time intermediate and final products, which mostly could be produced in the region, are imported. There are long-lasting disputes over this theory (Maier, 2002), especially by neoclassical economists, but contemporary EU rural development policy has been encouraging them for the last twenty years, with special emphasis in period 2007-2013. We managed to analyse former and contemporary wood-processing in Upper Savinja Valley, specialization in wine-production (Goriška Brda), weakness of capacities in Suha Krajina and continuously eroded capacities for regional economic cycles formation (Brkini). Our survey pointed out that only a few of the numerous possibilities of regional economic cycles are used and the potential for an increase in regional added value is immense. Maier (2001) states that the most important reason for this, is the large-scale structure of the distribution and the trade with extensive up to global function strategies which are rarely integrating regional peculiarities. There is tremendous pressure on rural locales to construct their own unique »niche« to attract development but at the same time are caught in the conflict of interests. This contradictory process is full of interesting and provocative lines of research.

Rural areas typology on activation capability of endogenous development potentials. We indicated three types of local communities regarding their activation capability: the network, zone and cellar activation capability. The surveys in case study areas proved the existence of mixed types of spatial-geographic-social and local economy

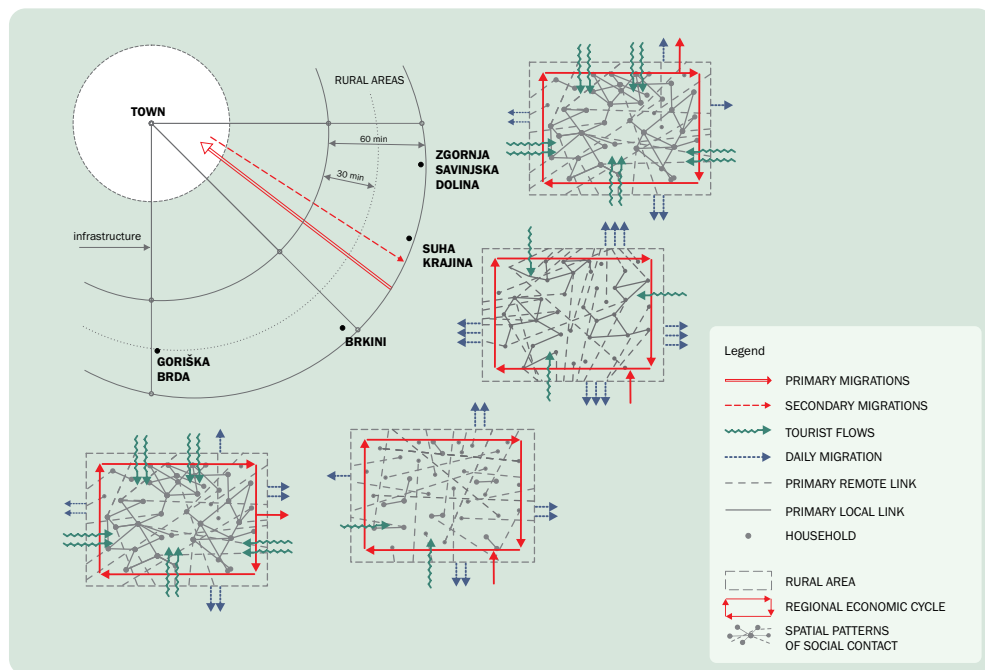
structure. Therefore, it has been confirmed again, that contemporary Slovene rural areas are at present in the exceptional situation, when the traditional elements (either in anachronistic or in revitalized modern form) are interwoven with the contemporary trends (heterogeneity, fluidity and hybridization). We confirm at the same time, that at least a part of its heterogenic structure will turn up as a constant also in the future, but in a slightly different form - therefore constructing a basic starting-point for planners of modern rural development policies. If they choose the uniformed approach they would/ could damage, hinder or even destroy the existing activation capacities of endogenous development potentials; this would be an irreparable damage, as the factors, structure and networks of their activation is usually a long time process.

Endogenous development potentials of surveyed rural areas -final statements and comments. We confirmed and partly disproved that it is possible to overcome the rural areas lagging behind by appropriate use, empowerment and development of their endogenous development potentials. Amongst the rural areas that have already identified, evaluated and are marketing their potentials, we were able to recognize mostly very positive economic effects (empowerment of economic capital and higher income), positive demographic trends (as a result of wider tendencies, but favourable for these areas), better social connectivity, but also stronger and frequent land use conflicts (environmental perspective). The empowerment of endogenous potentials improves their development ability, but on the other side the local disparities are even bigger. The positive impact is evident only in local communities that posses the activation capacity of endogenous development potentials. As this is a long-term and very demanding process and as the state deteriorates a big part of these responsibilities on local communities, consequently the new geography of uneven rural development is being produced.

We confirmed the hypothesis, that geographical (rural) regions with better and balanced developed endogenous development potentials are being developed faster and sustainable. Evaluating the stock and actual use of endogenous capitals in four case study areas, the best development performance is connected to areas with the sustainable capital stocks and use of all forms of tangible and intangible capital (Goriška brda region). If a certain form of capital is un- or under-developed or has shortage on stocks (with no substitute), the responsibility for sustainable development is being transmitted to other capital forms (especially social, organisational and human), which can not be developed on demographically eroded areas (Brkini region) or are developed in slower pace (Suha Krajina region). The factors (economic, political etc.) influencing the endogenous potentials development are generating development disparities (the case of unbounded wood market in Upper Savinja Valley region).

We partly confirmed, that the activation of endogenous potential of rural areas is evident through the empowerment of regional economic cycles. Their activation was surveyed on the smallest spatial-social unit (household), later on with the existing voluntary local network (associations), locally and widely connected economic structures (entrepreneurship). Positive development impulses are to be seen through the activation of regional economic cycles in Goriška brda region (wine production); a kind of stagnation is evident in Upper Savinja Valley region (wood-processing). Due to long-term attachment to outside economic cycles the situation is slowly improving (Suha Krajina region) or are their factors, actors and potentials so weakened (although they

Figure 2: Synthesis model of case study areas: geographic-economic-social connectivity of rural areas with wider systems.

were very strong in the past) that nowadays they do not appear in the recognized form (Brkini region). There are also rural areas which activate and empower their development potentials, but are not involved in regional economic cycles for various reasons (e.g. tiny product quantities, limited recognisability, fear of fast changes on world market and awareness of rural areas fragility etc.). Slovene rural areas constitute enormous endogenous development potentials that should be developed by neoendogenous development approach, enabling its sustainable use, but also demand the appropriate restructuring of national/regional/local institutions, local population activation and responsible acting of all stakeholders.

The theory of complex systems (Žižek, 2008) as contemporary rural or local economy system is, has discovered that these systems demonstrate two contradictory features: robust stability and extreme vulnerability. They are adaptable to very high disturbances, include changes and find new system equilibrium and stability until they collide with certain kind of threshold. When they excel it, no matter how small this excess would be, it can cause the destruction of its structures and could lead to totally different order. Contemporary rural system comprises elements of stability and vulnerability. Its development orientations depend on its capability to adjust to wider network factors and sustainable use of its endogenous potentials.

Viri in literatura

- A Review of Urban and Rural Area Definitions, 2002. Project Report. London, UK Statistics, 140 str.
- Abicht, L., 2007. Noch lange nicht Methusalem! Warum es sich lohnt, ständig zu lernen. Bielefeld, 180 str.
- Aktionsprogramm Bayerns ländlicher Raum, 2007. München, Bayerisches Staatsministerium für Wirtschaft, Infrastruktur, Verkehr und Technologie, 82 str.
- Albrecht, J., Hagen, M., Maier, J., 2002. Landwirtschaft als Partner der Nahrungsmittelindustrie - das »Food and Health Valley Kulmbacher Land« als Beispiel. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Heft 202, str. 135-146.
- Argent, N., 2008. Perceived density, social interaction and morale in New South Wales rural communities. *Journal of Rural Studies*, 24, str. 245-261.
- Armstrong, H., Taylor, J., 1993. Regional economics and policy. Harvester Wheatsheaf, str. 272.
- Avberšek, A., 2006. Gospodarstvo Savinjsko-Šaleške regije. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 24-35.
- Ažman Momirski L. et al., 2008. Terasirana pokrajina Goriških brd. Geografija Slovenije 17. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 197 str.
- Bacurakis, G., Stamatakis, E., 1997. Searching for endogenous development practices: The production of organic olive oil. *CIHEAM - Options Mediterraneennes*, str. 65, 70.
- Barbič, A., Kladnik, D., Kovačič, M., Rupena-Osolnik, M., Hribernik, F., 1984: Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, str. 64-90.
- Barbič, A., 1995. Obkmetijske dejavnosti (kmečkih) gospodinjstev in podeželskih lokalnih skupnosti. V: Kovačič, M. (ur.). Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko, str. 133-148.
- Barbič, A., 2005. Izzivi in priložnosti podeželja. Ljubljana, FDV, 316 str.
- Barborič, B. et al., 2002. Problematika slovenskega podeželja na primeru Brkinov. *Dela* 17, str. 265-284.
- Bätzing, W., Ermann, U., Scheu, K., 1999. Regionale Absatzwege land- und forstwirtschaftlicher Erzeugnisse aus dem Landkreis Neumarkt i. d. Opf. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Institut für Geographie, 38 str.
- Becker, G.S., 1963. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago, University of Chicago Press, 412 str.
- Becker, G.S., 1999. The Economic Way of Looking at Life. Chicago, University of Chicago Press, 21 str.
- Bell, M.M., 2007. The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies*, 23, str. 402-415.
- Bésingrand, D., 2007. La marginalisation des communautés de seniors en France et au Portugal. *Bulletin de l'Association de Géographes Français*, 2007-3, str. 327-336.
- Beuret, J.-E., Kovacs, M.-C., 2005. Rural amenity policies: future stakes. V: Green, G.P., Deller, S.C., Marcouiller, D.W. (ur.). *Amenities and Rural Development. Theory, Methods and Public Policy*. Elgar, str. 33.
- Bevc, M., Uršič, S., 2007. Kapital znanja v Sloveniji po regijah – sintezna ocena stanja in trendov. V: Nared, J. et al. Veliki razvojni projekti in skladni regionalni razvoj. Regionalni razvoj 1. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, str. 199-212.
- Blakely, E.J., Bradshaw, T.K., 2002. Planning Local Economic Development. Theory and Practice. Sage Publications, 397 str.
- Bogataj, J., 2003. Spominki v turizmu in muzejskih trgovinah. V: Kastelic, I. (ur.). Spominki, muzej, turizem. Brežice: Posavski muzej, 2003, str. 13-25.
- Bowler, I., Bryant, C., Firmino, A. (ur.), 1999. Progress in Research on Sustainable Rural Systems. International Geographical Union Commission on »The Sustainability of Rural Systems«, Leicester, Lizbona, 224 str.
- Buonfino, A., Geissendorfer, L., 2006. Mapping Rural Needs. Young Foundation, 100 str.
- Burton, R.J.F., 2006. An alternative to farmer age as an indicator of life-cycle stage: The case for a farm family age index. *Journal of Rural Studies*, 22, str. 485-492.
- Candau, J. et al., 2005. Equity within institutional arrangements for the supply of rural amenities. V: Green, G.P., Deller, S.C., Marcouiller, D.W. (ur.). *Amenities and Rural Development. Theory, Methods and Public Policy*. Elgar, str. 49.

- Clark, N. et al., 2008. The spaces and ethics of organic food. *Journal of Rural Studies*, 24, str. 219-230.
- Cloke, P.J., 1985. Whither rural studies? *Journal of Rural Studies*, 1, str. 1-9.
- Cloke, P.J., 1997. Country backwater to virtual village? Rural studies and the »cultural turn«. *Journal of Rural Studies*, 13, str. 367-375.
- Coleman, J.S., 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, str. 95-120.
- Community strategic guidelines for rural development, 2006. Europe. Activities of the European Union, 30 str.
- Cunder, T., 2006. Slovensko podeželje in nova strategija razvoja. *Dela* 25, str. 147-158.
- Černe, A., 2003. Regional development perspectives of Slovenia. *Dela* 23, str. 107-121.
- Černe, A., 2005. Regionalne razlike in regionalno planiranje. *Dela* 24, str. 125-136.
- Černe, A., 2008. O pomenih pokrajine. *Dela* 29, str. 5-19.
- Dabo, P., 2003. Ustanavljanje in razvoj podjetniških con v Sloveniji. Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, 41 str.
- Dax, T., Hovorka, G., 2000. Innovative Structures for the Development of Rural Areas: the Austrian Case of Almenland Teichal. Reaping the benefits of Europe's precious places. *Aviemore*, 15 str.
- Dictionnaire Multilingue de l'Aménagement du Territoire et du Développement Local, 1997. La maison du dictionnaire, Atea-Cridel, Paris, str. 171, 195, 294.
- Djordjevič, P., 2004. Geografija Goriških brd. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 109 str.
- Drozg, V., 2005. Koncepti policentrične ureditve Slovenije. *Dela* 24, str. 155.
- Državni razvojni program, 2002. Ljubljana, Ministrstvo za gospodarstvo, 248 str.
- Državni razvojni program 2007-2013, 2008. Služba vlade za lokalno samoupravo in regionalni razvoj, 67 str.
- Dubuc, S., 2004. Dynamisme rural. L'effet des petites villes. *L'Espace géographique*, 2004-1, str. 69-85.
- Duden, 2003. Das grosse Fremdwörterbuch. Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus, Mannheim, str. 685, 1078, 1169.
- Epp, R., Whitson, D., 2001. Writing Off the Rural West: Globalization, Governments, and the Transformation of Rural Communities. University of Alberta, 330 s.
- Erhart, V., 2004. Percepcija dopolnilnih dejavnosti v slovenskem kmetijstvu. Specialistična naloga, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 73 str.
- Evalvacija projekta Spodbujanje podjetništva na podeželju 2002-2006, 2006. JAPTI, 45 s.
- Evropsko teritorialno sodelovanje 2007-2013, 2007. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo, 76 str.
- Foissner, P., 2000. Endogene Entwicklung in peripheren Regionen: Möglichkeiten der Aktivierung endogener Potenziale in der Region Vorpommern. *Raumforschung und Raumordnung*, Heft 4, 58. Jahrgang, str. 297-306.
- Gabrijelčič Blenkuš, M. et al., 2005. Lokalna trajnostna oskrba z živili in zdravstveni vidik. V: Lokalno trajnostna oskrba z živili. Gregorič, M., Fajdiga Turk, V. (ur.). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, str. 7-10.
- Garrod, B., Wornell, R., Youell, R., 2006. Re-conceptualising rural resources as countryside capital: The case of rural tourism. *Journal of Rural Studies*, 22, str. 117-128.
- Gasson, R., 1988. Farm diversification and rural development. *Journal of Agricultural Economics*, 39, str. 175-181.
- Gilg, A.W., Battershill, 1999. The role of household factors in direct selling of farm produce in France. *Tidjschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 90, 3, str. 313-319.
- Goldin, 2001. The Human Capital Century and American Leadership: Virtues of the Past. *Journal of Economic History*, Vol. 61, str. 263-392.
- Goltz, E., Born, K.M., 2005. Zuwanderung älterer Menschen in ländliche Räume – eine Studie aus Brandenburg. *Geographische Rundschau*, 3/2005, str. 53-57.
- Grabski-Kieron, U., 2007. Entwicklung ländlicher Räume in Deutschland und der EU unter veränderten strukturpolitischen Rahmenbedingungen – Perspektiven für Planung und angewandte Forschung. V: Flächenmanagement als Instrument der integrativen Planung für ländliche Räume und der kommunalen Innenentwicklung. Institut für Geographie der Universität Stuttgart, str. 28-45.
- Green, G.P., Deller, S.C., Marcouillier, D.W. (ur.), 2005. Amenities and Rural Development. Theory, Methods and Public Policy. Elgar, str. 1-5.

- Gutgesell, M., Kadner, B., Maier, J., 2006. Bevölkerungsrückgang in ländlichen Räumen und Auswirkungen auf die Infrastruktur. *Dela* 25, str. 133-146.
- Hacker, P., 2000. Regional economic cycles as an instrument of a sustainable endogenous economic policy – on the example of the food trade in the planning region Upper Franconia. Diploma work, Department of Economic Geography and Regional Planning, University of Bayreuth, Bayreuth, 30 str.
- Halfacree, K., 1993. Locality and social representation: space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 9, str. 23-37.
- Halfacree, K., 2006. Rural space: constructing a three-fold architecture. V: *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, str. 44-62.
- Halfacree, K., 2007. Trial by space for a »radical rural: Introducing alternative localities, respectations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23, str. 125-141.
- Hall, M., Boyd, S. (ur.), 2005. *Nature-based Tourism in Peripheral Areas: Development or Disaster*. Toronto, 281 str.
- Haugen, M.S., Lysgård, H.K., 2006. Discourses of Rurality in a Norwegian Context. *Norwegian Journal of Geography*, Vol. 60, No. 3, str. 174-178.
- Hauk, P., 2007. Flächenmanagement als Instrument der integrativen Planung für ländliche Räume und der kommunalen Innenentwicklung. Institut für Geographie der Universität Stuttgart, str. 3-4.
- Herbert-Cheshire, L., 2000. Contemporary strategies for rural community development in Australia: a government perspective. *Journal of Rural Studies*, 16, str. 203-215.
- Hergan, I., 2003. Učinki skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 109 str.
- Hidle, K., Shank, J.C., Nesje, L.M., 2006. Market, Commodity, Ressource & Strength: Logic of Norwegian Rurality. *Norwegian Journal of Geography*, Vol. 6, No. 3, str. 189-198.
- Hlastan Ribič et al., 2005. Pomen lokalne trajnostne oskrbe z živili v zdravi prehrani. V: *Lokalno trajnostna oskrba z živili*. Gregorič, M., Fajdiga Turk, V. (ur.). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, str. 17-18.
- Hofer, K., Stalder, U., 2000. Regionale Produktorganisationen als Transformatoren des Bedürfnisfeldes Ernährung in Richtung Nachhaltigkeit? Potentiale- Effekte-Strategien. *Geographica Bernensia*, P37, Geographisches Institut der Universität Bern, 249 str.
- Hribar et al., 2005. Tehnološki vidiki kratkih prehranskih verig pri lokalni trajnsotni oskrbi. V: *Lokalno trajnostna oskrba z živili*. Gregorič, M., Fajdiga Turk, V. (ur.). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, str. 11-12.
- Idejna zasnova modela razvoja Mrežne obrtno poslovne cone občin Goriškega in Ravenskega, 2005. Martjanci, 30 str.
- Ilbery, B., Healey, M., Higginbottom, J., 1997. On and Off-Farm Business Diversification by Farm Households in England. V: Ilbery, B., Chiotti, Q., Rickard, T. (ur.). *Agricultural Restructuring and Sustainability: A Geographical Perspective*. Wallingford: CAB International, str. 135-152.
- Ilbery, B. (ur.), 1998. *The Geography of Rural Change*. Longman, 267 str.
- Ilešič, S., 1982. Vloga preučevanja podeželja v šestdesetletnem razvoju slovenske geografije. V: Peterle, L. (ur.). *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja*. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 3-10.
- Jakoš, A., 1982. Metode opredelitev podeželja. V: Peterle, L. (ur.). *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja*. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 31-39.
- Jakoš, A., 2006. Demografski potencial in projekcije prebivalstva Šaleške in Zgornje Savinjske doline. V: Šalej, M. (ur.). *Šaleška in Zgornja Savinjska dolina*. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 128-137.
- Janc, K., 2006. Human and Social Capital in Poland – Spatial Diversity and Relations. V: Komornicki, T., Czapiewski, K. (ur.). *Europa XXI*, 14. Core and Peripheral Regions in Central and Eastern Europe. Polish Academy of Sciences, str. 39-55.
- Jarosz, L., 2008. The city in the country: Growing alternative food networks in Metropolitan areas. *Journal of Rural Studies*, 24, str. 231-244.
- Jauhainen, J.S., 2008. Will the retiring baby boomers return to rural periphery? *Journal of Rural Studies* (članek v tisku), 10 str.
- Jeršič, M., 1982. Večfunkcionalni pomen našega podeželja. V: Peterle, L. (ur.). *Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja*. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva

Slovenije. Ljubljana, str. 142-150.

- Josipovič, D., 2006. Demogeografski razvoj prebivalstva Zgornjesavinjsko-Šaleške regije. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 114-127.
- Juvančič, L., 2002. Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Doktorska disertacija, Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, Ljubljana, 130 str.
- Juvančič, L., 2004. Alternativni dohodkovni viri na podeželju (prosojnice za predavanje). Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 45 str.
- Kladnik, D., 1999. Leksikon geografije podeželja. Ljubljana, Inštitut za geografijo, 318 str.
- Kladnik, D., 2001. Tematski leksikoni – Geografija. Tržič, Učila, str. 389.
- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja (prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja). Geografija Slovenije 8. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 196 str.
- Klemenak, A., 2006. Možnosti razvoja turizma v občini Mozirje. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 103 str.
- Klemenčič, M.M., 1982. Nekatera teoretska izhodišča pri proučevanju podeželja. V: Peterle, L. (ur.). Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 23-30.
- Klemenčič, M.M., 1995. Krajevna identiteta na primeru srednje in zgornje Gorenjske. Dela 11, str. 47-57.
- Klemenčič, M.M., 1997. A case study of regional identity problems in Slovenia. Materialien Nr. 21, Frankfurt am Main, str. 89-96.
- Klemenčič, M.M., 2003. Civilizacijske razvojne stopnje in razvojni problemi obrobni območij v Sloveniji. Dela 19, str. 153-164.
- Klemenčič, M.M., 2005. Nova razvojna strategija pokrajinsko homogenih obrobni območij Slovenije. Dela 24, str. 185-193.
- Klemenčič, M.M. et al., 2005. Ciljni raziskovalni program »Konkurenčnost Slovenije 2001-2006«, Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti: končno poročilo. Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Biotehniška fakulteta, Inštitut za trajnostni razvoj, 169 str.
- Klemenčič, M.M., 2006. Teoretski pogled na razvojne strukture slovenskega podeželja. Slovenska politična geografija in podeželje na razpotju. Dela 25, str. 159-171.
- Klemenčič, M.M., Lampič, B., Potočnik Slavič, I. (2008). Razvojna (ne)moč obrobni podeželskih območij Slovenije. GeograFF 3. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Klemenčič, V., 1959. Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom. Gospodarska geografija. SAZU, Ljubljana, 197 str.
- Klemenčič, V., 2002. Procesi deagrarizacije in urbanizacije slovenskega podeželja. Dela 17, str. 7-21.
- Klemenčič, V., 2005. Poskus opredelitve sodobnih problemov razvoja kulturne pokrajine slovenskega podeželja. Dela 24, str. 171-184.
- Kokolj Prošek, J., 2006. Izvedba programa LEADER v Sloveniji v obdobju 2007-2013. MGKP, 30 str.
- Komac, B. et al., 2006. Ogroženost Zgornje Savinjske doline zaradi recentnih geomorfni procesov. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 88-99.
- Koster, R., Randall, J.E., 2005. Indicator of community economic development through mural-based tourism. The Canadian Geographer, Vol. 49, No. 1, str. 42-60.
- Koščak, M., 2005. Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine. V: Prenos dobrih praks pri razvoju podeželja v EU – Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine. OGZ Novo mesto, str. 49-57.
- Kovačič, M. et al., 2000. Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji. Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko, Ljubljana, str. 112-114.
- Kovačič, M. et al., 2000. Strateške usmeritve razvoja kmetijstva, gozdarstva in dopolnilnih dejavnosti na območju mestne občine Ljubljana. Ljubljana: Inštitut za agrarno ekonomiko, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem, 39 str.
- Krajnc, N., Simončič, P., Robek, R., 2002. Vloga gozdov pri izpolnjevanju kyotskih zahtev v Sloveniji. Maribor, 7 str.
- Kuhnén, F., 1977. The Concept of Integrated Rural Development. World Food and Agriculture, Bd. 19, H. 5, str. 10-15.
- Kušar, S., 2005. Manj razvita območja kot element politike skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji: pretekle izkušnje in prihodnji izzivi. Dela 24, str. 113-124.
- Kušar, S., 2005. Nov Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja – novo obdobje slovenske

regionalne politike. Dela 24, str. 219-221.

- Kušar, S., 2006. Razvojna raznolikost Zgornje Savinjske in Šaleške doline kot izhodišče za pripravo razvojnega programa Savinjsko-Šaleške razvojne regije. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 272-281.
- Ländlicher Raum auf Roter Liste, 2006. Der Beitrag der Integrierter Ländlichen Entwicklung zur Schaffung von Arbeitsplätzen unter besonderer Berücksichtigung der demographischen Entwicklung in Deutschland. Deutsche Landeskulturgesellschaft, Sonderheft 1, 120 str.
- Lampič, B., Mrak, I., 2008. Prepoznavanje zavarovanih območij kot vrednote prostora. Geografija v šoli, letnik XVII, št. 1, str. 54-63.
- Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2006. New development opportunities for rural areas. V: Zikov, M. et al. (ur.). Ruralni prostor vo novite razvojni uslovi: zbornik na trudovi: proceedings. Skopje: Prirodno-matematiški fakultet, Institut za geografija, str. 361-373.
- Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2006. Izbrane razvojne možnosti podeželja Zgornje Savinjske doline. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 148-163.
- Larousse pratique, 2003. Dictionnaire du français au quotidien. Paris Cedex, str. 209, 1162.
- Leduc, E., 1997. Defining rurality: a General Practice Rurality Index of Canada. Canadian Journal of Rural Medicine, Vol. 2 (2), str. 125.
- LOTO (Landscape Opportunities for Territorial Organization), 2005. Landscape Management of Territorial Transformations: Good Practices and Existing Knowledge. Ministero per i beni e le attività culturali. Roma, str. 53.
- Lowe, P., Murdoch, J., Ward, N., 1995. Networks in rural development beyond exogenous and endogenous models. V: van der Ploeg, J.D., van Dijk, G. (ur.). Beyond modernisation: The impact of endogenous rural development. Assen, str. 87-105.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, 2002. International Student Edition, London, str. 41, 200, 1101, 1206, 1368.
- Maier, J., 2002. Regional Economic Cycles as an Instrument of a Sustainable Regional Development in Rural Areas. Dela 17, str. 72-84.
- Mandl, I., Oberholzner, T., Dörflinger, C., 2007. Social capital and job creation in rural Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Vienna, Austrian Institute for SME Research, 80 str.
- Marušič, I., 2000: Trajnostno regionalno razvojno načrtovanje. Zbornik rezultatov projekta. Ljubljana, Regionalni center za okolje za Srednjo in Vzhodno Evropo, s. 50-57.
- Medmrežje 1: Barthelemy, P.A., Vidal, C., 1995. Rural realities in the European Union. Agriculture, Environment, Rural Development – Facts and Figures. <http://ec.europa.eu/agriculture/envir/> (citirano 12. 2. 2008).
- Medmrežje 2: Bizi, podatkovna baza, 2006. <http://www.bizi.si> (citirano 20. 2. 2008).
- Medmrežje 3: Bizi, podatkovna baza, 2007. <http://www.bizi.si> (citirano 5. 6. 2008).
- Medmrežje 4: Defining and Evaluating Environmental Capital, 2008. State of New Jersey. <http://www.gov.nj.gov/PlanningEnvironment> (citirano 15. 5. 2008).
- Medmrežje 5: Domovi starejših oskrbovancev, 2008. <http://www.mdds.gov.si> (citirano 13. 2. 2008).
- Medmrežje 6: Europa. Summaries of Legislation. Community strategic guidelines for rural development, 2006. Europe. Activities of the European Union. http://europa.eu/scadplus/scad_en.htm (citirano 30. 01. 2008).
- Medmrežje 7: GVIN.com paket poslovnih podatkov. <http://www.gvin.com/> (citirano 9. 4. 2008).
- Medmrežje 8: Obseg dejavnosti v osnovnih solah v šolskem letu 2007/08. <https://sava.mss.edus.si> (citirano 20. 5. 2008).
- Medmrežje 9: Opredelitev gospodarskih krogov. <http://wagner-berlin.de> (citirano 10. 5. 2002).
- Medmrežje 10: Opredelitev regionalnih gospodarskih krogov. <http://netschool.de> (citirano 10. 5. 2002).
- Medmrežje 11: Kovačič, M., Udovč, A., 2002. Razvojni trendi v slovenskem kmetijstvu. <http://www.bf.uni-lj.si/> (citirano 8. 7. 2003).
- Medmrežje 12: Poslovni imenik bizi.si. <http://www.bizi.si> (citirano 11. 3. 2008).
- Medmrežje 13: Primerna poraba občin, prihodki občin iz glavarine in finančna izravnava za leti 2008 in 2009. Ministrstvo za finance, Direktorat za proračun (14. 12. 2007). http://www.mf.gov.si/slov/fin_loksk/ (citirano 10. 4. 2008).
- Medmrežje 14: Revija Obrtnik, 2005. Želijo si obrtnikom in podjetnikom prijaznejšega okolja, št. 12. <http://>

- www.ozs.si/obrtnik/ (citirano 20. 5. 2008).
- Medmrežje 15: ROPOL, 2008. Tehnološki parki in poslovne cone. <http://www.ropol.si/> (citirano 28. 2. 2008).
 - Medmrežje 16: Scott, A., 2008. Strategic Spatial Planning. Education, Learning & Leisure Comments on the 8 options. University of Aberdeen, 4 str. <http://www.abdn.ac.uk/srd/> (citirano 20. 5. 2008).
 - Medmrežje 17: SLO-HR-RA ZONET, 2007. RRA Koper. <http://www.slohra.org/zonet> (citirano 17. 3. 2008).
 - Medmrežje 18: Statistika gradbenih dovoljenj za stavbe, 2008. SURS. http://stat.si/novica_prikazi (citirano 18. 4. 2008).
 - Medmrežje 19: World Urbanization Prospects, 2006. The 2005 Revision. Data Tables and Highlights. <http://esa.un.org/unup> (citirano 21. 01. 2008).
 - Medmrežje 20: Vračanje gozdov ljubljanski nadškofiji, 2008. <http://24ur.com/novice/slovenija> (citirano 19. 5. 2008).
 - Medmrežje 21: Statistični urad Republike Slovenije, 2006-2008. <http://www.stat.si/> (več citatov).
 - Medved, J., 1967. O vidikih in metodah preučevanja podeželske pokrajine. Geografski vestnik 39, str. 155-160.
 - Medved, J., 1972. O geografskem proučevanju slovenske podeželske pokrajine. Geografski vestnik 44, str. 91-113.
 - Millard, J., 2005. Rural Areas in the Digital Economy. V: Winning and Losing. The Changing Geography of Europe's Rural Areas. Ashgate, str. 116.
 - Mohan, G., Mohan, J., 2002. Placing social capital. Progress in Human Geography, 26, 2, str. 191-210.
 - Morato, N., 2007. Bibliobus je (začasno) obstal. Mandrač, 16.10. 2007, str. 1.
 - Moseley, M.J. (ur.), 2003a. Local Partnerships for Rural Development. The European Experience. CABI Publishing, 210 str.
 - Moseley, M.J., 2003b. Rural Development. Principles and Practice. Sage Publications, 227 str.
 - Mühlinghaus, S., 2002. Eigenständige Regionalentwicklung als Strategie für periphere ländliche Räume. Geographica Helvetica, Heft 2, 57. Jhg., str. 127-134.
 - Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja 2007-2013 (NSNRP), 2006. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 46 str.
 - Nared, J., 2006. Mrežna zasnova lokalnega gospodarstva: primer Savinjsko Šaleške regije. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 244-251.
 - Nared, J., 2007. Model razporeditve pričakovanih delovnih mest kot instrument za načrtovanje in vrednotenje projektov: primer Resolucije o nacionalnih razvojnih projektih za obdobje 2007-2023. Regionalni razvoj I. Ljubljana: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, str. 57-82.
 - Oblak, O., 2002. Ocena skupnega dohodka na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Magistrsko delo, Biotehnična fakulteta, Oddelek za agronomijo, Ljubljana, 110 str.
 - Ocaña-Riola, R., Sánchez-Cantalejo, C., 2005. Rurality Index for Small Areas in Spain.
 - Social Indicators Research, Vol. 73, No. 2, str. 247-266.
 - Operativni program razvoja človeških virov za obdobje 2007-2013, 2007. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko, Ljubljana, 129 str.
 - Operativni program razvoja okoljske in prometne infrastrukture za obdobje 2007-2013. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko, Ljubljana, 118 str.
 - Operativni program za krepitev regionalnih razvojnih potencialov za obdobje 2002-2013, 2007. Služba Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko, Ljubljana, 113 str.
 - Oxford Business English Dictionary, 2005. Oxford University Press, str. 19.
 - Pečar, J., Kavaš, D., 2006. Metodologija izračuna indeksa razvojne ogroženosti za obdobje od 2007 do 2013. UMAR, Delovni zvezek 6/2006, 62 str.
 - Pečar, J., 2006. Regije 2006 – izbrani socio-ekonomski kazalci po regijah. UMAR, Delovni zvezek 15/2006, 212 str.
 - Pečnik, M., Lenar, A., 2006. Naravne vrednote kot del strategije trajnostnega razvoja – primer Solčavskega. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 164-171.
 - Peterle, L., 1982. Nekatera razvojna vprašanja male industrije na slovenskem podeželju. V: Peterle, L. (ur.). Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 157-165.
 - Plut, D., 2005a. Teoretična in vsebinska zasnova trajnostno sonaravnega napredka. Dela 23, str. 59-113.

- Plut, D., 2005b. Sonaravna zasnova regionalnega razvoja Slovenije. Dela 24, str. 105.
- Plut, D., 2008. Planetu bije dvanajsta ura. Cestninjenje, povod za prometno razpravo. Delo, Sobotna priloga (19. 4. 2008), str. 25.
- Plut, D., Šterbenk, E., Kotnik, K., 2006. Regionalne razvojne priložnosti in slabosti SAŠA regije. V: Šalej, M. (ur.). Šaleška in Zgornja Savinjska dolina. Velenje: Erico, Inštitut za ekološke raziskave, str. 8-23.
- Podrobnejši podatki popisa kmetijskih gospodarstev 2000 in 2003, 2004. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, str. 12.
- Pogačnik, A., 2005. Prispevek k integraciji prostorskega, socialnega, gospodarskega in okoljskega načrtovanja. Dela 24, str. 49-59.
- Popis kmetijskih gospodarstev 2000, 2002. Rezultati raziskovanj, Statistični urad Republike Slovenije, 256 str.
- Potočnik Slavič, I., 2000. Družbenogeografske značilnosti kmetijstva v Ljubljanski kotlini (na izbranih primerih). Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 209 str.
- Potočnik Slavič, I., 2002. Geografski vidik dopolnilnih dejavnosti na slovenskih kmetijah. Sodobno kmetijstvo, letn. 35, št. 2, str. 82-90.
- Potočnik Slavič, I., 2002. Iskanje dodatnih virov zaslužka na podeželju: primer dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Dela 17, str. 100-122.
- Potočnik Slavič, I., 2001. Geographical aspect of rural areas : transformation in Slovenia. Bull. - Soc. géogr. Liège, vol. 41, str. 69-76.
- Potočnik Slavič, I., 2006. Obrtno-poslovna cona Šenčur: med željami, potrebami in realnostjo. V: Kadivec, M. (ur.). Pod Jurijevim klobukom: zbornik Občine Šenčur. Šenčur: Občina, str. 107-118.
- Poslovne cone v vlogi pospeševanja malega gospodarstva, 1997. Ministrstvo za gospodarske dejavnosti in Beta Consulting d.o.o., str. 11-21.
- Power, T.M., 2005. The supply and demand for natural amenities: an overview of theory and concepts. V: Green, G.P., Deller, S.C., Marcouiller, D.W. (ur.). Amenities and Rural Development. Theory, Methods and Public Policy. Elgar, str. 65.
- Prenger, S., Dimovski, V., 2007. Strategija aktivnega staranja starejšega prebivalstva Slovenije s poudarkom na kakovostnem staranju in medgeneracijskem sožitju. IB revija, UMAR, 1/2007, str. 42-55.
- Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004-2006, 2004. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 205 str.
- Program razvoja podeželja 2007-2013, 2007. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 206 str.
- Prosen, A., 2005. Regionalna komponenta pri načrtovanju razvoja podeželja. Dela 24, str. 195-205.
- Putnam, R.D., 1993. Making democracy work: civic traditions in modern Italy. Princeton University Press, 280 str.
- Ragmaa, G., 2002. The Model of Post-Socialist Rural Transition: Openness and (Un)learning versus Informal Relations. Dela 17, str. 22-71.
- Ravbar, M., 2008. Med pragmatičnostjo in javnim interesom. Delo, Sobotna priloga (8. 3. 2008), str. 37.
- Ray, C., 2006. Neo-endogenous Rural Development in the EU. V: Handbook of Rural Studies. Sage Publications, str. 278-291.
- Razvojni program občine Šenčur 2004-2013, 2004. BSC Kranj, 36 str.
- Register dopolnilnih dejavnosti, 2008. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (elektronski vir).
- Resolucija o nacionalnih razvojnih projektih 2007-2023, 2006. Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj, 75 str.
- Robnik, Š., 2007. Več prostora za starejše. Delo (11. 8. 2007), str. 2.
- Rösch, A., 1998. Der Beitrag kreativer Milieus als Erklärungsansatz regionaler Entwicklung – dargestellt am Beispiel des Raumes Coburg. V: Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Heft 179, 3 str.
- ROPOL, 2005. Razvoj obmejnih poslovnih lokacij. Delovno gradivo čezmejne in regionalne delavnice, Kranj, 33 str.
- Rural Development, 2005. Community Strategic Guidelines 2007-2013. DG AGRI, 332 str.
- Rural Development in the EU, 2007. Statistical and Economic Information. Report 2007. EU, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 358 str.
- Sabel, C.F., 1989. The Reemergence of Regional Economies. Forschungsschwerpunkt Arbeitsmarkt und Beschäftigung, Wirtschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 72 str.
- Sajko, J., 2008. Podjetništvo še na nizki ravni. Delo (20. 5. 2008), str. 10.

- Schirmacher, F., 2007. Zarota metuzalemov. Ljubljana, 210 str.
- Schmied, D. (ur), 2005. Winning and Losing in Europe's Rural Areas. V: Winning and Losing. The Changing Geography of Europe's Rural Areas. Ashgate, str. 1-18.
- Schmitz, S., 2002. Walloon Region: an agro-forestry landscape without farmer? Dela 17, str. 174- 182.
- Slabe, A., Bratuša, A., 2005. Lokalno+trajnostno (Slovenija)=slovenska ekoživila. Formula velja, ali se tudi račun izide? V: Lokalno trajnostna oskrba z živili. Gregorič, M., Fajdiga Turk, V. (ur). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, str. 21-24.
- Slee, B., 1989. Alternative Farm Enterprises. London, Farming Press Limited, 238 str.
- Slee, B., 1994. Theoretical aspects of the study of the endogenous development. V: van der Ploeg, J.D. in Long, A. (ur). Born from within: Practice and perspectives of endogenous rural development. Assen, str. 184-194.
- Slokan, P., Udovč, A., 2005. Zgornjesavinjski želodec (Upper Savinja valley stomach sausage) – Slovene PGI product. Soc. econ., 2005, vol. 27, no. 3, str. 327-337.
- Smithers, J. et al., 2008. Unpacking the terms of engagement with local food at the Farmers' market: Insights from Ontario. Journal of Rural Studies, 24, str. 227-350.
- Soliva, R., 2007. Landscape stories: Using ideal type narratives as a heuristic device in rural studies. Journal of Rural Studies 23, str. 62-74.
- Statistične informacije, 2007. Izobraževanje. SURS, št. 47, 18 str.
- Steger, M., 2003. Globalization: a very short introduction. Oxford University Press, 176 str.
- Strategic Possibilities for the Development of Business Zones in Slovenia, 2002. Hypodomi, str. 58-128.
- Strategija razvoja Slovenije, 2005. UMAR, 54 str.
- Strategija varstva starejših do leta 2010, 2006. Vlada RS, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana, 45 str.
- Svendsen, G.L.H., Sørensen, J.F.L., 2007. There's more to the picture than meets the eye: Measuring tangible and intangible capital in two marginal communities in rural Denmark. Journal of Rural Studies, 23, str. 453-471.
- Šalej Faletič, T., 2004. Študija izvedljivosti poslovnih con v Goriški statistični regiji. Prvi rezultati izvedbenega dela, Posoški razvojni center, 4 str.
- Študija izvedljivosti poslovnih con v Goriški statistični regiji, 2005. Posoški razvojni center, 4 str.
- Tagai, G., 2006. Economic and Population Potential Fields in Central Europe. V: Komornicki, T., Czapiewski, K. (ur). Europa XXI, 14. Core and Peripheral Regions in Central and Eastern Europe. Polish Academy of Sciences, str. 27-38
- Terluin, I.J., 2001. Rural regions in the EU. Exploring differences in economic development. Netherlands Geographical Studies, NGS 289, 265 str.
- Trunkelj, B., Zgonec, U., 2005. Doprinos lokalne preskrbe s hrano k razvoju kmetijstva in podeželja. V: Lokalno trajnostna oskrba z živili. Gregorič, M., Fajdiga Turk, V. (ur). Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana, str. 4-6.
- Urry, J., 2003. Global complexity. Cambridge, 184 str.
- Vanhove, N., 1999. Regional policy: An European approach. Ashgate, s. 330.
- Vadnal, K., 2005. Preiskovalna raziskava o pripravljenosti kmetov za izvajanje socialnih storitev kot dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Acta agriculturae Slovenica, 85-2, str. 239-251.
- Volčini, K. et al., 2002. Razvojni problemi in možnosti občine Žužemberk. Dela 17, str. 238-249.
- Vrišer, I., 1954. Goriška brda: gospodarska geografija. Geografski zbornik 2, str. 51-113.
- Vrišer, I., 1982. O geografskem proučevanju podeželja. V: Peterle, L. (ur). Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 11-22.
- Willis, K., 2005. Theories and Practices of Development. Routledge Perspectives on Development, London in New York, str. 93-115.
- Woods, M., 2005. Rural Geography. Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring. Sage Publications, 330 s.
- Woods, M., 2007. Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstruction of rural place. Progress in Human Geography 31, 4, str. 485-507.
- World Urbanization Prospects, 2004. The 2003 Revision. Data Tables and Highlights. UNO, 195 str.

- Zettler, L., 2002. Interaktive Landschaftsentwicklung. Organisation-Management-Umsetzung. Ein Beitrag zur sozialgeographischen Implementations-Forschung. Universität Augsburg, str. 55-60.
- Zor, U., Suša, P., Bensa, J., 2007. Razvoj poslovnih/podjetniških con v Sloveniji od devetdesetih let 20. stoletja, ocena sedanjega stanja in ocena privlačnosti teh con kot destinacij za tuje naložbe. Seminarska naloga, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, 25 str.
- Žakelj, L., 2006. Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji. Delovni zvezki UMAR, 4/2006, 38 str.
- Žižek, S., 2008. Rumsfeld v panju. Delo, Sobotna priloga (5. 7. 2008), str. 14.
- Pravilnik o dopolnitvi pravilnika o pogojih za ustanovitev javnih osnovnih šol, javnih osnovnih šol in zavodov in zavodov za vzgojo in izobraževanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami ter javnih glasbenih šol, 2005. Uradni list RS, 61/2005 (30. 6. 2005).
- Uredba o vrsti, obsegu in pogojih za opravljanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, 2005. Uradni list RS, št. 61/2005.
- Uradni list RS, št. 46/2001 (8. 6. 2001).
- Zakon o kmetijstvu, 2006. Uradni list RS, 51/2006 (18. 5. 2006).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI), 2007. Uradni list RS, 16/2007 (23. 2. 2007).
- Zakon o osnovni šoli, 1996. Uradni list RS, 12/96.
- Zakon o podpornem okolju za podjetništvo, 2007. Uradni list RS, 102/2007 (9. 11. 2007).
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, 2005. Uradni list RS, 93-4020/2005 (21. 10. 2005).
- Cajner, M., 2008. Gozdarstvo v Zgornji Savinjski dolini. Gozdno gospodarstvo Nazarje, Nazarje (30. 5. 2008).
- Domanović, D., 2007. Zbiranje podatkov o krvodajalcih v Republiki Slovenije, Zavod RS za transfuzijsko medicino, Ljubljana (september 2007).
- Juršak, V., 2007. Delovanje Centra za trajnostni razvoj podeželja, Strahinj (30. 10. 2007).
- Kaučič, Z., 2008. Načrtovanje novih domov za starejše oskrbovance v Sloveniji, Ljubljana (13. 2. 2008).
- Kokolj Prošek, J., Kovačič, B., 2008. Delovanje LEADER v Sloveniji, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (14. 1. 2008).
- Kostevc, V., 2006. Delovanje Industrijsko-storitvene cone v Žužemberku (januar 2006).
- Kostevc, V., 2008. Delovanje društev v občini Žužemberk, Občina Žužemberk (5. 3. 2008).
- Krappitz, U., 2002. Regionalna inovacijska agencija in razvoj podeželja, REGINA – Regionale Innovationsagentur für den Landkreis Neumarkt i.d. Opf., GmbH (23. 5. 2002).
- Krišelj, P., 2007. Ekološka kmetija in njene tržne poti, ekološki kmet (18. 12. 2007).
- Krivan, J., 2006. The first cross-border industrial park in Europe. Access industrial Park Austria, Gmünd (september 2006).
- Leitl, N., 2002. Regionalne pobude, Mistelgau (15. 5. 2002).
- Maiti, K., 2008. Delovanje društev v občini Brda, TIC Brda (april 2008).
- Markočič, A., 2008. Razvojne priložnosti občine Brda, občina Brda (16. 5. 2008).
- Pokorny, J., 2006. Ekološko kmetijstvo na Češkem, ekološki kmet in vodja zasebnega raziskovalnega instituta za ekološko aplikativne vsebine (20. 9. 2006).
- Poznič, J., 2004. Razvojni potenciali občine Gornji Grad, Zavod za gozdove (maj 2004).
- Puff, W., 2002. Razvoj gospodarske strukture na Zgornjem Frankovskem, Kronach Wirtschaftsförderer (24. 5. 2002).
- Puppis, R., 2007. Ekološko kmetovanje na Ljubljanskem barju, ekološki kmet (maj 2007).
- Ribolica, D., 2008. Delovanje Vinske kleti Goriška Brda (11. 6. 2008).
- Smrdel, R., 2007. Program podjetništvo na podeželju, Javna agencija za podjetništvo in tuje investicije (13. 12. 2007).
- Suhadolnik, M., 2004. Razvojni načrti občine Solčava, občina Solčava (maj 2004).
- Špeh, D., 2004. Razvojni potenciali občine Luče, občina Luče (maj 2004).
- Waldhofen, T., 2006. Ekološka akvakultura, Spodnja Avstrija (22. 9. 2006).
- Žufan, P., 2007. Ekološko kmetijstvo na Češkem, Oddelek za geografijo, Univerza v Ostravi (17. 11. 2007).

Seznam preglednic

Preglednica 1: Spreminjanje števila podeželskega prebivalstva v svetovnem merilu (1950-2030)	10
Preglednica 2: Značilnosti globaliziranega podeželja.	26
Preglednica 3: Temeljne značilnosti neoendogenega razvoja (podeželja)..	34
Preglednica 4: Kazalci vrednotenja endogenih razvojnih potencialov podeželja na proučevanih območjih.	38
Preglednica 5: Kazalci merjenja kapitalskih zalog in njihove rabe na proučevanih območjih.	49
Preglednica 6: Vrednotenje ključnih dejavnikov rabe stvarnega in nestvarnega kapitala na proučevanih območjih.. . . .	50
Preglednica 7: Sintezni pregled rabe in zalog endogenih razvojnih razvojnih kapitalov proučevanih podeželskih območij.	51

Seznam slik

Slika 1: Mestno in podeželsko prebivalstvo v svetovnem merilu (1950-2030).	9
Slika 2: Podeželje v EU v začetku 21. stoletja.	11
Slika 3: Pokrajinsko pestra in mozaična struktura spodnjega dela Goriških brd.	12
Slika 4: Gibanje števila prebivalcev slovenskih občin v obdobju 2002-2007.	14
Slika 5: Modernizacija je z različno intenzivnostjo zajela slovensko podeželje.	16
Slika 6: Gibanje števila delovnih mest med letoma 2002-2005.	17
Slika 7: Organska in funkcijska povezanost mesta in podeželja.	19
Slika 8: Opredelitev podeželskih območij v Sloveniji glede na stopnjo središčnosti in število prebivalcev.	20
Slika 9: Vnašanje novih elementov na podeželje.	22
Slika 10: Spremenjena funkcija kozolca.	24
Slika 11: Velikokrat imajo odločilno vlogo pri razvoju podeželja nemerljivi dejavniki.	29
Slika 12: Primer turistične infrastrukture.	31
Slika 13: Lokalni proizvodi prinašajo dodano vrednost.	33
Slika 14: Zasnova proučevanja endogenih razvojnih potencialov podeželja.	40
Slika 15: Naselja proučevanih podeželskih območij, v katerih je bilo izvedeno anketiranje gospodinjstev.	42
Slika 16: Zgornja Savinjska dolina je prometno precej odmaknjena in zaprta visokogorska dolina.	42
Slika 17: Obmejna, flišna in terasirana Goriška brda.	43
Slika 18: Suha krajina spada med najredkeje poseljene slovenske pokrajine.	43
Slika 19: Brkini so prehodna, pretežno flišna in redko poseljena pokrajina.	44
Slika 20: Stvarne in nestvarne oblike kapitala.	46
Slika 21: Število podjetij v občini Mozirje.	53
Slika 22: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji.	54
Slika 23: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Zgornje Savinjske doline.	55
Slika 24: Odseljevanje v Goriških brdih.	57
Slika 25: Goriška brda so ena najintenzivnejših kmetijskih pokrajin v Sloveniji.	59
Slika 26: Podjetja v naseljih Goriških brd.	60
Slika 27: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Goriških brd.	63
Slika 28: Dolina Zgornje Krke.	65
Slika 29: Razporeditev podjetij v občini Žužemberk.	66

Slika 30: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Suhe krajine.	67
Slika 31: Zasedenost hiš v Tominju.	69
Slika 32: Makro prometni položaj Brkinov je premalo izkoriščen potencial.	70
Slika 33: Analiza dejavnikov, ki vplivajo na rabo in razvoj endogenih razvojnih potencialov Brkinov.	70
Slika 34: Model delovanja regionalnih gospodarskih krogov v sedanjosti.. . . .	72
Slika 35: Zasnova regionalnih gospodarskih krogov prihodnosti.	72
Slika 36: Bogata srednjeveška dediščina v Žužemberku.	74
Slika 37: Prikaz pridelave in predelave lesa v Zgornji Savinjski dolini pred letom 1989.	81
Slika 38: Modelni prikaz rabe lesnega potenciala v Zgornji Savinjski dolini v letu 2008.	84
Slika 39: Shematizirani prikaz pridelave in predelave grozdja v Goriških brdih.	86
Slika 40: Poenostavljen prikaz sodobnih gospodarskih tokov v občini Žužemberk.	88
Slika 41: Možnosti vzpostavitve regionalnega gospodarskega kroga v Brkinih.	91
Slika 42: Stopnje zmožnosti aktiviranja endogenih razvojnih potencialov podeželja.	93
Slika 43: Trije stagnacijski krogotoki podeželskih območij.	95
Slika 44: Obrtno-poslovne cone v slovenskih občinah (stanje 2007/2008 in načrti do leta 2010).	99
Slika 45: Delež samozaposlenih oseb v primerjavi z delovno aktivnim prebivalstvom (2007).	103
Slika 46: Delež kmetovalcev v odnosu do delovno aktivnega prebivalstva (2007).. . . .	103
Slika 47: Delež kmetovalcev v primerjavi s številom samozaposlenih oseb (2007).	104
Slika 48: Slovensko podeželje v sebi skriva ogromno endogenih razvojnih potencialov.. . . .	108
Figure 1: Case study areas with settlements included in households survey.	111
Figure 2: Synthesis model of case study areas: geographic-economic-social connectivity of rural areas with wider systems.	114

Stvarno kazalo

agrarna struktura 15, 57, 59, 60, 65, 85
 aktiviranje endogenih razvojnih potencialov 16, 17, 18, 32, 35, 36, 89, 92, 105, 107, 108
 Brkini 41, 44, 50, 51, 68-70, 78, 91, 92, 102
 celično aktiviranje razvojnih potencialov 92
 conalno (pasovno) aktiviranje razvojnih potencialov 93
 človeški kapital 30, 31, 45, 46, 48-51, 56, 57, 66, 68
 dejanska raba kapitala 47-49, 52, 53, 56-61, 64-67, 68, 69, 96, 106
 delovna mesta na podeželju 15, 18, 28, 29, 35, 47, 55, 59, 66, 68, 73, 77, 82, 83, 87, 89, 96, 100, 102-105
 dopolnilne dejavnosti na kmetiji 17, 54, 62, 69, 85, 98, 99
 ekološko kmetijstvo 55, 62, 67, 69
 endogeni (neoendogeni) razvoj 12, 18, 33-37, 47, 76, 77, 94, 98, 105, 106
 endogeni razvojni potenciali podeželja 12, 16, 25, 31, 32, 36-40, 44, 53-56, 61-64, 67-71, 74, 76, 88, 94-96, 98, 100-102, 105, 106
 geografija podeželja 9, 10, 13, 19, 22-25, 28, 30, 32, 33, 37, 44, 47, 94
 globalizacija podeželja 10, 24-28, 79
 Goriška brda 41-44, 50, 51, 56-64, 78, 90, 93, 101
 gospodarski kapital 30, 31, 45, 46, 48-51
 (regionalni) gospodarski krog 71-91, 100, 106
 gozdarstvo 55, 78, 80-85
 hibridni prostor 12, 24, 28
 industrializacija podeželja 14, 52, 56, 59, 66, 67, 89
 kapital 30-32, 36, 45, 46, 49, 50, 51, 94
 kapitalske zaloge 18, 30-32, 47-49, 106
 kolonat 57, 58, 60
 kmetijstvo 15, 17, 20, 28, 52, 55, 57-59, 65, 67, 69, 78, 102-104
 LEADER 35, 36, 76
 lokaliteta 22, 24, 25, 27, 28
 lokalna/regionalna identiteta 27, 33, 36, 54, 61, 69, 73-75, 78, 88, 89
 lokalna oskrba z živili 54, 55, 59, 61, 73, 75, 89, 90

lokalni akterji/deležniki 28-30, 32, 33, 35, 36, 54, 61, 70, 73, 89, 92
mreže/mreženje 24-26, 28, 29, 33, 52, 61, 62, 69, 73, 75, 92
mrežno aktiviranje razvojnih potencialov 93
nestvarni kapital 30, 31, 45-51, 94
obrobna podeželska območja 14, 15, 35, 56, 57, 96
obrtno-poslovna cona 10, 55, 64, 89, 99, 100
okoljski kapital 30, 31, 45, 46, 48-51
podeželje 9-12, 19-28
podeželje kot družbena predstava 23
podeželski kapital 30, 31, 53, 65, 67, 69, 94, 95
potencial 28, 31, 32, 36, 94
predelava grozdja v Goriških brdih 85-88
predelava lesa v Zgornji Savinjski dolini 79-85, 90
prestrukturiranje (preobrazba) podeželja 10, 15, 23, 27, 35
privlačnost 10, 12, 16, 26, 28, 30-32, 36
program razvoja podeželja 50, 76, 77, 91, 92, 106
razvojna možnost 40
revitalizacija podeželja 32, 33
sadjarstvo 59, 62, 69
slovensko podeželje 12-19, 21, 36, 37, 96, 97, 99, 100, 104, 106
socialni kapital 30, 31, 45, 46, 48-51
stagnacijski cikli podeželja 50, 95, 96
starejši na podeželju 52, 57, 64, 68, 96-98
starostno-generacijsko vrednotenje gospodinjstev 52, 105
stvarni kapital 31, 45-51, 94
Suha krajina 41, 43, 44, 50, 51, 64-68, 78, 88, 89, 91, 93, 101, 102
teritorialni pristop 27, 36
turizem na podeželju 15, 53, 54, 61, 62, 65, 67, 69, 86
vinogradništvo 58, 59, 61-64, 89
vir 28-33, 35, 36
Zgornja Savinjska dolina 41, 44, 50-56, 78-85, 90, 91, 93, 101
zmožnosti lokalnega prebivalstva 29, 33, 92

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Doslej izdane publikacije iz zbirke GeograFF

GeograFF 1 - 2008

Matej Ogrin: Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani

GeograFF 2 - 2008

Barbara Lampič: Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikt ali razvojni potencial

GeograFF 3 - 2008

Marijan M. Klemenčič, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič:
Življenska (ne)moč obrobni podelželskih območij v Sloveniji

GeograFF 4 - 2009

Katja Vintar Mally: Države v razvoju - med okoljevarstvom in razvojnimi težnjami

GeograFF 5 - 2009

Okoljski učinki prometa in turizma v Sloveniji

GeograFF 6 - 2010

Andrej Černe, Simon Kušar:
The System of Indicators for Regional Development, Structure and Potentials

O avtorici

Irma Potočnik Slavič, asistentka na Oddelku za geografijo, od leta 1997 vodi vaje iz Geografije slovenskih pokrajin, Geografije podeželja in Geografije Severne Amerike. Raziskovalno se osredotoča predvsem na dejavnike in procese, ki oblikujejo sodobno podeželje (neoendogeni razvojni pristop, novejšje oblike gospodarskih dejavnosti na podeželju, učinki globalizacije na podeželje). Njeno raziskovalno delo je bilo nagrajeno s fakultetno Prešernovo nagrado za študente (za diplomsko delo, 1996) in nagrado EU (za doktorsko disertacijo, 2009).

Poudarki iz recenzije

Avtorica je s pričujočo monografijo odprla, jasno načrtala in opredelila novo strokovno področje proučevanja slovenskega podeželja, to je notranje razvojne potenciale. Njihovo poznavanje in razvijanje postaja bistven pogoj za učinkovit in sonaraven razvoj sodobnega podeželja. Delo je zahtevalo seznanitev z zelo široko tematiko, ki sega na področja sorodnih ved, tako ekonomije, agrarne ekonomike kot uprave. Končni rezultati dokazujejo, da imajo strokovno poglobljene temeljne geografske raziskave tudi neposredno uporabno vrednost. Z domišljenim izborom tematike, celovitostjo njene obravnave, izvirnim raziskovalnim pristopom in obsežnimi rezultati je avtorica proučevanje slovenskega podeželja dvignila na kakovostno višjo stopnjo, ki je primerljiva z najboljšimi tujimi dosežki na področju proučevanja podeželja.

dr. Marijan M. Klemenčič in dr. Andrej Udovč

GeograFF

Monografije iz serije GeograFF predstavljajo izvirne raziskovalne dosežke in rezultate znanstvenega ter strokovnega dela sodelavcev Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namenjene so strokovni javnosti, študentom, učiteljem geografije in vsem, ki jih zanimajo poglobljene razlage aktualnih prostorskih procesov, problemov in izzivov.